

ספר הזכרון.

השקפה על דברי ימי היהודים ברומניה משנים קדמוניות עד שנת 1850 לספירה.

מאת מ. שווארצפלד

נעתק לעברית מאת מבש"ן.

מבוא הספר.

אדוני החברים !

בשנים ועשרים יום לחדש יוני שנת 1886 נאספו לאספה אנשים אחדים בבית האדון יצחק ד. באל. ביום ההוא נוסדה אגודתנו אשר השיגה ידה בעת הקצרה הזאת מיום היותה, להסב עליה את עיני הקהל הגדול מסביב. האנשים אשר כתבו ידם בספר זכרון הדברים (פראצעס-ווערבאל) הראשון לפי סדר החתימות הם האדונים :

1 מ. שווארצפלד,	6 ח. ביגאראנו,
2 י. ד. באל,	7 דר. מ. מויבעס,
3 אל. כתבן,	8 ק. קרישיאן,
4 י. ווייסבערג,	9 ל. שיינעאנו,
5 יעקב פסנתור,	10 א. מורקו.

עוד כאספה ההיא הראשונה קמו וקבלו המומחים את ספר החקים (סטאטוטען) אשר נעשה לפי המטרה אשר אספנו ולפי מתכנת העזר אשר יכלנו לקוות למשכילי ארצנו להעזר בהם במלאכה הזאת ; אחרי כן מנינו לנו במספר-שמות חברים-עוזרים הנפוצים בכל הארץ והמה מהרו לשית ידם עמנו בקראנו אליהם ולהמות שכמם אל הסכל הנכבד הזה בשמחה ; גם בחרנו לנו אנשים מתוכנו ונשימם בראש האגודה והמה מהרו לגשת אל עבודתם בחפץ נסים וכל מאמצי כח הדרושים לאגודה חדשה בהוסדה.

ראשית עבודת הועד היתה להנעץ איזה הדרך אשר תלך בו האגודה בשומה פניה לחקר דברי ימי היהודים ברומניה ובמה יראה אל הקהל פעליה. ובכרה הזה שמנו לנו לחק פה אחד כי עבודתנו תהיה רק בדרך החכמה והדעת את דברי הימים, ומגמת פנינו זאת תגלה ותראה לעיני כל גם בתורת-המעשה אשר שמנו לפני החברים-העוזרים גם בתורת פתוב קורות הקהלות, כי אל זה נשא את נפשנו : אל אספת החמר הדרוש למלאכה לעשותה לפי חקי הבקרת ומצב החכמה הזאת.

לא רק בהוכיח לכל כי נושנים היהודים בארץ הזאת — תגבל המלאכה אשר נקראנו אליה ; הדבר הזה לבדו איננו כי אם אחד אחוז מכל הדברים ורוב הענין אשר לפנינו לרגל מלאכתנו. עלינו להתאמץ לקבץ את כל החמר הדרוש למיניה, לכל חליפותיו ומחלקותיו, למען נוכל להאיר נתיב בכל התקופות וכל החליפות אשר עברו עלינו. יען היות כל דבר יליד הסבה או הסבות אשר היו מלפניו ע"כ לא נעבור מן הענין אשר נקח לנו לענות בו כי אם לפני בָּקָה אותו מכל עבריו ומצא מענה נכון על כל השאלות אשר יוכל איש לשאול עליו, כפי אשר יהיה לאל ידנו לעשות על פי המקורים הנמצאים לנו. כי נתורה לדעת את ימי מגורנו בארץ הזאת המעטים הם אם רבים עלינו לשום לב גם אל הזמנים השונים אשר בהם באנו אל הארץ ואל הנסבות אשר הביאו את אבותינו היום, עלינו לדרוש ולחקור, כדי נו, מה היה מצבם המוסרי והחמרי, דרכי חייהם מלפנים והיום, מעשיהם ומעבדיהם, החקים והמשפטים אשר חיו עליהם, משפט המקום ותכונתו, אשר שמו אותם בשוכנו בשבתם בו, מה היו לממשלה ולעם ומה ערכם ומשמרם בארץ בתקופות שונות, וחייהם הפנימיים וסדרי הקהלות. ומלאכתנו זאת, אם כה נקרב לעשותה, לא נקלה היא ועוד נשבע עמל ועבודה קשה עד אשר יצלח חפצנו כידנו להוציא לאור את כל החמר הדרוש למען אשר תוכל אחרי כן יד אמן מבין יודע להשלים את הקלאכה ולשום לפנינו את כל חליפות וצבא החיים והעתים אשר עברו עלינו בשנות מאות, בצלמם כדמותם.

ועין אשר בהקדם אגודתנו שוינו לנגדנו רק דעת דברי ימינו על כן אין לדברים מדינים כל חלק וזכרון בענין אשר נתן לפנינו לענות בו. אך אם אמנם לא נחפוץ ולא נוכל להתיצב על דרך מלחמה פוליטית בכל זאת אמת נכו הדבר כי התגלות התעודות (דאקומנטס) אשר אין לפנינו משא פנים תועיל לשרש את הדעות הרעות והמשפטים הכוזבים בקורות ימינו שהם יהיו לנו למטה ועם בידי אויבינו ולהגדיל המשטמה על לא חסם בכפנו. אם אנשים ממרום עם הארץ לשקר יוצאו משפט : כי היו היהודים לאבן נגף ברומניה בגלל אשר נתנו מהלכים בארץ למשקי-שכרון אשר באו עמם לרגלם ; כי שנאת עם הארץ אותם וכל התלאה והשפטים הרעים אשר יכלו עליהם ארחות ארם זה ימים רבים באו עליהם בגלל אשר גזלו את המסחר וכל משלח ידים מירי הרומנים ויסיגו את גבולם בעשק ותרמית ; כי כמעט כל היהודים גרים המה בארץ לתולדותם לבית אבותם, ועוד דברים רבים מרבים הבל ואיבה, הנה יש לאל ידנו לשום לאל את כל תנאותיהם גם מבלי אשר נבחרה לנו משפט עם אויבינו על אדות דברי השטנה האלה ואחרים מלבד אלה : בדבר אשר נתאמץ להוציא לאור את האמת הצפונה בדברי הימים ברוח נכון ולב מהור נקי מכל יצר מחשבת רעה, כי כל דבר וכל מקרה בחיי החברה אשר על ימים ראשונים שרשינו יסבכו הוא ענין נָקָן לדרוש דברי הימים לשום אליו לבו לחקור באמת וכתמים כאשר לו יאתה למען האיר מחשבו כפי היכולת.

האיש אשר יאמר לשפוט את המעשים בעת היותם, בעוד יצרי לב עושים והות נפשו מתרועעים בקרבם, ונפשו תבקש לחיות כם מעבר הפוליטיק,

לו נכונו מכשולים ושגיגות על דרכו, אך החוקר השם דרך למחקריו, ברוח נכון, בדברים אשר כבר נעשו ואשר ישמע הד קולם עוד בחיה, לא יבצר ממנו להאיר כל נתיב ולהציג לפנינו את הכל בדמותו ובצלמו.

ויען אשר העמידו עליהם ראשי האגודה לבלתי סור בעבודתם מן הדרך הזה אשר התוו להם, לא הלך לבם ולא ילך כי אם אחרי אסוף תעודות וכתבים אשר מחוץ לגבול ההנה ויצרי לב החיים, ולא יכינו פניהם כי אם לחקר ההמר אשר מימים ראשונים מוצא, ימים אשר נוכל להתבונן אליהם ברוח שקט ומנוחת לב.

* * *

ההמר אשר נוכל להעזר בו בגשתנו להוציא לאור את מחשבתנו הוא : מקורים כתובים, שרידי מצבות ודברים עתיקי ימים, מסורת זקנים כדור ראשון, זכרונות כתובים באצבע אנשי הרוח חכמי העם וסופרי, ויצורי רוח העם, חזיוני ושיחותיו העוברים כמו חי בפיות בני העם מפה לפה.

יקר ערך המקורים הכתובים אשר נשארו לנו מימים ראשונים, ומה גם כתבי-מלכות ותעודות אשר בדברי המלכים והמדינות יסודן, — גלוי לכל ואין להרבות דברים על זה. לאלה עלינו לשום לב אך מבלי אשר נסב עינינו גם ממגד הדברים הנלוים עליהם (נעבנאומשטאנדע) למען אשר נדע לחלק להם על פיהם את ערכם ומקומם הראויים לתת להם. — לפי רבות המקורים, והשונותם, והפרדם במתנתם איש מאחיו, ולפי מעוט הימים המבדילים בינם ובין יום העשות המעשים שידובר בהם, תרבה אמונתנו ומכשחנו כם והיו לנו אחרי הביאונים בכור הבקרת, ליסוד ולאבן פנה בעבודת חקר דברי הימים אשר קרבנו אליה.

על ההולכים לאור הבקרת לבחון כתחלה ברוח משפט את המקורים הנמצאים לדעת אם אמת תותמם או אין, עלינו להזהר מאד מהלכד כרשת אשר יכינו האנשים ההולכים אחרי הנה נפשם, לפעמי החוקרים מבקשי האמת ודורשיה.

וזאת תעודת הבקרת גם היא : לשקול בפלס את ערך הבטחון אשר נשית על התעודה או על דברי הספר הנמצאים, ויותר על כל אשר דמות ענין פרטי לו, וכן על הדברים המסופרים לדור ביד כותבי זכרונות, נוסעים או סופרים אחרים למיניהם. עלינו לדעת אל נכון אם תכן הדבר המסופר אשר נאמר להעזר בו, נעלה מעל כל ספק או אין, אם לא שם המספר עליו נוספות בדברים אשר בדה מלבנו לתת לו פאר או אם לא שנה פניו בכל. והיה אחרי אשר יצא לאור משפט כי אמת נכון הכתב או התעודה או הספר ההוא ואחרי אשר פָּחַנו ונדע להעריך את תכנו, נוכל להעזר בכל צרכנו בדברים המסופרים בהם או כאותות אשר לא בשפה ברורה כי אם בדרך בלי ישר יודיעו אותנו דבר חסין ואשר נראה עין בעין כי לא נצפנה בהם כל מחשבה מסותרת.

בין המקורים הכי נכבדים לדברי ימי היהודים בארצנו וגם ביתר הארצות, היקרים לנו בגלל אמתם וערך המבטח אשר נוכל לבטוח בהם, הם השאלות הנמצאות בספרים הנודעים כשם שאלות ותשובות.

השאלות והתשובות הן זכרונות דברים השמים לפנינו מעשים אשר ידנו הרבנים את דינם לפי חקות התורה והמצוה בעת אשר יגישום אליהם, על כן לא יוכל להיות כל ספק באמתן. הנה הנן תעודות מקומות אשר תערכנה לעינינו לחמן את חיי העם וכל דרכיו כבראי מוצק, אמנם אין כל חפץ לנו בדבר אשר היה לבעל השאלה לראש פנה, בכל זאת יקרות השאלות בעינינו מאד בגלל האותיות ופרשת הדברים הנמצאים בהם תמיד, על פיהם נכיר ונדע מה היתה מלאכת היהודים ומעשיהם בימים ההם; הדברים אשר חבנו אותם ואת עם הארץ אחד אל אחד; דרכי חייהם; מה היו היהודים היושבים בארץ הזאת והיושבים בארצות אחרות — למדינות רומניה, וכאלה רבות. וכן נוכל לראותן כתור תעודות ומקורים יקרים, לדברי ימי העם הרומני, בגלל דברי החפץ אשר נמצא בהם על אדותם, והחדשות אשר תודיענה לנו על דבר מנהגי המקומות, וכנהנה.

על כן הגדנו והשמענו בספר חקי האגודה וגם בתורת-המעשה אשר שמנו לפניכם, אדוני החברים, כי יקר בעינינו הכר הנרחב הזה אשר עוד מרם חלו בו ידים ואשר עלינו עתה לעבוד אותו ולפתחו לרגל המלאכה אשר לפנינו. וגם שאלנו מאתכם לשום עניינם ולבכם יתר אל המקורים העברים כלם למיניהם, ובדבר הזה דמינו היות לעזר ולהועיל לדברי ימי רומניה גם היא; כי גם כל מעשינו ועבודתנו על הציר הזה יסבו: כאשר דברי ימי היהודים במאלדויה-באלכיה נאחזים ומשולבים בדברי ימי הארצות האלה, כאשר יהיה האופן בתוך האופן.

מלבד אופן המקורים הכתובים והוציא אותם לאור, עלינו לסקוח עינינו גם על שרידי דברים עתיקים, מצבות-זכרון מזכירי ימים ראשונים, לחשוף מצפוניהם ולחדוד את פתנם, ולכל בהם על אבני הקברות; עלינו לשום כל מעינינו בקברות היהודים הישנים.

כי הנה הקברים, הגלים הנצים האלה המוכנים ליום רעה, לקץ כל בשר, יכילו את כל אשר היה בו רוח חיים: כל אשר התהלך תחת השמש ימצא שם מקום מנוח, והמקום הזה יתן עדיו ידבר — כאבן ובכתבת הקעקע אשר עליה — על כל אשר היה לעולמים אשר היו מלפנינו ואשר עוד אינו. בכתבת הקטנה הזאת נמצא תמיד חפץ ויש אשר תהיה לנו למקור רב הערך. היא תפיץ אור על דברים רבים המכוסים בצעף חשכת דורות ראשונים ותמנה חסרונם, תסב עינינו על דברים ומעשים אשר נשכחו או אשר לא עלו על לב מעולם; על פיה יתבררו ויתלבנו מספרים, שמות ותארי כבוד רבי הערך אשר לא נותר לנו מהם כי אם זכר מעט.

על כן יקר בעינינו חקר אבני הזכרון האלה, לא רק למען אשר נוכיח על פיהן את מושב היהודים בארץ ואת מספרם בעתים ובמקומות שונים, כי אם בגלל הדברים אשר יודיעו אותנו מעשה החלשת והפתוחים אשר עליהן, גזרתן והציונים השונים אשר נחצבו בהן לאותות, וכל אשר ימצא עליהן.

וגם אמנה היה הדבר הזה ראשית דרכנו, קדם מפעלינו מאז נוסדה אגודתנו; כי בהרגנו לנו אנשים במקומנו ונשלחם לתור ולחקור את שדה קברות

היהודים אשר בכוקרשט במשטר וסדרים לפי חקי החכמה הזאת וגם שְׁלֵמָה מרכיב המלאכה. לאדונים: אליעזר כתבן, יעקב פסנתור, י. ד. באלִי ויוסף וויינבערג נאווה תהלה כי עשו בחפץ כפיהם את אשר נטל עליהם ויצליחו את אשר שלחנום. אחרי מצבות הקברים יבא ההמר הנאסף בדרך המסרת, מפי זקנים שרידי הדור ההולך.

ההמר הזה יקר ונכבד בעינינו גם הוא אך ערכו, לא לעולם נצב כי שקל ישקל בפלס ומאזני משפט. הן גם בכתבים ותעודות אשר חותם האמת עליהם או בספר לנו דברים אשר נהיו בימינו עלינו להשמר לבלתי האמן לכל אשר יושם לפנינו כי אם אחרי הביאנו את הדברים בכור משפט ובקרת, אף כי בדברי מסורה, הלא עלינו להזהר בהם הרבה יתר מאד. עלינו להתכונן אפוא אל מוצא כל דבר אשר יסופר לנו ולדעת איזה דרך הגיע זכר המעשים ההם אל המספר אותם, וגם אז לא נחשוב אותם לאותות ולמופתים, לאבנים יקרות ליסד עליהם את היכל דברי הימים כדבר נכון במוח, כי אם לציונים הקרובים לאמת. אך גם הערך הזה אשר לדברי-המסורה שֶׁזֶה לנו למען אשר נעמול לאסוף אותם מפי הזקנים, כי המה יפקחו עינינו על מעשים, אנשים או מקרים בדברי הימים, הנשאים והנסתרים מפנינו מאפס מקורים אחרים, או ינחוננו ישר אל מקורים נאמנים אשר יבצר ממנו לכא עדיהם ולהתבונן בהם — מבלעדם. ואף גם זאת כי המה יתנו בלבנו החפץ לדרוש אחרי אותות ומופתים לקים את הדבר אשר יגידו לנו, והיה כי תמצא לנו, ממקום אחר, עדות נאמנה אשר תקים ותחזק את הדברים המסופרים — ושבה המסורה והיתה לנו לכלי חפץ גם היא למנות כל חסרון ולהאיר כל מחשך במעשים ההם, כי החיים ירבו דברים ושפתיהם ברור ימללו מדברי ספר הסתומים והחתומים.

ויש אשר נוכל לבטוח על דברי פי הזקנים ונשען עליהם כאשר הם (מבלי לבקש אותות ומופתים אחרים לקים דברם): אם נמצאם מתאימים עם תכונת הנפשות והעתים שידובר בהם, והדברים הגלויים עליהם. עוד זאת נדע ונשים על לב כי עלינו להעריך את דברי המסורה על פי תכן הדבר המספר: אם תדבר המסורה על מקרים ומעשים בודדים אז יש אשר תמה מדרך האמת ימין ושמאל; אך אם על דברים כוללים, על מנהגי המקומות ושוכניהם, תשים דברתה, אז נבטח ולא נפחד כי כל דבריה אמת.

ואחרי אשר הראינו לדעת כי גם ההמר אשר במסורת זקנים יסודו יקר לנו וכי יש חפץ בו למלא את דברי הימים בכל אשר יהיה שם בדק או חסרון ולהוציא לאמת משפטם עלינו לאמץ כח באסוף אותם, ולמהר להחיש מעשינו למלש אותם מן האבדן אשר הם צפויים אליו כאבוד שארית הדור ההולך, אשר ראו עיני וידע המון מעשים ומקרים רבים מימים ראשונים.

אחרי המסורה יבא ההמר אשר נדעו בשם ספרת העם והעמים יקראו לו Folklore.

ספרת העם אשר נקב לה ה' לאצארוס שם תורת נפש העם (פֶּאָלקס־פֶּאָלאגֶיע), תתן בידנו בתוים כוללים אבל מפרשים, את המפתח לתכונת נפש העם אשר הוא לו; תתן לנו מראה עינים והלך נפש במחשבותיו.

דעותיו וכל יצר מחשבות לבו אשר נחוהו בכל דרכיו ומעשיו ואשר נחוהו עד היום הזה.

ספרת העם, כי ידרוש אותה תוכן רוחות (פסיכאלאג) אמן מכל עבריה ובחקר תהומה יתהלך, היה תהיה לנו להמר יקר למצא פתרונים על פיו לדברים רבים סתומים וחתומים בדברי הימים ולדעת פשר דבר במראות רבים אשר נראה בדרכי העם והלך רוחו. על כן יקרה היא בעינינו ועלינו לשית לב לדעתה ולחקרה גם בתור חכמה נכדלת לבדה וגם בתור חכמה-עיוות לחוקרי דברי הימים בדרך הבקרת.

גם הנה יש אתנו, נכון למלאכת החוקרים, אסף משלי יהודים יושבי הארץ הזאת יותר משבעת אלפים במספר, לבד חידות, שירי עם, הגדות ושיחות אשר אספתי אני לאספה עשר שנים. עתה עליכם העבודה הזאת, חברים נכבדים, להגדיל ולהאדיר אוצרנו בחמר רב-התכונה הזה ככל אשר יהיה לאל ידכם, והיה למלאכה אשר קרבנו לעשות אותה.

* *

דברי ימי היהודים במדינות מאלדויה-באָלכיה אינם כנחל איתן אשר לא עבד בו עד כה. גם לפני הוסד אגודתנו יצאו לאור תעודות וכתבים עתיקים אשר נחפשו ונאספו בעמל רב וביד חרוצים וכן מאמרים, אשר בדברי הימים יסודם הטלאים דברי חפץ.

האיש אשר החל לעבוד את העבודה הזאת הוא הזקן אשר לא ייעף ולא ישקוט בעבודתו לרבים, ה' יעקב פסנתור, חבר עוזר לאגודתנו.

הוא מלא רוח ליהם, רוח עז ורוממות, ונפשו גרסה לתאבה להראות לעיני כל כי זרע ישראל ברומניה איננו חבר זרים נודדים, כדברת שונאינו, כי אם עם אשר שרש בארץ הזאת גזעו מדור דורים, ויקם ויעבוד בארץ לארכה ולרחבה עבור וחפשו, וישלך את נפשו וכל חפציו מנגד וישם פניו כחלימש להתיצב בפני מחסור ומסכנות, וכל מעצור וכל מכשול אשר נתנו לפניו אנשים רעים ובני בלי-לב — ויהי בעיניו כמוצא שלל רב אם מצאה ידו אות או מופת מסעד לאשר הוא מבקש, או איש אחד מעיר אשר הבין אל פעולותיו ומגמת פניו ויהי לו עזר כנגדו.

כמשא חזון דוברי שיר תהיה בעינינו מלחמת-גבורים זאת בין ריש ותלאה ולב נמוג ובין תקוה רחוקה לדבר אשר אליו הוא נושא את נפשו. עני ומחסור — וחזון לב! שכר ברוח ועבודה מבלי השקט — התהפוכות האלה, בהמצאן באיש אחד חוכרות אשה אל אחותה, רב כחן להעמדות על בעליהן מעטה תהלה ותפארת.

באשרנו כי הזקן הזה אשר רוחו עודנו חדש עמו כאחד הצעירים, התחבר עמנו, ואנחנו אלה פה אשר חברנו יחדיו לאגודה למען כלות את המלאכה אשר החל הוא, נועצנו לתת לו לעיני כל הקהל אות תודה כבוד ויקר ולשבח מעשיו, וגם להציג בשער את דברי ימי חייו בספר הזכרון אשר תוציא אגודתנו לאור

בשנה הראשונה למען ידע העם שמו ולמען שום אותו למספת לרבים בעבודתו החרוצה ובכל העמל שעמל למען דבר טוב. כי אמנם לו יאתה הגמולה הזאת אשר נגמלהו ולא בכסף, ולו יכלנו כי עתה בכל לבנו החזקנו גם החזק ידו הקמה לחקל מעליו את משא המחסור והעני אשר יכבדו ממנו עתה לעת זקנתו, אך הוא נתן חילו לעבודת האגודה והרבה לעבוד אותה למען הדבר הטוב אשר התמכר אליו ואשר הוא שונה והונה בו תמיד — ושכר לא יבקש ולא יקבל על בל עבודתו.

הזקן פסנתור הוציא לאור שני ספרים כתובים עברית-יהודית ⁽¹⁾, אחד אחד אחה, שניהם מלאים דברי חפץ מקורות אחינו, אשר אסף מעל קברות היהודים, ממקורים כתובים ומפי אנשים זקנים בכל הארץ. אמנם נכבד הפעל הזה, יפה היה בעתו, ואולם אינו כי אם ראשית מעשה, ולו עמדנו נצבים במקום הזה ולא הובילו אותנו הבאים אחריו ממנו והלאה כי עתה מעדו רגלינו, כשלו ואין מעמד. שדה דברי הימים לבני ישראל ברומניה אך החל הוחל לתת לו ניר ועל החכמים הבאים נטל להוסיף אמן בעבודתו, לחרשו ולורעו על פני כלו — להוסיף לנו תבואתו.

אחריו קם איש אחר, אדם יקר חרוץ, הוא האדון דר. אליהו שווארצפֿעלד, ויעבוד גם הוא את השדה הזה ביד חרוצים. הוא החל להוציא לאור ביאספי בשנת 1874 לספה"ג מכתב עתי לשבועות, מקדש לספרות, וכתוב במאמר הראשון, אשר בו הודיע לקוראים מה יהיה משפט המכתב העתי ודרכו, בדברים האלה :

„לרגל המלאכה אשר לפני אוציא לאור כתבי יד עתיקים, משפטים כתובים (סענמענצען) ועוד כתבים ותעודות כאלה הנמצאים אתי, אשר יאירו נתיב בחיי היהודים ומצבם ברומניה בימי ממשלת הנסיכים אשר היו מלפנינו למען פנות דרך לפני האנשים אשר יבאו לדרוש אל דברי ימי היהודים ברומניה, וגם אנכי אשים לפני הקוראים מאשר הרה והנה לבי בדברים האלה” ⁽²⁾.

עברו שנות מספר והדר, שב אל עבודתו זאת ויעש פרי תבואה. בדי עמל אצר אוצר יקר, כתבים עתיקים ותעודות שונות אשר אסף מתוך מאספים שונים, מספרי קורות העתים וספרי מסעות, את הכל הוציא לאור במכתבו העתי „האחזה” (Fraternitate) בשנות 85—1882 (שנה ד'—ה).

על ידו החזיקו במלאכה הזאת האדון אליעזר שיינעאנו, משנה לנשיא אגודתנו, והסופר החרוץ דר. מ. באסטרער, חבר עוזר לאגודה, בלונדון, ואנשי לב אחרים מלבד אלה.

בשנת 1881 שמתי אני את פני לכתוב זכרונות קהלות היהודים בארצנו ואעבוד את העבודה הזאת שנות מספר.

(¹) ספר דברי הימים לאלות רומניה, יאספי 1871. 224 דפיס; וספר קורות היהודים ברומניה, לעמבערג 1873. 168 דף יכיל.

(²) הוסיף ליחודית (Revista Israelita), יאספי 31 מאי 1874.

הזכרונות האלה והקריאות אשר קראנו אני והדר. שווארצפֿעלד, למיודעינו הסופרים ונאיץ בם לעשות כן גם המה המריצו גם אנשים אחרים לנשת אל המלאכה.

ה' יהושע קאהל כתב בשוב מעם את קיוחת קהלת העיר נמלוסה, מחוז פוטנא, אחרי כן כתב ה' יוסף קויפֿמאנץ מפיאטרא קורות קהלות אחדות עתיקות, ונכבדות (פיאטרא וניאמץ). הוא אסף בספרי הזכרונות האלה חמר רב התכונה, ואם אמנם צבר את הכל מבלי סדרים ומבלי רוח משפם, בכל זאת נמצא בו חסץ אחרי אשר נצפהו בכור הבקרת ונערוך את ערכו.

אחרי כן יצאו לאור קורות עדת העיר מאמשיץ, במחוז דאבורוזשא, מאת ש. י. רוזאנים וקורות העיר מירגוביטשא מאת ה' אוריאל מורקו, באלה לא נמצא חמר רב כבראשונים אך הם ערוכים בסדרים טובים מהמה.

אחרי אשר נאסף חמר רב, כדי המלאכה, הוחל להתכונן בו בינה ולכתוב ספרי-מדרש (שמודיעץ), שהמה יתונו ויבאונו בדרך סלולה וקרובה אל מחוז חפצנו — אל ספר דברי הימים לבני ישראל.

בראשונה נסה כחו בזה ה' אל. שיינעאנו ויכתוב מונגרפיה קצרה על „עלילת הדם וקורותיה ברומניה“ העומדת למופת בדעות והגיגים החדשים הנמצאים בח על אדות הראות הנגע הזה במדינות רומניה, במאמר הזה עמל לאסוף ולכנס את כל החמר הנוגע לענין הזה; אשר נודע עד שנת 1881 (היא שנת צאת המאמר לאור „בספר השנה ליהודים“) ולערוך את ערכו.

אחרי ה' שיינעאנו הפליא אותנו ה' דר. אליהו שווארצפֿעלד במאמרי מדרש רבי הערך כתובים בדעת ובחשבון, במדה וקצב, לפי חקי החכמה והבקרת, המאמרים הם: „היהודים בימי מרד היונים“ (1824—1821), „איש יהודי על כסא מאלרויה בשנת 1591“, „מושב היהודים ברומניה במאה ה'ח ובמאה ה'ט“, „הרג רב ביהודים בימי הנסיך מיכאל הגבור מושל באלכיה ואהרן נסיך מאלרויה“ (1594—1593), כלם יצאו לאור במספר השנה ליהודים בשנות ז'—מ'.

על המאמרים האלה עלינו להוסיף ספרי המסע המפוארים „מסעו בקראקיא, גליציה, מאלרויה-באלכיה“, יצאו לאור במכה״ע „אללג, צטב, דעס יודענמהומס“ בשנות 46—1843 ומאמר על דברי ימי היהודים ברומניה ומצב השכלתם, יצא לאור במספר השנה אשר לה ווערטהייטער בווען 1854; שניהם ילידי עמ דר. יוליאוס באראש אשר ינון שמו בתוכנו לעולם, ואשר נקרא שמו על אנודתנו לכבוד ולתפארת; מאמרי אני אשר כתבתי בם דברי ימי אנשי שם אשר היו בקרב אחינו בארצנו, ודברי ימי רבנים אחדים אשר היו במאלרויה ויכחנו בהם כתובים בידי הרב ר' אבנר כתבן.

עוד נזכיר בזה את המאמר היקר אשר לה' B. P. Hasden על אדות היהודים במאלרויה-באלכיה, אשר הויל בספרו „קורות הסבלנות הדתות ברומניה“ (צד 86—75); והמסר הגדול אשר לה' איזידור לאָב מפאריז; חבר נכבד לאנודתנו „מצב היהודים בתוגרמה, סרביה ורומניה בשנות 77—1866. ספר אשר רק ערך עתי לו ובכל זאת יטה לבכנו אליו כי עושהו נזהר מאד במלאכתו וישמר מכל מטה (פאנטייליכקייט) וכל משא פנים; ואחר כל אלה המחברת

הנפלאה מעשה ידי אוהב הרומנים קאנינו הנקראה בשם: «La verità sulla questione degli israeliti in Rumania», Roma 1879. ורגשי לב מהור, הילך נכוהו.

מלבד כל הספרים הנקראים בשם הנה יש אתנו אוצר רב אשר אצרה אנודתנו, ספרים וכתבי יד עתיקים, וגם הוציאה לאר מעט מעט ממנו במכה"ע «Revista israelita» ובמכה"ע «Infratire».

מספר כל הכתבים העתיקים ולקט (אויסציגע) הספרים וכתבי העמים אשר המציאו לנו חברינו העוזרים ואנשים אשר לא מאנודתנו — כשלש מאות, מוצאם מתקופות שונות וענינים שונים, ויש בהם אשר לא ראו אור הדפוס ולא נודעו על פני חוץ עד כה, ובין הכתבים העתיקים יש אשר באו לידי האנודה במכתב הראשון (אָריגינאַל) ויש בכתב משנה, אשר נתנו לה למנה או אשר קמו לה למקנה.

התעודות הכי נכבדות והרבות המציאו אלינו חברינו העוזרים דר. א. שווארצפֿעלד, פאריז; אבא אברהם, ראמאן; וו. שווארצפֿעלד יאכסי; אל. שיינעאנו, בוקאַרעשט ואחרים.

עוד נמצא' אתנו בכ"י שני ספרים רבי הערך המכילים קורות הקהלות אשר בכאקוויא ואשר בסלוצ'עשט כתיבים בידי חברינו העוזרים א. ד. בירנבערג וישראל שפירא, וספר קורות קהלת דארבאני.

ועתה אחרי אשר הגבולנו מסביב את הדרך נלך בו, אחרי אשר הגדנו והשמענו את הדברים אשר שוינו לנגדנו בעת הוסד אנודתנו, להיות לנו לקו, עוד לנו אך להגיש לפניכם בספר כתוב את פרי עבודתנו בשנה הזאת, השקפה קצרה אשר תגביל בפעל פעלנו עד כה; אך הדבר הזה — להבדיל בין הישן אשר נודע לפנינו ובין החדש אשר מצאנו אנחנו לרגל המלאכה — לא נוכל לעשות בשנה הראשונה הזאת, שנת האנודה, כי לא נעשה עד עתה השקפה תמימה על כל העתים והקורות אשר נברו עלינו, והתעודות והכתבים העתיקים משולבים ומתאימים איש אל אחיו והיה בהפריד אותם ממחברתם, בדבר על אחרים מהם מכלי שום לב אל הנותרים, יש אשר לא יבין איש אותם ולא ידע את ערכם, ע"כ אין טוב לנו כי אם לנסות קו על כל החמר אשר נודע עד כה ולאסוף את הכל אל ספרנו זה אשר נשים כה לפניכם, והוא השקפה על דברי ימי היהודים ברומניה משנים קדמוניות עד שנת 1850, והספר הזה יהיה לנו ליסוד לספרים אשר יבאו אחרי כן.

ובכן הגנו להרים את המסך מעל פני התמונה דברי ימי היהודים ברומניה — נלה, על פי כל הכתבים והתעודות הנודעים לנו, והתמונה הזאת יש אשר תראה כלולה בשלל צבעים מזהירים ויש בצבעים כהים, כפי אשר יהיה לאל ידנו להראותה על פי החמר הנמצא בידנו עד כה.

א.

ימי מגורי היהודים במדינות מאלדווא-וואלאכיא.

כמעט כל סופרי הדורות אשר נתן לפנינו הענין הזה לענות בו הגידו פה אחד כי נושנים היהודים בארץ הזאת מימי קדם קדמתה. לפי דברת אחדים נאחזו היהודים בארץ הזאת בימי משול הראצים; אחרים יחזו דעתם כי באו הנה יחד עם הרומים אשר הביא שמה טראיאנוס אחרי לכדו אותה למען הושיב הערים הנשמות. הדבר אשר יפריד בין הסופרים האלה המה האותות אשר יתנו איש איש מהם לקיים דברו. הסופר פראנץ יוסף סולצער והיוצאים בעקבותיו יחשבו את הקריה תלמות (Thalmus) אשר על הגבול בין רומניא ובין טראנסילוואניען (היא היתה בשנות הבינים עיר רבת המסחר וכוללת העמים ולה אמרו: ידי היהודים יסדוה) לעדות נאמנה על המצא מושבות עבריות בדאציא בשנים קדמוניות. אך האות הזה הנהו טיח תפל, יען היותו מיוסד על שגיאה רבה. סולצער אשר דמה (כהסופר האנער לפניו) כי קראו לעיר ההיא תלמות (היום יקרא לה Talmaci) על שם התלמוד שכתב — כאשר השכיל להעיר ה' חסדאי (Hasdau) ⁽¹⁾ — כי המאסף (ענציקלופדיע) העברי הזה הנודע לשם מרם היה בארץ בימי לכוד הרומים את דאציא, ולא יכלו איפוא לשום את שמו על עיר אשר יחשבוה בגלל הדבר הזה בנויה בידי יהודים.

גם החושבים כי ערים או כפרים אשר שם Jidowa או Jidovscitza נקרא עליהם, מידי יהודים כוננו יתעו מני דרך, משנה הוא, בדברי הימים יסודת. כי מי יודע אם לא לקחו השמות האלה — כאשר יחזו דעו ה' חסדאי ⁽²⁾ — מן השם Suzidava, אשר נקראו בו ערים רבות בדאציא במרם נכבשה הארץ לפני הרומים ואשר שנה מכמאו ברוב הימים כי נגרע הציון u אשר בין S ובין z ויהי ל"דשידאווא" Jidova כפי העם.

אך מלבד התשובה הזאת אשר בחקר מלים יסודה ואשר עוד מרם נדע אם נאמנה מאד, ישנה אחרת גדולה ממנה אשר תזרה את המחשבה ההיא כמוץ לפני רוח. נודע לנו בדרך הבקרת כי לענק או לתתרי קראו לפני Jid, ובכן קרוב לשמוע כי השמות ההם ממושבות תתרים מוצאם אשר כוננו להם בדאציא הקדמונה ערי מושב ויקראו להם בשמם. ובמקום הזה יעלו על לבבנו דברים: אולי היו התתרים ההם מאחד שבטי הגוי אשר התיהד בשנת 730 למספר הנוצרים ואשר נדעוהו בשם כוזרים, והסלאווים אשר היה להם עמם שיה ושיג ימים רבים, במשלם הם, קראו להם Jidovi בשם אשר קראו להם הרומים על דבקם בתורת היהודים? הסופר Vaillant ⁽³⁾ חזה דעו ראשונה — אם לא יתענו וזכרוננו — כי היהודים הרומנים ממי הכוזרים יצאו, והחכם הצרפתי המפורא ערנסט רענאן השמיע גם הוא כדבר הזה במדבריו אשר נשא בסוד חכמים במקום

⁽¹⁾ "רעליגיאזע מאלעראנץ אין רומאניען" ז' 76.

⁽²⁾ בספר הזכר, במקום ההוא.

⁽³⁾ בספרו "רומניא".

Saint Simon אשר בפאריז¹, אך המשפט הזה עודנו כיום חדש עמנו ועוד מרם ימצאו לנו אותות ומופתים נאמנים אשר נוכל להחליט מהם אם לדבקה בו או להשליכהו אחרי גונו, כי לא נחקר הדבר הזה לפנינו. ואולם רוח מבינתנו יעננו כי יבואו ימים ונודע לכל כי מיוסד הוא על אדני האמת.

גם הדבר אשר השב Vaillant כי שם Adjud (עיר ברומניא) לקח מן Ad-Judaeos. לאמר: היהודים לפנינו יסדו אותה, לא כדבר אמת הוא בעינינו; במגלה עתיקה משנת 1433 נקראה העיר הזאת בשם «Agyd-halma». לאמר «נבעת-אזשוד». הדבר הזה יגיד לנו בשפה ברורה מה משפט השם. ומוצאו².

ואולם על מוצא שם המנדל Judeus, אשר בנה יוסטיניאנוס על שפת נהר הרדאניא מעבר הגמניא³ לא ידון רוחנו בקרבנו — בהיר הוא לעינים.

מלבד זה יש לנו עדים נאמנים על האחו היהודים בדאציא במרם נכבשה הארץ לפני הרומים וגם אחרי כן, הלא המה בספר יוסף פלאוויוס, מערסוליאנוס ובזכרונות מחיי המשולח לנוצרים אנדרעי⁴. גם סופרי הדורות העברים יגידו לנו, על פי המקרים אשר היו להם לעינים, כי אחרי שרוף היכל ד' היהודים החלו לפוץ על פני כל הארץ, נאחזו בארצות אשר בצפון הים השחור ובפאת צפונית מערבית.

כי התערו היהודים בארצות האל לשכון בהן ימים רבים אחרי בואם אליהן וכי נספחו עליהם ברוך הימים אנשים מאחיהם אשר באו שמה מן החף — זאת נחזה פעם בפעם בדברי הימים עד המאה השמינית.

בשנת 319 בקום יושבי דאציא ויושבי מדינות אחרות ממשלת יד הרומים על היהודים לפרוע בהם פרעות ויצא דברי מלכות מלפני תודוס (Theodosius) הראשון אל שרי המדינות אשר במקדוניא ובדאציא אשר לא ינעו לרעה ביהודים ובבתי תפלותיהם⁵.

בלחוף מלכי ביצנץ את היהודים (בדאציא) בחזקה במאה השביעית ויעברו

¹ יהוויס למשפחות ולדחס. פאריז 1883. «הדעת כי התיאוד הכוזבים יקרה לנו מאד כי נבא לדרוש אחר מוצא היהודים היושבים באלרנות הדלנויא ובנגד רוסיא. הגלילות האלה יכולו המון יהודים רבים אשר לא ידמו במאומה ליהודים היושבים ביהר האלרנות בדבר לאומות ומקור מהצבים».

² הסדלי, בספרו על מוצא השמות אשר לערי רומניא, שם «אזשוד», ענש המגלה הזאת במורה צבית חוצר הספרים אשר לעס בעיר הערמאנשטאדט וכמתכנה הוילא ללור הי

Eder בספרו Exercitationes diplomaticae (Hermanstadt 1802)

³ פראקאס. על אדות הבנינים וכו', וויען 1882.

⁴ הסדלי, במכתב ערו לדברי הימים ולספרות ז' 5—124, בדברו על המחברת. ראש הסנה, הדמות אשר יערכו לו היהודים. במקום אחר (חולדות הסבלנות הדתית ברומניא ז' 76) יהמך דעמו ע"ד האחו היהודים ברומניא משנים קדמוניות בדבר אשר מלא נגליל הארץ בקנה נפון באסאלראציא מבעב עברית מימי המכבים.

⁵ חוסף החקיס מלח עכעאל. ספר השש עשר 8. (de Judaeis Caellicolis et Samaritanis).

את הדאָנויאַ ויבקשו להם מנוס ומחסה בממלכת הכוזרים אשר השתרעה אז מנהר דן עד פֿנוניה (אונגארן אשר בימינו) ¹.

דברי הימים הבאים לא יודיעו אותנו דבר על אדות שבת היהודים בקרב הרומנים עד אחרי עבור חמש מאות שנה, עתה נפגוש אותם עוד הפעם יחד עם הרומנים, מוסבים לשם בלִכִּים (Vlachen), אך בפעם הזאת לא על אדמתם הם (הנקראת היום רומניא) כי אם בין הררי מוקדוניה אשר גרו שם בימים ההם ויחיו על הבזה. הִזְכֵּר הזה, אשר רב ערכו מאד גם להרומנים, עשה להם הנוסע הנודע בשם בנימין מעיר תודילה אשר עבר בגלילות מוקדוניה בשנת 1170 כערך ויספר לנו בספר מסעיו אשר כתב, כי מצא שם חמשים בתי אבות עברים דרך יום מנהר Sperchio ועליהם שני נשיאים שלמה ויעקב. עוד זאת יספר לנו כי במצוא הבלִכִּים איש עברי לא הרגו אותו כאשר יעשו להגריקים, כי אם לקחו להם את חליצתו ואת נפשו חיה, אך אל היהודים היושבים עמם בקרבם שמו ברית אחים וקראו להם „אחינו“ כשם אשר ישמע גם היום על פי הרומנים ואשר נדע כי לא יקראו בו כי אם לאנשים אשר לא נכזרים נחשבו להם.

ובכן ידענו אל נכון כי ישבו יהודים במדינות רומניא מראש מקדם ויחיו עם הרומנים יחדיו. ידענו כי כאשר נמשו מעל אדמתם ויחלו להאחז בארצות נכריות, מצאו להם ראשונה מכן לשבתם בארץ הפוריה הזאת הקרובה לארצם מן הארצות האחרות.

עתה תתצב לפנינו השאלה: אם נותרו היהודים במדינות האלה מאז ועד עתה ככל העתים אשר עברו עליהן; אם חפצו ואם היה לאל ידם להתיצב מול כל גודרי העמים הפראים, אשר פרצו בארצות האלה גרוד בעקב אחיו שנות מאות רבות כפרץ מים כבירים שוטפים, כפי אשר גם הרומנים הגבורים העשויים לכלי חת נסחפו מפניהם? על שאלתנו זאת לא נמצא מענה בדברי הימים, כי גם לא ידענו מפייהם מה היה להרומנים בימי הרעש והמהומות ההם; שנות מאות כסו במשאון מפנינו, ענן וערפל סביבן ושביב אור אין. אם כן אפוא אין דרך אחרת לפנינו כי אם לתיר אחרי לבנו. אנחנו חושבים למשפט כי היהודים אשר הסכימו מעולם להטות שכםם לסכול, לשאת כל עטל ותלאה, הנשמרים מאד לבלתי התגר באיש מלחמה ולבלתי השיא אויב בם, לא היו למסנע לגודרי הגוים הבאים בארץ ללכדה כהרמונים אשר התיצבו בפניהם ערוכי מלחמה; כי הסכימו עמם מהרה וישלמו להם ולא היו אנוסים לעשות להם כלי גולה לבלתי הועיל, בשגם בימים ההם, ימי מהומה ומבוסה בכל הארצות, לא נודע מה תקותם בהמר משכנותם ואם לא שוא תהיה תמורתם. בכל זאת קרוב לשמוע כי יצאו גם אנשים מקרב היהודים בעקבות הרומנים אל בין רוכסי ההרים או אל עבר הדאנויא. והיה כי נחלוף מן התקופות והעתים אשר דרכן נסתרה מעינינו ובאנו עד ראשית העת החדשה, עתה נמצא את הרומנים יושבים בארצותם, מתערים כאזרחים רעננים בכפרים ובנאות ההרים תחת ממשלת נשיאיהם ועול מלך ועם נכרי לא

(1) ד"ר קאסעל. קדמוניות המדיאריים, 208.

ידעו. עתה נחל להקשיב גם על אדות היהודים מעט קשב. זעיר שם, זעיר שם ואחר — איותות ומופתים נאמנים ודברי-ספר מאירי עינים.

המקורים עתיקי הימים על אדות וואלאכיא יגידו לנו כי באו יהודים בהמון רב מאונגריא לרומניא. כאשר גורשו מטעם לודוויג הראשון מכל מדינותיו על דבר אשר מאנו להמיר דתם, יצאו בגולה וישימו פניהם אלה לאויסמריא ואלה למאָהרען ואלה לוואלאכיא, מקומות אשר ידעו כי ימצאו שמה אחיהם אנשי גאולתם היושבים בארץ מקדם לפני באם אליהם, ואולי גם קראו להם מרחוק לשום דרך הנה פניהם. שם (כוואלאכיא) אספו אותם בחדד וברחמים, גם הנסיך דן הראשון שם עינו עליהם לשובה ויהי מגן להם. וגם נתן להם חקים טובים (פריווילעגן) למען הרים את קרן המסחר¹. היהודים ברוב רכולתם שמו את העיר טורן למקום מקנה וקנין לכל סביביו, גם אימרים אמור כי ידיהם יסרו את העיר הזאת².

קרוב הדבר כי נפוצו משם על פני כל הארץ וכי עברו רבים מהם גם אל ארץ מאלדווא הקרובה.

ובשנת ש"ב (1552) נכתב זכרון בספר (בעברית), על אדות וואלאכיא גם הוא, דבר אשר ערכו גדול מאד בעינינו. בו נחזה כי ישבו יהודים בימים ההם בכפר בוקארעשט אשר היה, אכן, נשען לעיר הנקראת בשם הזה³. שבת יהודים בכפרים אות אמת הוא כי נמצאו קהלות עברית גדולות בערים, כי כן יהיה תמיד: ראשונה יבאו הגרים לשבת במקום אשר ימצא שם המון רב (בערים) ומשם יפרדו ברוב הימים אל כל סביבותיהם. כמשפט הזה נוסדו תמיד ארצות וממלכות — לבד בהיות בני הממלכה אנשי אדמה.

אך גם מתעודות אחרות נוציא משפט כי רב מספר היהודים היושבים לפניו במדינת וואלאכיא. בכל אשר יזכירו את שמם ידובר בס דבר באנשים ידועים, אנשים שתולים בניה מדור דורים. בנגזי הספרים (ארכיווע) אשר להממשלה ישנה תעודה אחת משנת 1587 המדברת על ראש-כהונת העיר רומניק, ומתוכה נחזה את עם הארץ אחוז בעבודות המסחר אל היהודים⁴.

ואשר למדינת מאלדווא לא נמצא לנו אות ומופת נאמן על שבת היהודים בקרבה במספר רב עד המאה השש עשרה.

אמנם כן נמצאה בידנו תעודה עברית הנקראה בשם "מגלת זכרון מעיר ראמאן שנת 1491", אשר יש בה הרבה דברים יקרי ערך מאד ואשר תפיץ אור

⁽¹⁾ מיכאל קאנרלניטשעאנו, דברי ימי דאליא, הוואלאכיס אשר מעבר לנהר דאנויא ואשר במדינת וואלאכיא, כולין 1854 ח"א, 76.

⁽²⁾ פ. י. סולצה, דברי ימי דאליא אשר מעבר לנהר אלף, ווינ 1781, ח"א, נד 68—867 "כי יש לאל ידנו להוכיח על פי התעודות הנמצאות כי בגזל לודוויג מלך הוואנאריס את העם הזה (היהודים) מכל רחבי ארץ אונגארן, ראו להם את המקומות האלה מכון לשבתם ולמרכלתם".

⁽³⁾ ש"ח ב' יוסף קארל, סלוניק, ש"ח (1598) אות 12 נד 122.

⁽⁴⁾ נד. ג. טאקליטסקי, "ההגירה סטאנקא", בוקארעשט 1872 נד 13.

בהיר, אור יקרות על דברי היהודים במאלדוויא מימים קדמונים, אך אנחנו לא נוכל לשום לב אל המגלה הזאת והכתוב בה, אחרי כי עוד לא נודע לנו אם חותם האמת עליה או אין.

וכן נשבת מסניני תעודה אחרת מראשית המאה השש עשרה אשר נכתב בראשה Topliceni 1525, Septemb. 20, וכתבה היה, כאשר יאמרו, שטעסאן הששי, ואשר נמצא בה דברים אחדים יקרי ערך על אדות היהודים, כי מיום הגלות לא האמינו בה יודעי דבר וגם נודע אחרי כן אל נכון כי בשקר יסודה.

בעברנו מזה אל התעודות הנאמנות נעמוד ונתבונן ראשונה בכתב אשר כתב הנסיך פטר הצולע בשנת 1579 בשמונה לחדש יאנואר אל שרי העיר לעמבערג, בכתב הזה יודעים הנסיך הרומני, כי בסוד אצילי הארץ וכל סוחרי מאלדוויא בא משפט דברים רבים ונכבדים על אדות הסוחרים הפולנים ויועצו גם את זאת: לגרש את היהודים ממדינת מאלדוויא⁽¹⁾.

המועצה (בעשלוסס) הזאת ברור תמלל — כאשר אחשוב — כי ישבו במאלדוויא בימים ההם קהל יהודים רבים. נקל אפוא להבין כי לא תמול באו שמה⁽²⁾ ולא ביום אחד הציבו להם יד. כי איך נוכל לדמות בנפשנו כי קרא אל שריו ואל זקני עמו לעצרה גדולה עשויה לדבר (אויססער־אָרדענמליכער דיוואן) — לדון אנשים מתי מעט המשתכחים בעיר? ואשר יוסף אטץ למשפטנו אשר חרצנו, הוא הדבר אשר חשב המושל לנחוץ להודיע את ממשלת פולין את אשר נגזר על היהודים בסוד שריו ויועציו, בין יתר דברי המלכות אשר הודיעה ולהגיד לה מה ראה על ככה⁽³⁾. — האמנם חרדו עליהם את כל החרדה הזאת לו היה להם דבר עם קומץ אנשים? לא יתכן לחשוב כדבר הזה!

כפי ראות עינינו לא הוקם דבר הנסיך פטר הצולע ודתו, לגרש את היהודים, בכל תקף, או נשכחה הדת עד מהרה ואיש לא שם לבו אליה; כי מתעודות אחרות יצא לנו כאור משפט כי נמצאו, אחרי הנתן הדת ההיא, קהלות עבריות במאלדוויא, כאשר נראה בזה:

המקובל הנודע בשם ר' יוסף שלמה דילמודיגו יספר לנו כי בעברו במאלדוויא בראשית המאה השבע עשרה מצא בעיר יאססי את "הרב הקדוש החכם שלמה ׳ן אראווי הרופא, יושב והונה בחכמת הקבלה יותר מארבעים שנה, וחבר

(1) אֶלֶזר דברי הימים, יוצא לאור ע"י ב. פ. חסדאי, I, 1, ז' 174.

(2) אך לא רק על פי דברי משפט והוכח מליס נדע כי בלחם היו יהודים במאלדוויא משנים קדמוניות, כי אמנם נכון הדבר כנכון הינו, זאת ידענו מפי תעודות אחדות במדכרות אלינו במלחם ולא בחידות וגם מפי כתב נוסח מעשה ידי שטעסאן הגדול משנת 1498 (יֵצֵא לֶאֱזֹר בַּמִּכְהֵה, אֶרְכִּיּוֹת אִיִּזְרָאֵלִיִּם I, ע' 83—85) אשר יודיעו בו את הנסיך אלכסנדר יאָנעֶלֶלֶא כי Buhusz מֵאֵל אֶשֶׁה סוֹלֵמִית בֵּית אִישׁ יְהוּדִי בַּמֶּלְדוּוִיִּא. מִלְכֵּד זֶה מֵאֵל ה' פֶּסֶמֹר בַּשָּׁדֶה קִבְרוֹת הַיְּהוּדִים בִּיאֶסְסִי מִזֶּה אֶשֶׁר כְּהֹנֵן עָלֶיהָ הַמִּסְסֶר כִּכִּז—1467 (רֹאֵה הַלֵּאָה).

(3) רֹאֵה הַלֵּאָה בַּסֶּרֶק רִבְעִי.

בה ספרים ; ובאחרית ימיו בהיותו בן שמונים שנה בא "ירושלימה" ושם נאסף אל אבותיו ¹. הרב אראווי (או ערבי) בא מיאססי על פי הקריאה אשר קראוהו הנה מתימן (ארץ ערב) עיר מולדתו ².

הדבר הזה גדול ערכו בעינינו מאד. אם ישכון רב בעיר וְכֵן שם, אות נאמן הוא כי נמצאה בה עדה גדולה מישראל. לא נוכל לדמות בנפשנו כי יבא מארץ ערב רב מחוכם, רופא ומקובל נודע לשם ליאססי לקול הקריאה אשר קראו אליו לכהן שמה, אם לא נמצא שם קהל רב מישראל ועדה ערוכה בכל, היוודעת להוקיר רב כזה ואשר יהיה לאל ידה להחזיקו על כנו בקרבם ימים רבים כאלה. אך לא בעיד יאססי לבדה כי גם בערים אחרות מערי מאלדוויא נמצאו קהלות עבריות גדולות : באחרית המאה השש עשרה נמצא גם בפאקשאני רב אחד מלומד עומד על משמרתו ושמו נתן נטע הנובר מחבר הספר "שערי ציון" ³.

אל תאות הזה נוסף עוד ציוני הקברים (גראבשטיינע) אשר שדרו מימים ראשונים. כאשר יהיה לנו רב עומד על כנו לעדה כי נמצאה בעיר ההיא קהלה גדולה ⁴, כן גם שדה קברות אות הוא כי ישבו במקום ההוא המון רב מישראל. כי עד היום הזה משפט הקהלות הקטנות להוביל את מתיקן לאחת הערים הגדולות הקרובות אשר לה אחוזת קבר לקבור אותם שם.

מרב הימים מאד ומחמת מלאכי משחית, גדודי העמים הפראים שכני רומניא אשר עברו באף כפעם בפעם שמות ושואף את הכל מסביב, היו קברים רבים לחרבה וימחו מן הארץ מבלי אשר נודעו עתה גם עקבותיהם ; והיתה לנו העיר שורן למשל אשר היה שם אל נכון שדה קברות ליהודים.

ממרבית הקברים הנמצאים בארץ שודרו מצבות רבות ויתרן טבעו בארץ ולא תשורן עין, עד יום פקוד איש אותן לחפור אותן ממטמנים ולהוציאן אלינו. ה' פסנתור ⁵ אשר חפש בקברים מבלי לנגוע באבנים אשר כסתה עליהן הארץ, מצא מצבות עתיקות ימים : בארץ מאלדוויא ביאססי משנת רכ"ז (1467), ש"מ (1549), בבאטושיאני משנת ש"כ (1560), ⁶ ; בניאמן משנת תל"ז (1677), תמ"ט (1689), במדינת מאנמעניא בעיר רימניק-סאראט משנת תכ"א (1661) ועוד אחרות.

בשרם נעבור מזה נשימה לבנו לדבר אחד. תעודות רבות עבריות ורומניות תגדנה לנו בשפה ברורה כי היה המסחר נפרץ מאד בין ארצות רומניא גאליציא

(1) ר' שלמה דילמידנו, ספר אלי"ם, הוצאה ראשונה למעשרד 1629, בהקדמה.

(2) הדב ר' אברהם כהן, מולדות רבני רומניא במאה"ע, "פראפערניפאטע" 1884
טמר 4 נד 34. שם יזכיר בהולדות ערבי מלבד ספר אלי"ם גם את הספר "חשונה מאהבה."
(3) אברהם כהן, במקום ההוא.

(4) בקהלות קטנות יהיו חתם הכתבים דיינים או מורים (מו"ל) וכל הדבר הקשה יציאון אל הרבנים אשר בערים הקרובות.

(5) ראה ספר, דברי הימים לבני ישראל ברומניא אשר לו, יאססי 1871.

(6) נהחל מרקום, הכוזרים, בוקארעשט 1879, נד 3.

ותוגרמה, וכי הארמינים היונים והיהודים היו ראשי מסביו ועל פיהם קם כל דבר מקנה וקנין. עוד זאת נדע מן הנמצא כתוב בספרי שו"ת היבנים כי יהודים לעשרות באו יום יום מגאליציא למדינת מאלדוויא לערוב מערבם והעיר יאססי היתה להם, כנראה, לראש פנת מסחרם, ויש אשר התמהמהו בארץ ימים רבים וישבו באחד המקומות מספר שבועות ויסחרוהו⁽¹⁾.

ועתה הגה נא ידענו כי היו היהודים בימים ההם שומרי אמונים וחרדים על דברי התורה והמצוה לנצור אותם מכל משמר, ואינכה עשו כדבר הזה לנסוע למסעיהם בדרך רחוקה דרך לא סלולה אל ארץ נכריה ולשבת שם ימים רבים אם לא כי במח לכס למצא שמה מקום ללון וארוחתם תמיד מבלי להתנאל בפת בג עם הארץ ויין משתיו, — והדבר הזה לא יקום ולא יהיה כי אם בקרב עדת יהודים⁽²⁾?

מזה נשפוט מישרים כי אמנם היו בשתי המדינות קהלות עבריות קטנות וגדולות, למצער בכל הערים והמקומות אשר נעשה שם מקנה וקנין, ואולי גם בכל מרחבי מאלדוויא.

נודע לרבים כי עוד בשנות המאה השמונה עשרה התאמצו היהודים אשר במאלדוויא להסב אליהם את כל בתי מלון אורחים אשר במסלות, למען לא יאכלו אחיהם את לחמם מטא אחרי בואם אל ארצם עיפם ונחשלים מעבל הדרך הרחוקה — כי כן היו בימים ההם כל הדרכים לא-סלולות — וחמאו לאלהים והכתים ההם לא הביאו אז לבעליהם רב תבואות כי אם רב אסון ופגע בהיותם צפויים לשודדים אשר היתה רשתם פרושה אל ראש כל דרך וכל מסלה⁽³⁾. הדבר הזה יגיד לנו הרבה.

על אדות יאססי נמצא עדות נאמנה בישאלה ותשובה לאחד הרבנים בשנת שס"ה (1605) אשר תספר לנו כי, באו אנשים עברים מארץ אחרת לקהלת יאססי ויגידו שם: 'יהודים, ידוע תדעו וגם תגידו ביאססי כי וכו''⁽⁴⁾, ועל פי העדות הזאת יחד עם התעודות וציוני הקברים אשר שמנו בזה לפני הקורא, יתבררו ויתלבנו הדברים ויצא כאור משפטנו אשר חיצנו ראשונה בהגיון לב (מהעאָרעמיש).

אחרי אשר ידענו כי ברית מכתר היתה בין רומניא ובין תוגרמה ופולין, נקל לנו לדעת אי מזה הרבו היהודים לכא לרומניא בקרב שנות סאות על אלה אשר ישבו בה לפנים. האנשים אשר סחרו אל ארץ ימים רבים ויסבינו עמה

⁽¹⁾ סו"ת משפ"ט בנימין, הוצא לאור, קרקוויא 1633, חלק 104 מס"ז 1616.

⁽²⁾ ס"ה, חלק 45,44. משם נראה כי באמה פתחו היהודים הרומנים דלתיהם לאורחים האלה.

⁽³⁾ ד"ר יוליאנוס בארשא, דברים אחדים על מצב היהודים במאלדוויא וואלהטיא בימינו חלק במספר ההנה ליהודים מאז ווערטהיימער 1854, 75—5, 254, נערך לרומניא מאז ד"ר א. שווארצפלד בספר Anuar p. J. חלק 7.

וידעו את מוצאיה ומובאיה וכל דרכיה, המה יתקעו יתדם שמה ברוב הימים ויראו מנוחה כי טוב ⁽¹⁾. גם היום תראינה עינינו כזאת בערים הגדולות ערי המסחר אשר ינהרו אליהן יום יום אנשים מכל הארצות ונאחזו שמה והגדילו על גבולן. התושבים החדשים האלה המה וכליהן אשר באו ראשונה בשערי הערים האל למבור סחורת ידם ואחר יואילו לשבת בקרבן.

על היהודים הרומנים תושבי הארץ מעולם נוספו איפא תמיד חדשים מקרוב באו, ילידי פולין ותוגרמה. — כבואנו עד המאה השבע עשרה ירבו האותיות. הקברים יתנו לנו עתה, למרבית ערי מאלדווא, מופתים נאמנים רבים ונכבדים מאשר בראשונה, והתעודות גם הן תחלנה לדבר אלינו בשפה ברורה.

פויל דע אלעפפא אשר נסע למסעיו במדינות רומניא בלוית הכהן הראש מאקאריע (Macarie) מעיר אנמוכיא בין שנות 60—1650 למספר העמים, יספר לנו כי כמעט כל היהדים אשר במאלדווא היו צפויים אלי כליון חרוץ ביד נדודי הקזקים, אשר עלו כשוואה תחת המעלניצקי וישיאו עליהם מות והרג ואבדן, ואחר יקרא מנהמת לבו „מעינו המו לנו לקול נאקת משפחות רבות באלה וילדיהן ⁽²⁾“.

הקריאה הזאת תגד לנו כאר היטב כי היו בימים ההם במאלדווא יהודים לא מעט, וגם עוד מעט נשוב נראה אותו כי הפלה את היהודים לו מבין כל משפחות הגוים היושבים ברומניא לדבר עליהם לברם ולשעות כם כאשר עשה ליונים ⁽³⁾ אשר פרצו אז במאלדווא למאד.

ובמונמעניא (וואלאכיא) לא נפקד מקום היהודים גם במאה ההיא כאשר יש לאל ידנו להוכיח. פויל דע אלעפפא יספר לנו את אשר נדברו יחדיו בעיר טורגאווישמע הכהן הראש Macarie ואחד היהודים אנסטאסיא, אשר המיר דתו ויהי יושב בשער המלך. הוא היה, לפי דברת דע אלעפפא, איש חכם ונכון מאד ויכהן במשמרת חכם העדה (Haham) בעיר קראיאווא לפני המירו את דתו. מן הדברים האלה ראינו כי אמנם ישבו בימים ההם יהודים רבים במונמעניא והיו לקהלות; — המצא שתי קהלות, בטורגאווישמע ובקראיאווא, הלא נראה פה לעין — עליהן היו נשיאי העדה (אפוטרופסין ⁽⁴⁾).

ובהגיע למאה השמונה עשרה והתשע עשרה יתיצבו לנגד עינינו אותות רבים ומפורשים מאלה, גם ציונים ומספרים לא יחסרו, ואנחנו נשים כה לפני קוראינו מאשר נודע לנו עד עתה מאשר ספרו לנו ספרי הדורות והנוסעים הקרובים אל ימינו אלה, מעט מעשים, מעט ספורות אשר לא ינכר איש אותותם ואת היותר ישמע הקורא בדברנו אתו בפרקים הבאים ויוסף לקח.

⁽¹⁾ בין שנות 1600—1575 נמצא באלץ פולניא שלשה אלפים ושהי מאות סוחרים עברים להמך מאות פולנים, ויותר משלשה אלפים ושהי מאות רכבים עברים עושי כל מלאכה. מספר כל היהודים היה אז כשהי מאות אלף אנשים וגבול. נרעפן בספרו הזכר הלק השייך 463.

⁽²⁾ אומר דברי הימים לרומניא ח"א, כי 77—83 ש"ס 83.

⁽⁴⁾ ע. ק. בעלפזר מסע מאקאריאוס, לונדון 1829, ח"ב, 70—368, 366.

הדבר אשר נמצא את היהודים במונטעניא בראשית המאה השמונה עשרה נבדלים מיתר עם הארץ לאגודה (ברעסלא) ערוכה לכרה ונשיאים עליהם בעיר ועיר ונשיא-ראש (אָבער-סטארקסטע) לכלם, יגר לנו כי נמצאו קהלות גדולות בוואלאכיא מימים קדמונים; ואף גם יש לנו עדות נאמנה כי ישנו היהודים לא רק במרבית הערים כי גם בכפרים אחדים. כאשר נשא הנסיך שמעפֿאן מיכאל ראקאוויץ את ראש יצחק, רב המדינה (חכס-באשי) אשר במאלדוויא, להיות נגיד ומצוה גם על היהודים היושבים במונטעניא, נתן צו בכתב-הדת אשר נתן בידי לעדה בשנת 1764 לנשיאי היהודים (סטארקסטע) אשר בעיר בוקא-רעשט ואשר ביתר המקומות, ולכל הראשים והזקנים הנמצאים בקרב המון העברים ולכל העברים אשר בכל ארץ רומניא⁽¹⁾ לאמר 'לנמושים על פני כל הארץ השוכנים לבדד מבלי קהלות ומבלי ראשים, ליושבי הכפרים, לשמוע בקולו ולסור אל משמעתו. בחצי המאה השמונה עשרה החל המתעה הנודע פֿראַנק לעשות זר מעשהו בביקארעשט ובערים אחרות מערי וואלאכיא ויעבור משם למאלדוויא להדיח גם את היהודים היושבים שם ואחר יצא ללכת גאליציא ויעל כרגליו כל הנפש אשר הדיח בערי רומניא; בשנת תקי"ט (1759) היה מספר אנשי עצתו ההולכים אתו חמשים איש, כלם — לבד מתי מספר — יהודים רומנים⁽²⁾ — . לולא ישבו אז יהודים רבים בארץ כי עתה לא השיגה ידו למשוך ברשתו מספר רב כזה, כי ברוב קהל ירבו ההולכים אחרי כל שונג ומשנה ובאין דגים ביאור יבושו כל פורשי מכמרת.

סולצר, בספרו אשר כתב על אדות ארצות רומניא (יצא לאור בווינן בשנת 1781⁽³⁾) יאמר כי בוואלאכיא נמצאו יהודים מעטים, אך במאלדוויא "אין קריה אשר לא תמלא אותם וביתר שאת — ירב מספרם בבוקאווינא. יופי הנשים העבריות אשר בעיר משערנאוויץ נודע לשם ולו יאמרו: אין דבר אשר יפליא את הנוסעים הנאים לחזות במחזי העיר מבלערין".

ואולם מן הדברים אשר דבר מ. קאַרראַ על אדות היהודים בוואלאכיא נראה כי שנה סולצר בחישובו כי מעט מספר היהודים במדינה הזאת⁽⁴⁾. גם Del Chiaro אשר ישב שנים רבות בוואלאכיא ברור ימלל כי "בווא-לאכיא יושבות משפחות עבריות רבות"⁽⁵⁾.

על אדות העיר בוקארעשט רבו האותות מאד, ועל אדות יתר הערים אשר בוואלאכיא הנה עתה זה חוחל לדרוש ולחקור. בעיר פלאיעשט אשר היתה

(1) פֿראַטערניטעלע" שנה חמישים, זל 21.

(2) ד"ר שווארצפֿעלד, מושב בני ישראל ברומניא, בספר השנה ליהודים, שנה ח' זל 29—30, עס פֿורטו המקורס.

(3) הספר הזכר, ח"ב, זל 124, 148.

(4) מ. קאַרראַ, דבני ימי מאלדוויא ורומניא (1781), העתקה רומנית מלח ט. ג. אריבאטו, בוק, 1857 זל 154, 190, 219.

(5) חולדות ההשפעה כהדסה בוואלאכיא וויניציא 1718 זל 109.

לפנים קריה קטנה ועתה מקרוב היתה לראש לערים אשר סביבותיה, ידענו כי נמצאה בה קהילה עברית לפני מאה שנים ומעלה¹. ואולם בעיר רימניק-סאראט היתה קהילת יהודים במאה השבע עשרה, כאשר ראינו בכתבת המצבה אשר הזכרנו למעלה.

גם מן הדבר אשר יספר לנו ענג'ל כי בקום עם הארץ על היהודים בשמיני לירח אפריל 1801, היה מספר המתים והנפצעים חללי חרכם מאה ועשרים ושמונה נפש בעיר בוקארעשט², יצא כאור משפט כי רב מספר היהודים בעיר ההיא במאה השמונה עשרה.

על פי פקודי Fotino אשר היה ימים רבים לראש ולקצין בגלילות רבות ברומיניא היה מספר היהודים בוואלאכיא בשנת 1818 כחמשת אלפים³.

י. געניללע בספרו „גיאוגרפיא היסטורית וכו״ אשר יצא לאור בשנת 1835 מצא (עד 215) את פקודי היהודים היושבים בבוקארעשט שנים אלה ויש מאות למספר שמינים אלה תושבים מעם הארץ.

בכתב אשר נכתב בשנת 1843 אחד עשר יום לירח מארץ חתמו 257 עכרים פולנים מיושבי בוקארעשט, איש ראש לבית אב⁴.

ואשר למאלדוויא — שבת יהודים רבים בערים וכפרים נעלה הוא על כל שוק, זאת יודיעו נאמנה לא רק מצבות קברים רבים הנמצאים אתנו כיום תמימים⁵, כי גם שארית כתבי יד יקרים וספרי זכרון (פנקסים) הנותרים מימים ראשונים⁶.

בשנת 1776 נשא שר הצבא האוסטרי ספלעגני את ראש יושבי בוקאוינא לפקודיהם וימצא את מספר היהודים היושבים שם חמש מאות ועשרים וששה ראשי בתי אבות⁷, מאלה אכן יצאו רבים לרומיניא אחרי אשר נספחה הזרניה ההיא אל ארצות אוסטריא.

Fotino אשר נתן מקום בספרו לדברי ימי רומיניא עד שנת 1812 מונה מספר עשרת אלפים לכל בתי אבות היהודים אשר במאלדוויא⁸.

(1) ישראל שפירא, קורות עדה העיר פלאיעשט, עודנו בכתב, שם נקבו נשמות אנשים אשר נולדו בעיר צעת ההיא.

(2) י. קר. ענג'ל דברי ימי מאלדוויא-וואלאכיא, האללע 1804, ח"ב ז' 69.

(3) קאגאלניטשעאנו בספרו הנזכר ז' 43, 42.

(4) ספר החקים (פאטנטען) ליהודים הפולנים, בוק. חר"ט ז' 4.

(5) ראה קורות היהודים אשר לפסנתור.

(6) פנקסים כאלה אשר להצבאות-קדושה (קוצרי מהיס) ואשר לאגודות עושי מלאכה וכו' הונדעים עד עתה ונהבו אלה בראשית המאה הי"ח (באפזואטו) (עלו על המוקד בהצבעה הגדולה אשר היה צעיר ביום 15 יוני ב"ז) ואלה בשנים שונות במאה הזאת (ראמאן, יאססי באקוויא וכו'), אחדים מהם נמצאים בלונדון האגודה בהעתקה.

(7) סחעס פורט, בספר העי „Convorbire literare” ספר הארבע-עשר ז' 7.

(8) פאטינא, בספרו הנזכר, ח"ב ז' 340.

אך למותר הוא להגיד כי המספר הזה איננו כי אם מספר קרוב עולה ויורד (אפראקסימאטיק), כי מלבד אשר בימים ההם לא היה דרך מספר העם תמים כאשר בימינו, הננו רואים כי סאמינא נשא את ראש יושבי הארץ לפקודיהם על פי ספרי המסים (שטייערליסטען), ואשר ישים את אלה לו לקו גם היום לא ילך לבטח דרכו, כי רבים הם אשר לא ישלמו מס לאוצר המלכות ומקומם יפקד בספרי המסים — אך לא בארץ מגוריהם.

על דברת Juvenel ישבו בשנת 1834 במונטעניא חמשת אלפים יהודים ובמאלדוויא חמשים אלף ⁽¹⁾.

על פי ספר פקודי הכסף הוצא ובא בארץ (פֵּינאַנצערקט) לשנת 1845, העלו בשנה ההיא מס מאלף תשע מאות ותשעים ואחד יהודים בעלי אחוזות (שכורות) בכפרים ומששה עשר אלף יושבים בערים; אחריהם יבאו הסוחרים ועושי כל מלאכה, אשר הכירה אותם הממשלה (פאטענטירטע) לטובה לבדם, וחסיי ממלכות נכריות לבדם ⁽²⁾.

האדון ניקוליי סוצא, מזרע המלוכה, יתן את מספר היהודים אשר בשנת 1848 או 1849 חמשה וחמשים אלף שתי מאות ושמונים ⁽³⁾.

אחרי המספרים האלה, אשר נמצאו אל נכון בכלם חסרונות להמנות, יען אשר לא ידעו אז לספור בכתוב עמים כדת וגם מספר מפקד היהודים נתן מעולם מכושולים ומעצורים על דרך הפוקדים אותם — הנוכל עוד לשום לב אל דברי יואן גהיקא אשר הוציא מסיו דבר ולא ישוב "כי לפני חמשים שנה... לא דרכה כף רגל יהודי במאלדוויא" ⁽⁴⁾?

מקץ המאה השמונה עשרה והלאה עצם עם היהודים—אשר גם לפני הימים ההם לא מעט היה מספרו בארץ—ויפרוץ לרוב בגלל אשר החלו לבא בארץ, ויותר במאלדוויא, המון יהודים רבים מגאליציא, רוסיא, תוגרמה וגם מיתר הארצות.

בשל-מה היה הדבר כי נהרו פתאום אנשים רבים כאלה אל הארץ אשר לפנים לא ידעו? כי אמנם שטף עז כזה היה לא יהיה כי אם לרגלי מקרים ומעשים נמרצים רבי העליליה, מעשים אשר לא יעשו כי אם לעתים רחוקות. הנחשוב למשפט כי השטף הזה נהיה רק לרגלי השמועה הנשמעת בין היהודים מסביב, כי ארץ טובה ורחבת ידים לפניהם—כאשר יאמרו הדוברים הות נפשם? הלמען זאת תעזב ארץ מיושביה המונים המונים? האמנם יסיעו עצים שתולים מערונות מטעם, אותם ואת שרשיהם על בלי מה? לא! לא יהיה כדבר הזה.

⁽¹⁾ La Hongrie et la Valachie 356 ז' (2) וו. אלכסנדרי
Con. lit. הוצאת הטיט 278.

⁽³⁾ ניקוללי סוצא, חזיונות וזיונים על אדות מאלדוויא, יאכסי 1849, העהקה רומ.
מאת קאדזנסקי 1850 ז' 53.

⁽⁴⁾ יאסון ניקא, נסחית Conv. liter. מסד הע ניס ז' 632

סבות שונות נמרצות, פנימות מקרב ארצם, וחיצונות מארצות רומניא, מכנו את פני הדבר להסיע את היהודים מן הארצות ההן, להביא אותם עד הלום ולהוסיף עוד מספר אנשים על אחיהם יושבי הארץ מעולם.

המהומות והמבוכות אשר היו בארצות ההן מהסר סדרים נכונים, ורבות העם יותר מדי יכלת הארץ לשאת אותו ולתת לו את אכלו בעתו, הרגישו אותם ממקומם מבלי ליהד לבבם לצאת את הארץ. עוד היה נחוץ—לקרא להם, להמריצם על ככה, והקריאה הזאת באה אליהם מאת אצילי רומניא ולא שבה ריקם כאשר נקל היה לדעת מראש.

מאז מעולם בקשו מושלי הארץ ואציליה להרבות את מספר יושבי הארץ באסוף אליה זרים מכל הארצות ומכל המפלגות, וזה היה כל ישעם וכל חפצם.

כאשר חפצו פקדי בתי הנזירים ואשר על אוצרותם הרבים — כי הן עתק להם באוצרותיהם מימי עולם — להגדיל רכושם ולהרבות להם תבואתם, יסדו כפרים חדשים אחרי השינה ידם לקחת מאת אדוני הארץ ספרי זכויות וחקים טובים לזרים המתנדבים לבא לשבת שם להושיב הנשמות⁽¹⁾. החפץ הזה החל להראות בסאה הייח ביתר עז וככל הארץ כלה. הנסיך גרינאָרע יואן קאלימאָך, מושל מאלדווא, יודיע בכתב הדת אשר יצא מאתו בשנת 1768 בחדש יאנואר, כי לבד כל החסדים והמיכות אשר עשה לזרים עד כה, הנהו אומר לגרוע את מתכנת המסים והתרומות למען משוך הנה בעבותות אהבה אנשים מארצות נכריות הקרובות והרחוקות לבא לשבת בארץ "יבחדד עליון בטחנו לראות בקרוב את פרי עמלנו זה כאשר יתנו תקוה בלבנו האותות אשר החלו לבא מאז באו מספר משפחות נכריות אל ארצנו לשבת בה בסנוחה ושלות השקט"⁽²⁾.

אחר הדברים האלה לא יפלא עוד בעינינו בראותנו כי מהחל מטשלת הפאנאריאטים ברומניא קראו אצילי מאלדווא (באיאָרען) תמיד ליהודים לבא אליהם מגאליציא, למען הפקיד אותם על בתי משקיהם ובתי משרפות היין והשכר אשר להם, מדעתם כי אין בהם יודע לנצח על מלאכת הבתים האלה כיהודים יושבי גאליציא אשר הסכימו אל זה שנות מאות⁽³⁾.

עוד זאת עשו האצילים בחפצם למכור את תבואות אחוזותיהם הגדולות ולמצא הון רב, כי בקשו את פני אדוני הארץ לתת להם לכונן חצרים (מאָרקט-פֿלעקען) חדשים ולהושיב שם אנשים כנענים לעשות מקנה וקנין, וברוב הימים רחבו ונסבו ויהיו למקומות מסחר נכבדים על כל סביבם.

מושל הארץ נתן להם תמיד את חפצם אם היתה כברת הארץ אשר ראו להם למקוה-הסוחרים בתוך כפרים רבי תבואות מלאים וטובים, אם היה המקום

(¹) מלכי-זֶדֶה, קורות העיר ראמאן וכו' נוקלעטע 1874 היא ז' 16; קורות העיר הוב וכו' נוק. 1869 ז' 393, וכתב הדת מכנת 1603 בשצטע ועשירי לחדש מענק אבר נתן מלח הנסיך ירמיה מאוולא בלוֹנֶר דהי ח'א ז' 117.

(²) מלכי-זֶדֶה, בספר הנזכר היא ז' 93. — (³) מ. עמינעסקו, פעלה אויסציריא ורומה צומניה. בספר העתי Conv. liter. חלק עשירי ז' 173.

ההוא מקום "אשר ימשוך אליו את כל סביביו להביא שמה סחורות ידם ולהקנות שם" למען היות "לעזר ולהועיל לסחר הארץ".

וזאת אשר נמלו עליהם תמיד המושלים ברשיון אשר נתנו להם: להושיב בחצריהם אנשים זרים אשר לא מיושבי כפרים או חצרים אחרים הנמצאים בארץ ולבלתי הסג את גבולם ונגע בנחלתם ברב או במעט, זרים אשר יהיו "מכל גוי וממלכה" למען אשר לא יצערו יושבי הערים והכפרים הנמצאים—אשר גם עתה לא רב מספר יושביהם—בהוציא משם אנשים לחצרים החדשים, כי המה היו יהיו להרבות את עם הארץ ולמלא אותם בצאן אדם. ולמען הקל מבעלי האחויות מיסדי החצרים את עבודתם וללכב את הסוחרים הזרים לדרוש לשכנם ולבא אליהם ממרחק לשבת בחצריהם הכירו אותם לטובה ויחוקקו להם חקים טובים בכתבי הדת הנתנים על יסוד החצרים האלה ויישמו להם מועדים טובים לימי האספה הסוחרים לערוב מערבם (מאקטשאנע) למען יהיה להם שכר טוב בעמלם וכאלה רבות¹. והאצילים האירו פניהם גם הם אל האוורחים הבאים לשבת בצלם וימשכום חסד ויפנו דרך לפניהם בכל אשר היה לאל ידם לעשות למען אשר תבא הברכה לרגלם בהמסחר אשר יכוננו בארץ.

אחרי אשר החלו היהודים לבא בשערי הארץ, כי שרקו להם ויאספום אליהם, נקל להבין כי גם אחרי כן בעת אשר לא בקשו ולא דרשו עוד לא חדלו לבא בדרך הסלולה ולהוסיף תמיד על יושבי הערים הקטנות עם הגדולות; כי היתה רומניא אחרי הקיצה משנת עולם, כר נרחב לכל משלה ידים ולכל מעשה אשר יעשה, והרומנים לא שמו לבם לאכול את חלב הארץ ולהתענג על טובה בעבודה אשר יעבדו אותה, כי אין עיניהם ולבם כי אם לפקודות וכהונות ויניחו מקום רחב לכל איש חיל אשר יריץ ידיו לעבודה; ואף גם זאת כי בשחו אל אדוני הארץ כי יאספו אותם בחסד וברחמים ויישיבו עמם, ובצר להם—והיה להם החסות בצל נציבי ארצות מולדתם למעון, כי משלו הנציבים ממשל רב בארץ בימים ההם. אך הדבר אשר העיר את רוח רבים לבא לשבת בארץ הזאת הוא — כי קו למצא שמה שארי בשר גואלים וקרובים היושבים שם מקדם שתולים בנוה אשר יראו בענים ועמלם והחזיקו בה וחיו עמם. זאת היתה ליהודים תמיד כי ירבו ויעצמו בכל מקומות מושבותיהם: כי יבאו אליהם קרוביהם ומיודעיהם מארץ מרחק להסתפח בנחלתם והמה לא יכלאו רחמיהם מהם והקריבו

¹ כהן הדת אשר נתן בשנת 1828 צאצא עשר לחדש יאנואר על יסוד הקריה בופשעטש במחוז באטוואלי, אשר נמלא צידי ה' ג. גינלנדר וכתב משנה ממנו באולר האגודה ההסודית. — כי הכהן הזה לא יחיד הוא נדע מן הדבר אשר הצרים וגבמתי העם השיאו המיד את האצילים (בא' ארען) עון אשמה (בבית המחוקקים) כי המה הביאו את היהודים למאלדווא למען יפז להם בעבורם ויעשרו בגללם. גם אלכסי שמעתי כדבר הזה פעמים רבות מפי הובצים עברים רבים אשר בערים הקטנות וחזקתן כי המה או אבותיהם באו הלוט לקול הקריה. אשר קראו האצילים אדוני הכפרים והחצרים הם לבא אל הארץ ולהיות בעזריהם ביסוד החצרים והכפרים.

אותם אליהם וישבו בקרבם. על כן יאמר בגוים כי אין כעם היהודים גוי אחד בארץ עורב ערבה איש בעד אחיו.

עוד שני דברים רבי העלילה עזרו לשית נוספות על מספר היהודים בארץ. החסידות אשר מצאה לה עוזרה וחבריה הראשונים במאלדוויא ותשרש שרשיה בארץ תחת מחסה האצילים מגניה, הציבה לה יד במקומות רבים ותפרוץ על כל סביבה עד עת מועד ותקרא לרגלה גם המון אדם רב מארצות הקרובות; כי העדה (סעקטע) הזאת משפטה להתגודד ברב עם בהמון חוגג אחרי ה"רבי" אשר יעצור בה, ואת פני ה"רבי" הזה בקשו תמיד האצילים ורבי המדינה ויתנו לו ולעדתו לשבת לבטח וישענו עליהם.

הנסבה השניה, רבת הערך גם היא, היתה כי החלו בעת ההיא לצבא צבא מישראל¹⁾ — חוק אשר לפנים לא ידעו — ויותר ברוסיא אשר בימים ההם נתן צו לקחת מבני ישראל גם ילדים רכים אם הגדולים ישימו להם סתרה. האבות אשר פחדו אז פחד מפני החוק החדש הזה אשר לא נסו בו עד כה הניסו את ילדיהם אל מאלדוויא הקרובה ויעכירום את הגבול בהחבא, ורכים מהמה יצאו אחרי כן בעקבות בניהם להמלט מן השפטים אשר נכזנו להם בארצם בהגלות עונם או לאות נפש צאצאיהם אשר קראום הנה לשבת אתם יחדיו איש וביתו. ואולם לא יהודים לבדם נסו מפני הפחד הזה, תרומת-אנשים לצבא אשר החלה באחרית המאה הי"ח, וימלטו רומניא, כי גם אנשים רבים מכל לשונות הגוים. הסופר דראניצי יאמר בספרו "דברי ימי מאלדוויא", כי זרים רבים מעם הארץ החישו מפלט להם מרוסיא ויעבעענכירגען ויבאו בשערי מאלדוויא לחסות בצל הנסך מיכאל סוצא (95—1792), "מפני אשר לוקחו שם אנשים רבים לצבא מבלי הפונות".

משנת 1848 והלאה היה מספר היהודים הבאים אל הארץ הלך וחסור, ובשנת 1850 חדלו, והיהודים היושבים ברומניא החלו — גם בטרם תבא שנת 1848 — לנוע מעט מעט ולצאת אל הערים הגדולות אשר באירופא ואמריקא ואל כל אשר היה רוחם ללכת.

מרבית היהודים הבאים למונטעניא במאה האחרונה היו יוצאי מאלדוויא. אחרי כן נאחזו בה גם יהודים מארצות אונגארן ותוגרמה.

* * *

בכל הדברים אשר דברנו עד כה לא שמנו פדות בין היהודים הנקראים פולנים או אשכנזים ובין הנקראים בשם ספרדים — על שם שפתם ומקום מוצאם המבדילים ביניהם: אלה באו מארצות המערב ואלה מארץ הקדם.

¹⁾ ניקולייא סוצא, "זיגיס ומספרים על אדות מאלדוויא", יאסכס 1849, העהקה רומ. מאת קאזערסקי, 1850, ח"י נד 51; וביהר שאלה בלו הנה מרוסיא ומפולין האוסטריא, כי נסו מפני הרומות האנשים ללכת מעבר מזה ומשני ההמונות והמזכות אשר היו בגאליציא מעבר מזה.

הספר חסדאי¹ יחשוב כי „במאה החמש עשרה באו יהודים ספרדים (לפני הגרשם משם) בהמון רב למונטעניא, שם עמדו לרצונם או על אפם, מבלי יכלת לעבור משם והלאה צפונה.

דבריו אלה לא יתכנו; הן זאת ידענו מני אז מפי דברי הימים, כי היהודים בגלותם מספרד גלות שלמה מצאו מחסה ומנוחה שאננה בארצות ממשלת תוגרמה. ארץ בולגריא הקרובה מלאה אותם כיתר מדינות תוגרמה, ובהיות היהודים הספרדים שכנים קרובים למדינות מאלדווא וואלאכיא, מקום אשר ממשלת תוגרמה נכונה מאז, אל נכון העתיקו שמה אהליהם מעט מעט, כי קרבת-המקום לאיש תלכבהו ותמריצהו לתת משכנו שמה.

אך לא יתכן לחשוב כי לפני שנות מאות שמו יהודים מספרד את פניהם לבא רומניא בקהל רב, כי עזבו את הארץ אשר ישבו בה שלום ושקטם בצל החכמה בצל הכבוד, ואשר היה להם שם חכמים ורבנים מהוללים נודעים לשם ובתי מדרש לתורה ולתעודה וכל המיב הוא אשר לא יבקש איש אחריו מאומה — ללכת לנוע אל ארץ לא ידעו.

לא רק מפני דברנו זה לא יקומו דברי חסדאי במשפט, כי נמצאו לנו גם מקורים נאמנים מדברי הימים עוז כנגדו.

הלא כה יגר לנו סולצר בספרו הנזכר² אשר יצא לאור בשנת הקמ"א (1781) כי „נמצאו בקרב היהודים הרומנים ובקרב היהודים התוגרמים אנשים אשר לא ידעו מאומה משפת אשכנז ותחת השפה הזאת ידברו תוגרמית ויונית; אך האנשים האלה ימצאו רק בבוקארעשט ויאססי, ואינם תקועים במקום נאמן כיתר היהודים, וכן בקרב הבאים מתוגרמה לערוב מערבם ולשוב על עקבם אחרי כלותם את מלאכתם, כאשר יעשו ארמנים אחדים, ומבלעדם אין עוד (אשר לא ישמעו אשכנזית)“.

עתה נראה עין בעין כי כדברנו כן הוא, המה לא אבו להמיר את הסוב אשר בארץ מכוותיהם ומילדותיהם בטוב אשר בארץ נכריה³.

ובכן יהיה לאין ואפס גם המשפט השני אשר הוציא ה' חסדאי⁴ כי היהודים הספרדים נדעכו ממקומם מפני אחיהם הפולנים אשר הרפו אותם מלפניהם „בהסג גבול מסחרם בעשק וגלוי“; אכן אספה אליה רומניא במאות השנים העוביות מספר יהודים מארצות תוגרמה, אך מאלה אשר ישבו שם מימי עולם; היהודים אשר ארץ הקדם הורתם והיהודים הנקראים אשכנזים אשר נאחו בתוגרמה לפני ימים כבירים, וביתר שאת הרבו אלה לעבור מתוגרמה לרומניא — כאשר נחשוב

⁽¹⁾ בספרו הנזכר דף 79.

⁽²⁾ ה"ג, דף 147.

⁽³⁾ הן אמנם גראמץ בספרו הולדות היהודים (לייפציג 1866, דף 45), יראה לדעת כי ממאה השבע עשרה והלאה החלו להגר ג'עדי היהודים גם בתוגרמה, אך מאת ג'יבי המדינות היה נסבה גבול המלוכה נמצאו להם חמדי אוהבים ומוכיעים אשר הצילו אותם מרעות רעות; בלחנות מאלדווא וואלאכיא חקן כמד עליהם עול הנציצים הרבה יתר מאלה.

⁽⁴⁾ שם, דף 81.

למשפט—אחרי בא היהודים הספרדים לתוגרמה, כי לא יכלו לקום מפניהם ולשבת אתם יחדו באשר היו הם געלים עליהם בכל דבר חכמת בינה ורוח עצה וגבורה ונם כנאה וגאון ורום עינים, כמשפט הספרדים ישכניהם לפנים, ויהי כם הפך מילדי ארץ הקדם, שפלי-ידים ושפלי הרוח מאז מעולם.

וכרוב הימים אולי נאחזו בארץ גם יהודים ספרדים אך בהיותם מתי מספר התבוללו באחיהם הפולנים ויאבדו בתוך הקהל.

לפי דברת ד"ר באראש⁽¹⁾ החלו היהודים הספרדים להאחז בוואלאכיא מחצי המאה העוברת ואחר אחזו דרכם גם במאה הזאת. אך זאת ידענו נאמנה כי בראשית המאה הזאת טרם תהיה קהלת ספרדים בבוקארעשט, כי אם אנשים בודדים להם אשר התחשבו על הקהלות הנמצאות⁽²⁾.

ואשר לכל הארץ כלה — הנה נזכיר בזה שני דברים אשר יודיעו אותנו משפט: במאה השמונה עשרה בא איש נכבד ממשפחת באללי (ספרדית) בברית עם אשה עברית פולנית לקחתה לו לאשה מבלי המצא אשה ספרדית בארץ⁽³⁾ — כה יספרו לנו בני המשפחה הזאת על פי אשר הגידו להם אבותיהם — וכשנת תקפ"ו (1827) נהיה כדבר הזה שנית בבוקארעשט באיש אשר לא נודע לנו בשם⁽⁴⁾.

ועתה אחרי אשר ידענו את הספרדים כי נשמרים הם מאד מהתחתן עם אחיהם הפולנים, הלא יהיו לנו שני המעשים האלה לאות נאמן כי היו היהודים הספרדים מעטים מאד בראשית המאה הזאת, וכי לא בבוקארעשט לבדה כי גם ביתר ערי וואלאכיא לא היתה להם עוד כל קהלה או עדה שחברה לה יחדו.

בשנת תקצ"א (1832) בבנות עדת בוקארעשט לה אחד מבתי החסד, כבר גדל מספר הספרדים היושבים בעיר עד אשר עלה זכרונם גם הם לפני העדה. ויהי כאשר הקימו דבר כי אחת לשתי שנים יבחרו ארבעה אנשים תמימי דרך ללכת לקבוצין על יד את כסף התרומות, שמו לחק "כי יהיו שנים מהם ספרדים וכי איש איש מן המקבצים ישים עינו על חפצי בני אגודתו (בראסלא) ויערוב אותם לטוב"⁽⁵⁾.

(1) במאמר הנזכר, בספר השנה מאת ווערטהיימער ז' 261.

(2) זאת נדע על פי תעודה הכתובה בשנת תקע"ח (1819) (נמצא באוצר האגודה ההספרדית), בה יוספר כי יש ציד של ג' אנשים בדין, לשטות איש אחד, יהודי-ספרדי, על חבטו אשר חטא. בפעם הראשונה היו שלשה הצגים האופטיים, פולנים, אך בשבחה למשפט בשניה נמצא בחוכם רב אחד ספרדי, אך איש נכרי, אליעזר פאסו, אשר נקרה בבוקארעשט בעת ההיא. —

(3) מ. שווארצפלד, דאווינאן באללי, בספר השנה ליהודים, שנה תשיעית ז' 2.

(4) ביה חסד סוסר נ' 145.

(5) ספר ההקנות וכו' ז' 4.

ב.

שפתם, מלבושיהם, דרכי חייהם, השכלתם, ערכם בארץ ומעשיהם.

אחרי אשר הראינו לדעת כי ישבו היהודים במאלדיה באלכיה שנות מאות רבות, נעמדה נא ונראה מה היו שפתם, מלבושיהם, דרכי חייהם, ערכם בארץ ומעשיהם.

השפה אשר דברו היהודים בשתי הארצות היתה: רומנית. האות הראשון אשר מצאנו על זאת הוא בתעודה כתובה בשנת שס"ה (1605), שם נראה איש יהודי מבקש כהן רומני הדובר בו לדבר עמו באלאכית למען אשר ישמע את לשונו⁽¹⁾.

נקל להבין כי מלבד רומנית שמעו גם לשונות אחרות המתהלכות בארץ ויותר שפתם הקרובה אליהם: יהודית.

סולצר⁽²⁾ יגר לנו בשפה ברורה כי "כל היהודים שומעים ומדברים מלבד עברית (?) גם רומנית ואשכנזית אך את השפה הזאת ידברו כפי אשר לא ישמע אותם איש אשכנזי הבא מאחת מכל מדינות אשכנז בסרם הסכין אל הגיגם (דיאלקט)".

קארא⁽³⁾ אשר כתב ספרו בעת נכתב ספר סולצר יוסף להגיד לנו כי נמצאו גם יהודים אחדים הדוברים איטלקית ואחרים גם אשכנזית. דעל קארא⁽⁴⁾ אשר רכי דבריו בספרו יסבו על מונטעניא, יאמר כי "מלבד רומנית הם מדברים גם אשכנזית ופולנית".

מהחל המאה הזאת חדלה השפה הרומנית מעט מעט להיות גברת בין היהודים לרגלי היהודים הפולנים אשר באו בארץ בהמון רב ושפתם אתם, עד אשר החלו זה לא כביר לפקוד אותה ולשוב אליה כבראשונה.

מלבוש היהודים היה בכל העתים ובכל המקומות כמלבוש עם הארץ אשר ישבו בקרבו וכל דבר לא הבדיל ביניהם — אם לא אכף עליהם צו או פקודה לתת אות בכנדיהם למען הבדל אותם לרעה מעל יתר עם הארץ ולמען היותם מטרה לשנאת שכניהם המרים והגמורים וכוז לגאיונים. גם בארצות פולין, רוסיא ותונרמה לא שנו היהודים. המלבוש "הפולני" אשר יהיה לנו לצחוק וללעג ואשר נפקוד על כל לובשיו לתת אותם בחמתנו לאנשים חשנים ההולכים לאחור ולא לפנים, איננו מלבוש העברים הקדמונים יושבי פלשתינא כי אם מלבוש האצילים הפולנים והרוסים — וגם הרומנים — בשנים קדמוניות; ועל פי הדברים האלה יצא לנו משפט כי גם היהודים יושבי הארץ הזאת לא נבדלו מן הרומנים במלבושם⁽⁵⁾, אם לא הבדילו אותם בחזקת היד — בדבר שלטון. "בבאלכיה —

(1) ז' ו"ה משאלת בנימין, זאלה מ"כ.

(2) בספר הזכר, במקום ההוא. — (3) ג"כ. — (4) ג"כ.

(5) בשאלת משאלת בנימין. סימן מ"ה נראה מקרה אחד (משנת שס"ה 1605) כי נהמאל איש יהודי חלל בקרבה עיר יאססי לא יכלו להכירו אם אינו רומני ואך אחרי אשר

כה יגיד לנו דעל קיאר א¹) — לא יכלו היהודים ללבוש כי אם בגדים ממראה התכלת או שחורים וברגליהם לא יכלו לשום נעלים יוקים או אדומים כי אם שחורים; ועל כן היה מלבושם שונה מעט ממלבוש יתר הסוחרים ויושבי הערים. לבנו יחשוב כי המועקה (איינשראנקונג) הזאת לא היתה מנהג קדומים בארץ וגם לא האריכה ימים רבים כי ר"י קארו²) אשר ידבר על המלבושים לכל משפטים ופרשת מחלקות עד כי לא שכח להזכיר גם הבדל קטן בעדי אשר שמו עליהן הנשים העבריות בבאלביא אשר לא כנשי עם הארץ לא דבר על זה מאומה, אות הוא כי מאת אחד המושלים הפנימיים נהיתה החדשה הזאת ולא שערות אבותינו לפנים³).

המלבוש הרומני העשוי לפי משפט ארץ הקדם השתמר בקרב היהודים עד היום אשר השליכו אותו הרומנים אחרי גום לשום את המלבוש האירופי תחתיו. אז החליפו היהודים הרומנים גם הם את מלבושם, כאשר יגיד לנו דר. באראש⁴) אשר היה בימים ההם, אך הטה שמו תחתיו את מלבוש היהודים ילידי פולין ורוסא. ומי יודע אם לא החלו גם אלה (היהודים הפולנים והרוסים) להמיר את מלבושם במלבוש עם הארץ אשר באו לשכון בתוכו. כאשר עשו הכל אחרי כן, לולא היו אז הרומנים הטה בתקופת המעברה. אך על היות מלבוש היהודים בימים הראשונים כמלבוש הרומנים יש לנו עדים נאמנים, גם הנה עוד אתנו כיום עדים חיים שרידי דור ראשון המחזיקים במלבוש עם הארץ הקדמוני בכל עוז וימאנו להסירו מעל פניהם.

גם בדרכי חייהם לא נבדלו הרבה מדרך חיי הרומנים, כי היו היהודים מעולם שלמים עם עם הארץ ויושבים אתם כשבת אחים יחדיו כאשר היה בתוגרמה ופולין. בשנת שס"ה (1605) הגנו רואים איש יהודי מתהלך כרע כאח עם אחד הכמרים מגאלאטץ אשר היה גם סוחר⁵). משלוח ידי היהודים ומלאכתם

הפשיטתו את בגדיו ראו כי לא יוכל להיות כי אם עבדי או ישמעאלי. לחשוב כי המקרה הזה צדור ימלא גם צדור הכ"ה, שאלה פ"ב נמא מקרה כזה (בשנה התיא) כי גמא חלל צדה ולא נדע אם הוא יהודי או נוצרי פולני מבלי היות כל הבדל במלבוש בימים ההם. וכן גראמץ בספרו חלק תשיעי ד' 67 יחס לפנינו דברים אחדים רבי הערך מספר כהן ניר הפאנסט Commendoni אשר נסע למסעיו בארץ פולין בחצי השני למאה השש עשרה אשר יראונו לדעת כי מלבוש היהודים דמה בכל למלבוש שכניהם הנוצרים, בימים ההם וגם אחרי כן; גם נאשו בלי קרב כאלה אשר נאשו בני מרום עם הארץ (כאה גם ד' 68 וג' 480).

¹) בספר הנזכר, במקום ההוא.

²) בספר הנזכר, ד' קכ"א וג' קכ"ד—קכ"ה.

³) דברי מהר"י קאלו והדברים אשר יבאו עוד הלאה לפנינו יהיו לנו עוד כנגד פולין, אחר חמ"ד מדי דברו במלבוש היהודים יושבי מאלדוויא-וואלאכיא, הם ילבוש בגדיהם במשפט היהודים הפולנים, כי מן הארץ התיא יבאו גם הטה כנאלה.

⁴) נמאמרו הנזכר, ד' 251, העהקה רומנית, ד' 5.

⁵) משאלת בנימין, שאלה מ"ה.

הביאו אותם תמיד במחברת עם יושבי הארץ לכל מחלקותיהם ובהתחברם עמם למרו אל דרכם. אך גם אלה (דרכי החיים) שנו לרגלי בא היהודים הפולנים בארץ, כי אם אמנם לא רב מספרם ממספר אחיהם יושבי הארץ, מקדם הנה היה להם יתר שאת עליהם בחכמתם ודעתם, בתולדותם למשפחותם המסלאות באבות גדולים בחכמה ובתורת ד' אשר התנוססו בחייהם כאבני נזר על אדמת גאליציה, ובלעדי זאת החלו הרומנים גם הם לשנות את דרכם ומשפטיהם אשר החזיקו כם משנים קדמוניות כי רוח אירופא נשבה בם. ובכן מהרו היהודים הרומנים, אף כי היו הרבים, להענות מפני אחיהם הפולנים ולנהוג על פי דרכם ויהי כי התכלילו בם ויצאו משם חבל יהודים השונים בדרכיהם מיתר אחיהם ואשר הם שוים בעמל שנעמול לחקרם ולבא עד תכונתם.

היהודים הרומנים אינם עוד עתה את אשר היו לפנים, לאט לאט יחליפו כלבוש את כל איהותם ויסירו את מטעי-הנכר אשר בקרבם, לאט לאט ישתוו אל הרומנים בשפתם ובדרכי חייהם, ביתרונם ומגרעותיהם. בכל אשר נעמוד ונתבונן ביהודי הרומני לא נוכל עתה להמשיכו אל היהודי הרוסי או הפולני — וידמה.

ההשכלה לא נחשבה כמו זר ליהודים הרומנים בימים ההם. ידענו רב אחד מהם (געלעהרט) אשר היה במאה השש עשרה למספר הנוצרים ועוד אחד אשר היה במאה השבע עשרה; גם לפני הימים ההם וגם אחרי כן היו במאלדוויא רבנים מהפכים¹, ובכן גם הקהל אשר סביבותם לא היה נעור ורק מדעת ותושיה לא נדחה ממנו, והדבר הזה נדעו גם מבלעדי זאת, כי הנה היהודים יושבי הארצות הקרובות כבר ידעו בימים ההם את דרך החכמה והתושיה וילמדו אותה את בניהם, גם דעתם את ספרתנו העברית רחבה ונסכה מאד, והמה הלא נספחו תמיד על היהודים יושבי רומניה וישיתו עליהם נוספות. אך באי הארץ האלה לא עצרו כח בכל זאת להפוך אל כל היהודים הרומנים לב חרש ורוח חדשה, להיות כל העם נוהג בחכמה ולהנער, כי שבתם בתוך גוי נבער מדעת הולך חשכים, ורוח העצלה והרפיון מורשת בני קדם מעולם. גברו עליהם ולא נתנום להתפתח ולעלות בדרך חייהם למעלה למשכיל. הבאים החדשים נבלעו מעט מעט בין ההמון הרב ולא נודע כי באו אל קרבנו, כי האמנם יגדל כח ענפים לחים אחדים בעץ יבש לחדש כנשר נעוריו?

גם המראה אשר ראינו כי נקל היה לכל שונג ומשנה לצוד בתוך היהודים הרומנים ציד נפשות ולהתעותם בתהו לא דרך — הראשון הדיחם הנבל פֶּראַנק ואחריו משכם ברשתו איש הרוח הבעשיט² — יהיה לנו לעד כי היו עוד מרביתם, בשתי המאות האחרונות, ברוחם לאחור ולא לפנים, ובכל זאת לא חסרו היהודים הרומנים אנשים חכמים וידועים, גם בעת אשר כל העם כלו לא השנה חיל בחכמה ותושיה, זאת ידענו על פי המכתב

¹ כנב כי חכמי כחבן, במחמרו המזכר, במכסיע, האחמיה שנה סמיטית.

² דכ. שווארצפֶּעלד. מיכז יהודים כרומניה וכו' בספר השנה ליהודים.

אִינְשִׁיפֶמֶץ) החרות על מצבות אחדות בשדה הקברים הישן לעדת ישראל בבוקר, אשר נמצא שם מפורש כדבר הזה. ואולם בהגיע תור הרומנים להנער משנת שנות מאות, אך החל החלה רוח העת החדשה לפעמם והנה געורו גם היהודים ותבא בם הרוח לדרוש ולהבין בספרים בחכמה ובמדע בכל לבבם, ובכל תושיה התגלו, מלבד דעת השפה העברית וספרתה אשר עלתה נצה גם היא שנית מהחל היהודים הפולנים לבא בארץ בהמון רב. בכתב-מלכות משנת 1847 חמשה עשר לחדש נאוועמבער ידבר בצעירים עברים אשר למדו לקח בארץ נכריה וילבשו מלבוש נכרי כתפארת בני אירופא⁽¹⁾.

על אדות ערך היהודים ופעולותיהם בקרב עם הארץ בימים ההם לא נודע לנו עד כה כי אם מעט מזער, ואולם אם על פי הזכרונות המעטים הנמצאים נוציא משפט אז נדע כי לא היו היהודים בארץ מגוריהם אנשים נשכחים אשר לא שם ולא זכר להם ולפעלם על פני חוץ ואשר אין בם מועיל להליכות המדינה וחיי העם אשר ישבו בקרבם.

נודע לרבים כי כמעט בכל הארצות היו הרופאים העברים גדולים מאד בעיני המושלים ורבי המדינות ובעיני הכהנים הגדולים אשר לקחו אותם אחר כבוד ויושיבום אתם לכסא להיות להם יד ושלטון בכל הנעשה במדינה. עד עתה לא נודע לנו אם היו רופאים עברים גם במדינות רומניה אך לא נעשה בנפשנו שקר באמרנו כי אמנם לא נפקד מקומם גם פה בכל העתים, ויותר במאלדוויא. ואף גם בבאלאצ'יא אחרי רואנו כי חקי הנסיך מאטהיי באססאדאב⁽²⁾ יצאו עליהם בספגיע אשר לא ירפאו. ואם לא אפוא הלא כמו זר יחשב בעינינו כי לא שלחו אדוני הארץ לקרא הנה רופאים עברים⁽³⁾ בימים ההם אשר נודע שטמם למשגב בכל המקומות, אשר במחו בם לב מלכים ורוזני ארץ תכלית במחון ואשר האמינו הכל כי להם לבדם נתנה מתת אלהים זאת — לרפא חולים —, או כי יכלו היהודים לשבת מבלי רופאים במקומות אשר היה מספרם רב. גם הנה במאה השש עשרה היה בעיר יאססי רופא אשר היתה גם משרת רב על שכתמו⁽⁴⁾. ואם באמת היו רופאים עברים בארץ, הלא נוכל לחרוץ משפט כי גם פה גדל כבודם ומצבם מיתר האדם וכי נראה פעלם בכל דברי מלכות הנעשים בארץ והיה לנו למשל מקרה אחד רב הערך אשר קרה במאנמעניא. בימי ממשלת ניקוליי מאווראקארדאט (1730—1719) היה רופא אחד מאנוסי ספרד de Fonseca שמו, הוא היה חכם מדיני בעל מזמות ויועץ למושל אשר היה נבהל לחון. הרופא הזה התנה אהבים עם נציב צרפת אשר בבוקרשט וירקם בסתר ויתבל תחבולות ודברי תככים בעיני המדינות עד אשר היה לשפים בעיני

(1) משפטי ארץ מאלדוויא, חלק שני, עמ' 528.

(2) ראה בספר שלישי.

(3) מקרים כאלה היו אז מעשים בכל יום. גם הפאנסמים והכאנים המזשים (בישאפסע) אשר אסרו חסר על העם להרפא מידי רופאים עברים לקחו להם המיד רופאים כאלה ויהי חמיד על יד ימים (לייבארצמט).

(4) שלמה דלמד יגה, בספר הזכר, במקום ההוא.

קיסר אשכנז ולבו הגה אימה ויחתור להוריד את הנסיך מכסאו למען לא יהיה לו יועצו למקש¹.

גדול ונכבד מזה בערכו הוא הדבר אשר היו היהודים היושבים במלכות תוגרמה במאה החמש עשרה והשש עשרה מאשרים בארצם ונחלתם שפורה עליהם מיתר אחיהם בארצות הקרובות; ויד היתה להם בקאנסטאנטינאפעל ומלאכים מליצים מקרבם מאחיהם היו להם בחצרות השולמן ואצל שריו ועבדיו וסריסיו ופלגשיו עד ימינו אלה. בית מלכות השולמן שם משטרו שנים רבות, למאות, גם במאלדוויא-באלאכיא ואדוני הארץ ואציליה השליכו ייחבם על בחיריו ומקוראיו (גינסמילינגנע) בדברי ריבות וקנאות אשר היו ביניהם על דבר הכסא ובכל עת אשר בקשו למצא דברי חפץ לכל אות נפשם². אם מפתחות הכסף פתחו לפניהם כל השערים הנה לא על נקלה מצאה ידם לכסף הזה ופעמים רבות לא היה לאל ידם לתת גם ערבון לבד דברתם ומוצא שפתם. מן המצר הזה קראו ליהודים ויושעיוס, היהודים יושבי הארץ אשר היה להם שיח ושיג עם אחיהם בתוגרמה ואשר היו להם שם גואלים וקרובים ובתי מסחר הבאים בברית עםם³ היה לאל ידם להיות להם לעזר ולפתוח לפניהם דלתים בכבר עליהם טובות בספרים כתובים אל אנשי בריתם וגם להמציא להם משען כסף או כפוחן (קרעדיט) ככל צרכם⁴. והיה כשבתם על כסאם אחרי כן ויישיבו גם המה עם אנשי חסדם, כי הכירו מעבדיהם, ויבחרו אותם ויקרבו לשכון חצריהם ויתנו מפתח בית המלכות וממשלת הארץ על שכמם אם נמצאו בהם רוח חכמה וכשרון. גם היה משפט הנסיכים בימים ההם—כאשר יגידו לנו זה גם סופרי הדורות הרומנים—להביא אתם רבים מנושיהם או מן האנשים אשר עזרו על ידם להפיק זממם, בצאתם מתוגרמה לבא לרשת את כסא מאלדוויא או באלאכיא אשר נתן להם השולמן, והיה במלכם וימשכו חסדם ליודיעיהם ויישיבו עםם כעל גמולות; ובאלה היה אל נכון גם יהודים. דבר כזה נודע לנו בדרך המסורה: ששילובי מינטיש באללי אשר היה גדול מאד בעיני המושנה (וויזיר) כי היה נותן כספו (האפבאנקיער). עזר לנסיך קאנסטאנטיין מאווראקארדאט לעלות על כסא מאנטעניא

¹ כהני הורמונאלקע, חלק ששי, ז' 9—278.

² עד כה נודעו לנו ארבעה נסיכים אשר עלו לשבת על כסאם בעזרת יהודים-הוגרמים בחייו השולמן או שריו אלכסנדר ליפסונעאוו עליהם על כסאם בשנות (1566—1564) בעזרת היהודי Migues (אוזר דברי הימים, ח"א ז' 148); הנסיך אהרן (Aron) במאלדוויא (1594—1591) בעזרת הרופא אשר לסינגל-פאשא (כהני הורמונאלקע ח"א, ז' 288); קאנסט. מאווראקארדאט וקארלנעא נסיכי וואלאכיא בעזרת בחירי המושנה (וויזיר) נוחי-כספו (ראה הלאה). מאווראנעני נסיך מאנטעניא עליהם על כסאם בעזרת איש יהודי בן ארצו (ראה הלאה).

³ ראה פרק ראשון.

⁴ אל יפלא בעינינו כי לא נמצאו לנו עד כה די זכרונות (ראשעין) למען נוכל להוכיח את הדבר הזה בזאתות מאירי עינים כי לא שלמה מלאכת דברי ימי רומניה עד הנה וקבוצות-העזרות וכחצים עמוקים אך החל החלו זה עתה להוציא לאור.

ויקראו הנסיך ללכת אתו אל ארצו, שם הבדיל אותו למנוחה מכל אחיו ויכתבו בספר זכיות וישימו ליועץ נאמן. את החקים הטובים התנחל לבניו אחריו, אברהם ויצחק באלל'י, אשר התעלו ברוחם וכשרונם גם הם, גם כהונת יועץ נאמן היתה לנחלה להם במלכות הנסיכים אשר היו אחרי כן כי הדרשו את ספר הזכיות ממעם המושל כפעם בפעם. ויותר נשא יצחק באלל'י חן וחסד לפני הנסיך ניקוליי מאוראגעני ויגדל כבודו בישועתו כי בו בעזרו עלה לשבת לכסא⁽¹⁾. בשנת תק"פ (1827) נתן הנסיך גריגאריע גהיקא ממאנטעניא ספר זכיות לאחים הלל ויצחק מנוח מעיר בוקארעשט "בגלל אשר היו להועיל למלכות בעבודתם אשר עבדו ככל מאדם ויעשו ביד חרוצים כל אשר נטל עליהם⁽²⁾ הלל מנוח הזה נבחר בשנת תר"ח (1848) ליועץ העיר בוקארעשט. משנת תקצ"ט עד תר"ח (48—1839) היה דויציון באלל'י סקיד האצרות אצל ראש בית הפקידות התוגרמי בבוקארעשט; ובמאלדוויא היה סאלאמאן פאסקאל שר העיר וואסלוויא וראש לגרוד מכבי האש⁽³⁾ אחד עשר שנים, משנת תקצ"ט עד תר"א (51—1839). היהודים וועקסלער ומיכל דניאל ביאססי היו לאצילים (באָראַען) בדבר מלכות⁽⁴⁾.

בשנת של"ג (1573) היה איש יהודי ישעיה בן יוסף לסופר (סעקרעמאָר) הנסיך אלכסנדר מירעא ממאנטעניא⁽⁵⁾.

ובשנת 1591 בחדש סעפטעמבער ישב איש יהודי, עמנואל שמו, על כסא מאלדוויא או היה הדבר נכון וקרוי להעשיות; אם כה ואם כה—השולמן צוהו לנגיד על המדינה הזאת כי היו בעוזריו ציר ענגלאנד בקאנסטאנטינופאל, הרופא היהודי סאלאמאן אשכנזי, אשר היה לב אדונו השולמן בידו להשתות לאשר יחפץ, סרים המלך שומר הפלגשים, ראש השופטים (מופטי) ואחד האצילים הרומנים, פעמראַשקע, בעל בריתו אשר שחד בעדו מהוגו ויתן להשולמן ולבחייריו מתנות רבות כמשפט הימים ההם⁽⁶⁾.

לא ידענו אל נכון אם היה גם ליהודים חלק בכל המהפכות אשר היו בארץ ובכל המעשים רבי העליליה אשר היה עושים ויוצרים הגוי כלו, אך זאת ידענו כי במהפכה אשר היתה בבאלאכיא בשנת 1848 הגדילו לעשות.

(1) מ. שווארצפֿעלד, דאויציון באלל'י, בספר השנה ליהודים, שנה חשיית, ז' 3—2.

(2) היהודי הרומני, ימא לאור מאח דר. באראש, 1857 נומ' 21.

(3) אינפראזירע (האחיה) שנה שניה 1887, נומ' 13, שלשה כחצי הדח משנה 1851, וכתוב גם כי הכירו אהיה להם לו חקים טובים בגלל פעולותיו הנכבדות למנוח העיר וואסלוויא.

(4) Stafeta, יאססי בנה שניה, 1879.

(5) ווענעלין כחבים רומנים—בולגאריס (בספת רוסיה), פעמערסבורג 1840, ז' 205. חסדאי בספרו הנזכר ז' 80.

(6) הרומאנאקע, ח"ג ז' 153. על אדות ההעודה הזאת ימא הקורא דברי חפץ במדעס הדר. שווארצפֿעלד, איש יהודי על כסא מאלדוויא" בספר השנה ליהודים שנה שביעית

מאת היהודי דויציון באללי היתה נסכה להוציא את דבר המרד לאור, כי הציל ממות את נפש ראשי הקושרים על הנסך בהיות החרב נטויה על ראשיהם לשחתם (כי נבעו מצפניהם בלא עת)⁽¹⁾, היהודים ראזענטהאל ואיסקאוועסקו⁽²⁾ חרפו נפשם למען הוציא את המהפכה לאור ולהרים קרן ארצם רומניה, גם כל היהודים באות נפשם הביאו את צוארם בעול אשר נתנו מקרי הימים ההם — ימי המהפכה — על כל אוהב ארצו ויעזרו אחרי בעלי המהפכה, אלה התנדבו לעבוד כחיל המשמר (גארדע). אלה נתנו חלקם לכסף התרומה ואלה נפלו בנופלים על הר ספירא⁽³⁾ לפני התוגרמים הבאים להרגיע את הארץ.

ובשדה הספרות והמדע אשר הוחל לתת להם ניר בארץ אחר שנת תקפ"א (1821) יתנוסס שם החכם חוקר הטבע דר. יהודה (יוליאוס) באראש (מת בשנת תרכ"ג) איש אשר היה כחו בשפתיו להביא חכמה בלב כל שומעי לקחו ולהשכילם בינה ואשר יהיו שמו וספריו לזכר עולם. הוא היה ראשית חכמי רומניה ומורה תולדות הטבע בבית מדרש המדעים בבוקארעשט.

בעלי המהפכה הנקובים בשמותם, אשר הניחו שמם לתהלה בארץ, ראזענטהאל (מת תרי"ב 1852) ואיסקאוועסקו (מת תרי"ד 1854) היו הצירים הראשונים ברומניה אשר עשו מלאכתם בחכמה ובתבונה, מעשה חרש וחושב ואשר יושם להם מקום בראש. בכתוב תולדות חכמת הציור ברומניה.

מעשיהם ומלאכתם, משלח ידי היהודים היושבים במאלדוויא-באלכיא, היה המסחר לכל מחלקותיו והוא היה לראש פנה בכל מעשיהם, ויותר המסחר בבחמות ובתבואות ומסחר הסחורות המובאות מארץ פולין ותוגרמה; ובפרוץ העוברים מארץ לארץ ומורא פריצי חיות ופריצי אדם לא עלה עוד על הנוסעים החלו לסחור גם אל ארצות רחוקות, אשכנז, פרייסען, איטאליא וכו' ולסול מסלה בינן ובינן רומניה. מרבית היהודים, ככל הסוחרים אשר סחרו את הארץ בשנים קדמוניות, לא תקעו יתדם במסחרם במקום אחד, כי אם עברו בארץ עבוד ופגוב בערים ובכפרים, קנה די מחסורם מן הנמצא בארץ למען הוביל אותם אל מחוץ חפצם או מכור את אשר הביאו בידם משם. ובימים ההם היו הסוחרים במאלדוויא-וואלאכיא מתי מספר ומושלי הארץ ואציליה בחפצם להקל מעל העם ולהמציא להם את כל מחסוריהם אשר יחסרו להם קראו "לכל איש ולכל סוחר" לבא אל הארץ "למכור את אשר אתו ולקנות לו את כל אשר תאוו נפשו" ויערבו אותם לטוב ולשלוח השקט בעברם בארץ ובהתהלכם בה והנחה עשו להם בשלוטי המכם⁽⁴⁾.

(1) מ. שווארצפילד, דויציון באללי. ספר הכנה ליהודים, שנה ט' ז' 9—8.

(2) ראה תולדות חייכם אשר כתבתי בספר השנה, שנה שביעית ושמינית.

(3) Pruncul rom. משנה 1848 ז' 74 וז' 155 Pop. Saver.

שנה 1848 ז' 102; אריזעסקו במדברו אשר נכח לזכר דר. באלהש.

(4) כתב דוד אשר נקח הנסך ולד דראקא בשנה 1439 בשמיני לחדש סעפטעמבעל,

ינא לאור בלאזר דברי הימים ח"א, I ז' 84.

זאת היתה לנסיך דן הראשון גם הוא כי נתן ספרי זכויות ליהודים האונגארים אשר באו לשבת במאנמעניא במאה הארבע עשרה. אז היתה העיר מורן לעיר מסחר נכבדה על כל סביבה¹.

במאנמעניא "נתנו את היהודים לשכון בארץ יען היותם גוי עושה מקנה וקנין, גוי אשר הוא לעזר ולחזק לשכניו"; במאה החמש עשרה והשש עשרה היה כמעט כל סחר הארץ בידם, וירחיבו את גבולות מסחרם עד אשכנז, כי הביאו משם גלומי צמר ופשתים, משי ומכלולים, גם היו בהם בעלי אוצרות (באנקיערס) נותני הונם בנשך, ועושי (או מוכרי) משי-שפרון².

ובשנות המאות הקרובות אלינו יש לנו אותות רבים³ כי היו ראשי הסוחרים אשר בארץ תוגרמים, עבריים ארמינים, ויונים, אך "מאלדוים מעטים מאד, כי בלב המאלדוים ינוח נאה וגאון. או, טוב אמור: עצלה, כי כל דבר מסחר יחשב בעיניהם לחרפה, רק בלחם לבדו יסחרו איש על נחלתו⁴."

"זה משפט הארץ כלה, יאמר פֶּאמינא, המסחר במאלדוים-וואלכיא היה תמיד מעט ודל; כי מעולם לא נמצא ברומנים רוח עצה וגבורה, יד חרוצים וחפץ כפים אשר בהם לבדם יכון מסחר⁵."

סחר הרומנים היה — כאשר נודע לנו ממקורים שונים — רק צמח האדמה, פרי העץ (תפוחים), דגים, מלח, אדרות שער, גלומי פשתים, ברזל עשות, ברזל מרקע, כלי חרש וכלי עץ, דונג ודבש, בקר וצאן, ועורות שועלים וזו שדי⁶, עוד נשאר אפוא לפני הסוחרים אשר לא מורע הרומנים כר נרחב להפוך ידם בו ולעשות חיל ולא יתכן לחשוב כי הלכו היהודים מנגד לו ולא התאמצו להוציא ממנו רוב תבואות כיד המסחר הטובה עליהם.

בראשית המאה הזאת היה כל סחר העיר בוקארעשט "בידי הסוחרים הרבים היונים והעבריים", וגם בידי האשכנזים אשר מכרו סחורת-יד (מאנופאקטור)⁷.

(1) קאנאלניטשעאנו, בספר הזכר, ז' 76 וסול' ז', במקום הזכר.

(2) קאנאלניטשעאנו, ז' 114 וז' 38—237 (מ. ל. להודיע את המקור); המסחר במשקי-זכרון רחב והסב מאד במאנמעניא בימיס ההס, כה יספר לנו פויל דע אלעספא (אנר דברי הימים I, ז' 8) כי נמלאו בחרץ נחלת בתי ממכר יין ובכר ויין סרק וכו' לאלפים.

(3) לבד העדות שנות יש לנו על כל זה אחרות נאמנים וברורים גם בספרי קאנעממיר, סול' ז', קאררר, פאטינא, דעל קיארר, וואלף וכו'.

(4) דימיטר קאנעממיר, משא מאלדוים (כתוב בשנת רומי בשנת 1716) יחססי 1851, הולאט נעגרוואי ז' 244.

(5) ד. פאטינא, בספר הזכר, ח"ג, ז' 142.

(6) מל' כי ז' דק, בספר הזכר, ח"א, ז' 38, 131. וכחא נראה גם מכתב הדת אשר לנסך סטעפאן הגדול משנת 1458, והשני משנת 1466 והשלישי משנת 1709.

(7) פרשורוצער, ספר מאסף למדעים וחכמה חרטים, לייפציג 1824. כה י"ג ז' 421 (במאמר "בוקארעשט").

ובמאלדוויא לא היה כפר או חצר (פלעקען) אשר לא מכרו שם (היונים והעברים) סחורת ידם; לא היתה עיר אשר לא עמדו שם חנויותיהם⁽¹⁾.

המסחר בתבואות, בכל בהמה, ויותר בבהמות בעלות קרנים, היה ליהודים, בקרב שנות מאות, ראשית מסחרם וממנו רוב פרים נמצא; וכה היה תמיד; בהמת הארץ הוציאו החוצה ותחתיהן הביאו מן החוץ לממכר כל סחורה למינה ויותר סחורת יד (מאנפאקטוריאציען)⁽²⁾.

המסחר בשוופים (פסלוימען) ובאגוזים האריך במאלדוויא שנות מאות עד שנת 1832: שלוחותיו נמשו עד פולין ורוסיה, והמסחר הזה היה ביד היהודים ורוב עשיריהם היום ממנו עשרם נמצא⁽³⁾.

בשנות המאה השמונה עשרה וגם אחרי כן היו צורפים יהודים בשתי המדינות וכל אצילי הארץ ונבכדיה שכרו אותם לעשות להם כלי חמדתם⁽⁴⁾.

בימי ממשלת התוגרמים בארץ רחב ונסב המסחר במשקי שכרון בגלל אשר צו על הסוחרים לבלתי הוציא את תבואת האדמה החוצה. "בעלי השדות בקשו תחבולות להפוך את התבואה אשר לא היתה ללחם, לדבר אשר יוכלו להוציאו את הארץ לבהמה. ותהי חדשה בארץ; יתר התבואה אשר הותירו האנשים מושבעם, בא בבתי משרפות משקי שכרון, משם יצא אכל לכהמה — מפל הבר — ומשקה לאדם. המשקים היו דים לכל יושבי הארץ לשתות — והותר. ויקימו להם בתי ממכר בכל הארץ, לאלה בקשו מוכרים. ויביאו יהודים רבים מן החוץ ובעל האחוזת אשר לו בית המשרפות נמל על יושבי בצלו לשבור מאות יין שיק רב שנה שנה, ויש אשר נתנו לעושי מלאכתם שבר תחת כסף בעבודתם אשר עבדו עמם"⁽⁵⁾.

(1) ג. סולו, בספר הזכר, ז' 53.

(2) כהן הזה אשר לפטר סקוף משנת 1579 ושית משלח בנימין; ז' קאנעטמיר, בספר הזכר ז' 245, שם יודיע לזהנו כי נקנו הבהמות עדרים ומכרנה במחיר כפול ומשולש; על אדות הקנות המון תבואות רבות במלח השש עשרה ראה Thadeus Czacki, Rozprawa o Żydach, ז' 83 ובספר דהיי. גראמץ, חלק חשיני ז' 462.

(3) מ. דראניצי דברי ימי מאלדוויא בשש מאות שנה, יאסני 1857, I, ז' 26 (מבלי הודעת המקור).

(4) אנדרעאס וואלף, מזכרונות המדינה. מאלדוויא וקוורוסי, הערמאשעלדע 1805 ז' 123, ועל אדות מאנפעניא: יווי הקברים מעיר בוקארעשע האמלאים בירי האגודה ההסטורית. — המסורה השליכה לנו זכר איש אחד, דוד כוורף, אשר היה אמן מהיר במלאכה. אחד מנסיכי הפטריארכא אשר שמע את שמו וצוה לעשות מנורה כסף בעלת שמונים נרות למען תה אורה מנחה להבולטן. המנורה הזאת הפליאה את רואיה בקאנספאנטי-נאפעל בצבוצה ויפיה, והנסיך במחנהו הדגה על אשר הפיק זממו במנחתו עשה הנחות ליהודים ויתן להם חקים טובים ולא דוד הנזקף שם עליהם לאלוף הראש (מנהיג מדינה). (י. שפירא זכרונות קהלת היהודים בעיר פלאיעשע, בהוספה).

(5) מ. עמינעסקו, במאמר הזכר במקום ההוא.

ויהי להיות לאצילים לבדם המשפט לזקים בתי משקה ויחתרו להוסיף להם תבואתם ויעשו להם תמיד בתי משרפות חדשים ויפקידו עליהם אנשים עבדים אשר קראו לָדְבֵר מגאליציה מבתי המשרפות הרבים אשר היו שם; את יתר משתיהם ויתר ממכרם שלחו החוצה, משקים רבים מאד; ויהי בראשית המאה השבע עשרה נמצא כי היה ממכר המשקים אחד הדברים אשר הרבו להגדיל ולהעשיר את אוצר המלכות, כי היתה תבואת המכה, שלש כסף להין, מאתים אלף כסף לשנה והותר¹.

ובספר כסף, או בנשך, לא שלח איש יהודי ברומניה את ידו מעולם להיות הדבר הזה לבדו מלאכתו ומעשהו, כאשר נוכל לשפוט על פי תעודות רבות. ונהפוך הוא כי במסחר הזה היו היהודים אחרונים! הוא היה בידי עם הארץ והסוחרים הזרים אשר באו הנה לרגל מסחרם וגם פרץ לרוב בידם. היוונים והתוגרמים היו ראשונים למלוי הכסף (בנשך) בארץ עד העת אשר שמנוה נבול למאמרנו זה, עד הצי המאה אשר אנחנו חיים בה.

אכן נמצא בעת ההיא גם יהודים אשר הלכו כספם לעם הארץ אך זאת נראה ברור כי מרבית האנשים אשר הקימו להם בתי-מלוה בארץ ואשר יחדו את המלאכה הזאת למשלח ידם לא יהודים היו. גם קאנמעטני, גם סולצר, גם קארו, גם כל הסיפרים אשר דברו על היהודים הרומנים ויודיעו את כל מלאכתם ומעשיהם לא הודיעו דבר על אדות בתי מלוה ליהודים או סחר כסף; אות הוא כי לא נודע מזה כלום מאומה, כי לא שלחו היהודים במסחר הזה ידיהם.

עוד יש לנו אות גדול מן הראשון, כי בכל התעודות הרבות אשר ידבר בהן על מלוה-כסף, נמצא רק בחמש או בשש מהן דבר על מלוה עבדים, ורק בשני מקרים לבדם לא נתן מספרם; אך גם שם לא יזכרו יהודים לבדם כי אם עם תוגרמים או יונים יחדיו והמקרים ההם ידברו במקום אחד ובעת אחת במאנמעניא ובחצי המאה השש עשרה השני².

תחת זאת נמצא במאנמעניא ספרי זכרונות חובות רבים ואין שם יהודי, אין גם אחד³.

¹ סא פִּי נא, בספר הנזכר, ח"ג, ז' 237, 341.

² המקרה הראשון נמצא כחוב בהעודה משנת 1587 מעשה ידי הנסיך מיחנא, שם יוספר כי ראש כהני העיר רימניק ראה אנשים רובנים חתח משא הנשך אשר השיכו להם יהודים, הגילופים וטושים אחרים ויקל מעליהם את עול סבלם וישלם את נשים (סא פִּי נא, בספר הנזכר, ז' 13); והשני בזכרונות המדברים על ההגב אשר עשה הנסיך מיכאל הגבור אחרי עלותו לבגת על כסאו בשנת 1593, בספר מסעלות הנסיך מיכאל מאת סמאורינאם (אוצר ספרי הזכרונות, I ז' 287) ובקבוצה ההעודות מאת הורמונאלקט, ח"ג ז' 463; בראשון יוספר כי ההוגרמים והיהודים נשו ברומנים כסף רב מאד אשר לא ימד, ובשני כי מיכאל הקטיל את כל נוסיו אל חצר המלכות, ויבאו בהמון רב: תוגרמים, יונים, עבדים ואחרים.

³ ד. סא פִּי נא, בספר העתי לדברי הימים וכו' II, 1 ז' 237, הוציא במספר זנא הנושים אשר לראדו יאהן משנת 1736, בעשרים לחדש מארץ, סקודיהס ארבעה

במאלדוויא לא נמצא בשנות מאות רבות אף זכרון אחד על אדות מלוי כסף עבריים, ונהפוך הוא כי יש לנו אותות רבים כי אמנם לא שלחו היהודים ידיהם במסחר כסף כי אם לעתים רחוקות מאד וגם אז לא היה זה ראשית-מעשיהם. בכל חשבונות מאלדוויא משנות 1804—1777, "בכל בתי מסחר כסף הרבים הנקובים בספרי הזכרונות, נפגע רק בשמות רומנים, תוגרמים ויונים . . . רק פעם אחת לבדה נמצא איש יהודי בספר הפקודים משנת 1786: עשרה ומאה כסף לאיש יהודי, נתן לו במצות הוד מלכות"⁽¹⁾.

בשני ספרי זכרונות-חובות משנת 1792 נמצא כחמשים ספורות (פאסמען) ושם מלויים שונים. רומנים, יונים, תוגרמים, איש לפי מלאכתו ומעשהו, ויהודים לא נזכרו כי אם שלשה ומספר נשים שמונה ועשרים אלף שבע מאות וחמשים ושנים, והנשך אלף שש מאות ותשעים ואחד, ומאלה נזכרו ונכתבו שנים כסחורים בסחורות שונות אשר נשו את הכסף באנשים אשר לקחו מאתם גם סחורה גם כסף⁽²⁾.

התעודות הנתורות, שתיים במספר, תראינה לנו בשנת ת"ע (1710) חוב אחד האצילים, Apostol Mihulet, אשר נשה בו היהודי Cerb (עבי) כסף שלש מאות ותשעים וארבעה⁽³⁾ ובשנת תקמ"ד (1784) משאת ארבעים כסף אשר נשה היהודי הירש מעיר הארלוויא בבעל החרשת פמר מאני⁽⁴⁾.

הרבהים האלה לא יוכיחו לנו כי היה מספר היהודים מעטים או כי היו עניים ואביונים בימים ההם, כאשר יחשוב ה' קסענאפאל למשפט⁽⁵⁾. הדבר אשר הודיעו היהודים כי הם "אנשים עניים"⁽⁶⁾ לא יסכון מאומה לחזק את משפטו כי שם ידבר על היהודים היושבים בכפרים.

עבר איש: האחד תוגרמי והנהגים רומנים (או גם יונים), ומספר נשים מן 163 עד 500 מאלער לאיש, מספר גדול מאד בימים ההם. — עוד העודות רבות אחרות מעטים שונות הודענה לנו כי גם הרומנים נהגו את כספם בנכד. כה יסופר באור דברי הימים I, 17: 8 על אציל אחד, מיכאל שמו, כי הלוח כסף 7700 אספרי (aspry) (בתעודה משנת 1610), ועוד ועוד. — ועל אדות מאלדוויא ראה מלכי 17דק, במספרו המ. שם יספור בכחזב המלויים: הונגרים, יונים ורומנים, גם כהנים-ראשים ומורים וכו'.

(1) א. ד. קסענאפאל, חשבונות מדינת מאלדוויא בשנות 1854—1777, במספר העתי לדהיי וכו' I, 1, 17: 61—62. — קסענאפאל יוצא מזה משפט מעקל כי לא היו אז במאלדוויא כי אם יהודים מעטים מאד כמו לא יוכלו להיות יהודים לבד מלוי דרכיה, פה מנא תואנה להוציא כל רוחו על היהודים בלהג הרבה ודברי שטנה, כמנהג דורנו זה, למורת רוח החכמה והגיון לב הישרים בלבנות ולרית ניחוח לכל עקשי לבב.

(2) מלכי 17דק, במספר המ. ח"ב 17: 58—154.

(3) פראטערניעאטע, טה ד' 17: 47, התעודה היקרה הזאת נמצאה בין גנני הכהנים בעיר פערנאוויץ, וכחזב מנהג, מאושר ומקוים, בידי ה' דר. שווארצפעלד.

(4) פראט. VI 17: 199.

(5) במאמרו המ. 17: 62.

(6) קאנאל ל. ג. נמי רומניא, II 17: 150.

היהודים לא נתנו אז את כספם בנשך יען אשר מצאו חית ידם בדרכים אחרים ישרים ויראו ברכה בעמלם והכסף לא היה דרוש (געזוכט) בימים ההם למען להניח ברכה אל בתי הסוחרים כעץ עושה פרי למינו כי חיו הרומנים כחיי האנשים הקדמונים: מבלי בקש להם גדולות, חיי בשרים ותענוגות בני אדם. ובלעדי זאת הן גם בכל ארצות אירופא לא שלחו היהודים ידיהם ראשונה בנשך ולא היה זה קדם מפעליהם מאז: המה אהרו להחזיק בסלון הממאיר הזה בימי הבינים (באחריתם¹) אחרי אשר כמעט נמיו רגליהם בדרך החיים מפני המיקשנם אשר שתו להם מסכוב, ובהפקד הסבות ההנה בארץ הזאת בחרו ללכת בדרך הטיב והישר בעיני אלהים ואדם.

תחלת מסחר היהודים ברומניה בכסף הוא מאז למדו אצילי רומניה וסוחריה אל דרך מושיעיהם הר... לשנות בלוחות-המשחק (קארטען) ולהיות להם הדבר הזה שעשועים יום יום. המשחק הזה הרבה כושל בעם וישת קציר לחילו ואצרותיו. האצילים והרוזנים, ראשי עם הארץ וסוחריו ראו איתם ברע באכול המשחק מיטב יגיעם², ומן המצר קראו לרובל היהודי, לסוחר ולעושה מקנה וקנין (מאקלער), אשר היו קרובים אליהם, להושיע להם בעת צרתם ולהעביט אותם די מחסורם וגם נקבו להם שכר טוב בעמלם.

וכפרוץ הדבר ויטעמו הסוחרים כי טוב סחרם זה וישגו בו, מעט מעט נמשו את דברי מסחרם ויעשו להם בתים לסחר כסף (באנק-וועקסעלגעשאַפֿטע); אז "משכו אליהם — כי היה במחונם (קרעדיט) רב על כל סביבם — את כל הכסף הנמצא אצל עשירי העם חתום באוצרותם ויעשו לו כנפים ויתנו לו מהלכים בארץ; ויהי כי הלכו כסף לבעלי מסחר ולאנשי אדמה, ויהיו בדבר הזה, לאנשי הבינים בין בעלי ההון ובין אנשי האדמה, דרושים לשניהם יחד. ובוה נדע פשר הדבר אשר נראה עתה כי מרבית העשירים הגדולים אשר בארץ הנם יהודים"³.

אנשי הבינים (מאקלער) נראו בארץ במספר רב "מאז פרצה עבודת האדמה וסחר הארץ מפנימה החל גם הוא להשתרע ולהרחיב גבולו מסכוב". וטרבות הדברים האלה כן רבו וכן פרצו גם המה⁴.

והחכירות או קחת היהודים נחלת שדה, וכרם מאת אדוני הארץ לאכול את תבואתם מספר שנים, גודעו בארץ, ויותר במאלדווא, זה ימים רבים; הדבר הזה החל אל נכון מחל ממשלת הפנרויטים בארץ. האצילים המה לא עבדו את

⁽¹⁾ כ. האַניגער, מקורות יהודים באשכנז בראשית ימי הביניים, במכש"ע לדברי ימי היהודים באשכנז, 1886 נד 83: "התלונות על קחת היהודים נטף מעט הארץ לא נשמעו עד 7 חלי המאה הי"ב".

⁽²⁾ ו. חלכס נדי במכש"ע "Con. lit." VI נד 6. מ. עמינעסקו במאמרו הכז. נד 73—172.

⁽³⁾ מ. קאס, עס פור עאנו, תחלת מעשה היהודים בארץ הזאת היתה המלכא והרבת במעשה, לחי היו לסוחרים ואחר, כאשר השיגה ידה להרכיב הונס, עשו להם בחי אונר".

⁽⁴⁾ ס. נד 44.

אדמתם ולא שמרוה כי היה הכסף אשר הביאה להם תבואת השדה שנה שנה מצער בערכך, ויבזו בעיניהם לשאת את סבל החריש והקציר וכל עבודה בשדה ויבחרו לאכול את תבואת שדותיהם כמנוחה. והיו כימי משול הפנויים והיהודים פרצו עליהם פרץ וימריצם לבנם לבקש להם עבודה ויגיע כפם גם בדרך הזה (בעבוד את האדמה) וירצו האצילים את הבאים להסיר מסבל שכמם ויתנו להם בשמחה, מבלי שום לב אל משפטי הארץ אשר מעולם, את אדמתם אשר נתנוה עד כה ליונים לבדם. כי המה הביאו לבעלי האחויות שכר רב מן היונים. והיו כי זממו שדות ויקחום ויתאמצו לעבדם בכל כחם ולהוציא מהם רב תבואות למען הרק מפניהם את החוכרים היונים אשר לא הביאו עקב רב לבעליהם כי אם גדלו ויעשירו כהורידם את מחיר השדות כחפצם מבלי המצא גואלים אחרים להסיג את גבולם. אין כל ספק כי מלחמת-הקנאות הזאת בין היונים והיהודים היתה ארוכה וחזקה ומאת התחבולות והמזמות אשר רקמו היונים בסתר — בהיות להם אז יד חזקה בארץ — היתה נסבה כי הציקו המושלים ליהודים כפעם בפעם ויאלצום, בכתבי הדת אשר נתנו וישנו בכל עת לנשל אותם מאחויותיהם ולגרשם מן הכפרים, אך האצילים אשר היה להם חפץ במ היו תמיד מן להם ולא נתנו לנגוע בהם לרעה⁽¹⁾.

המסחר בנפש אדם, לאמר פדות העבדים מידי אדוניהם או שוביהם ומכרם לאחר, אשר הרבו היהודים ברוב ארצות אירופא לעשות בו⁽²⁾, לא נעשה אצל היהודים הרומנים כי אם מעט מזער, ולא נדע על מה, רק תעודה אחת תזכיר את המסחר הזה אצל היהודים הרומנים. התעודה הזאת היא מעשה ידי שטעפאן הגדול, כתובה בשנת רנ"ה או רנ"ט (1498—1499) ולפניה לא בא זכר היהודים בכל כתב-מלכות (אפיציעלל).

שטעפאן יכתוב לנסיך הפולני אלכסנדר יאגעללא כדברים האלה: "ידע תדע כי מלאכך בועז, המנצח בנגינות, בבית התפלה, מצא במאלדוויא אצל איש יהודי אשה פולנית אשר נפדתה מִיְשְׁבֵי התתרים והיו כי לא מצאה ידה די השב ליהודי את כסף פדיון נפשה ויבקש את אצילנו, תודוה, אלוף העיר האֶמְיִן, כי יערוב אותו לשוב אל היהודי על מאה ועשרים שקלי זהב בשקל אונגאריא, והוא הבטיח אותו בכתב ידו כי ישיב לו את הכסף ביום שבת המושל על כסאו, ועתה צוה נא לאיש הזה לבועז וישלם את נשיו"⁽³⁾.

המסחר בפדיון העבדים מיד שוביהם היה ליהודים על פי סבות חזקות. בימים ההם יכלו רק היהודים לבדם למצא להם על נקלה צירי אמונים

(1) ווילקינזאהן, המנהג מדברי ימי מאלדוויא ומחקרי ארצה. נחקק מאנגליה, פאריז 1821 ד' 161, יספר כי בנתן דם מלח המסך לנגד את החוכרים הוים ההלכו בפניו האזילים בחזקת כפי אשר לא ערבו עוד את לבו להקיס את דברו עליהם לרעה וישנו סחחם כקדם.

(2) ר. האַניבער, במאמרו הגז. במקום ההוא. — על פי הדבר אשר יצדו לנו חסודות אחדות ידענו כי עבו במסחר הזה גם היהודים-ההונגרים ואחרים.
(3) אולר דברי הימים, I, ד' 82—83.

(פערמערעמער) בכל המקומות אשר אחיהם שם נהגים, צירים אשר הודיעו אותם תמיד מדי לקחו אנשים בשבי ויהיו להם ממקומם לעזור לפדותם במחיר לא כביר. הדבר הזה היה להם מסלול ודרך לנחותם לפני גדולים ולמשוך אליהם חסדם כי האירו פניהם אליהם בפדותם נפש יקרה להם אשר צדוה שוודים ויחזיקו בה ואשר אברה לנצח לולא מצאזה המה וישיבוה אל ביתה ואל קרוביה, נקל להבין כי מסחר כזה הביא להם ברכה — כי השתכרו כסף רב — אך לא קללה כי לא עצבם איש לאמר מדוע אתם שולחים בעולתה ידיכם יען היות המסחר בנפשות אדם בימים קרמונים דרך סלולה לרבים ככל מסחר ומשלח ידים ואיש לא ראה בו עמל ואון, והם לא היו כי אם אנשי הבינים, מוכרי העבדים, אך לא שובים או גונבי נפשות אדם ומעבדים אותם.

מלבד המסחר שלחו היהודים ידיהם גם בכל מעשה חרשת ומלאכת-יד אף כי בשער הזה לא היו הם לבדם היוצאים והבאים, כי גם הרומנים היו רבם אנשי מלאכה⁽¹⁾, אך לפי דברת קאָררא⁽²⁾ "לא רק סופרים, חכמים וחרשים חסרו הרומנים במאה ה"ח כי גם המלאכות אשר רב חפץ בהן לכל עושיהן היו נעזבות ונמשות. הן אמנם נמצאו בארץ אנשי-מעשה (פראָפעסיאָניסטען) למיניהם, אך לא ראיתי כמותם עד הנה לרוע ולשפלות ידים בכל המקומות אשר עברתי בהם. הטובים והמהירים בהם הם הארמינים והעבריים. ולכל מלאכה נמכרה ונקלה — הצוענים, כי הרומנים לא יצליחו לכל מלאכה אשר לא יבון עושה מבלי רוח עצה ותושיה, לב מבין יוד חרוצים".

גם פֿאַרמינא⁽³⁾ יגיד כזאת כי רק "האישכנזים, הארמינים והיהודים⁽⁴⁾ לבדם עושים במלאכות מועילות אך הרומנים אינם אוכים לעשות כל מלאכת עבודה או מלאכת מחשבת אף כי ידם רב להם לעשות את כל אשר יראו אחרים עושים (נאָכאַהמען)".

וכזאת יאמר דראַ גיצי⁽⁵⁾ "החרשים ואנשי המלאכה היודעים את מלאכתם באמת לעשותה ככל חקויה ומשפטיה, כמעט כלם מבני נגרי הארץ המה". כתב מלכות ממאלדוויא משנת תקצ"ח (1838) יראנו כי חסי הממלכות הנכריות והיהודים, בערמתם במלאכתם ומסחרם פרצו ויבאו בכל המחלקות (צינפֿטע). ראשונים המה לכל עושי הבגדים החדשים (מאדערנע)⁽⁶⁾.

מעט מעט שבתו אנשי המלאכה הרומנים ואגודותיהם (צינפֿטע) התפרדו כי, באחת, לא צלחו למלאכה, והשנית (הסבה הכי נכבדה) כי החל כל העם

⁽¹⁾ צעיר ראמאן, למשל, נמלאו בין הרומנים מימי עולם: עושי בגדי טוריה, חוטים, גליז, עושי שמיות וכוכעי עור (מלכי זקב בס' הג' I ז' 17).

⁽²⁾ בספרו הג' ז' 91—190 דברו על מאלטעניא.

⁽³⁾ בספרו הזכר, III ז' 141.

⁽⁴⁾ ז' III 332 יגיד כי "ביאסטי ועיד צעריס אחרות נמלאו ארמנים ויזהר מהמה יהודים, העושים בכל מלאכת מחשבת ומסחר למיניהם".

⁽⁵⁾ בספרו הזכר, ח"א ז' 92, ראה גם דברי כ. ווערנאוו, במקום הזכר למעלה.

⁽⁶⁾ ספר משערי מדינת מאלדוויא, II ז' 42—41.

לזנות אחרי פקודות וכהונות. (אמטער) — תאווה אשר באה ונהיתה "יען אשר לא היה מעמד הפקידים על כנם איתן, וכל החפץ מלא את ידו ויסתפח אל אחת הכהונות לכהן תחת רעהו המוסר, אשר הסירו מלפניו. כל אשר גבר באחיו, כל אשר עלה על יתר ההמון באחת המעלות, נמש את מלאכת אבותיו וישאף כהונה"¹. "אשר נתנה תקוה בלבו כי יעלה בגללה לשבת בין נדיבים ואצילי ארץ", כי היה השער הזה פתוח לפני כל הרומנים וכל באיו נחלו חקים טובים ויבדלו לבפר אותם על פני כל העם. "וכאשר עצם כח המחלקה הזאת (בעלי הפקודות) בחבלים אשר נפלו לה בנעמים, בעמדת כבוד והדר שעמרו לה הקהל אשר סביבותם וחקי הארץ, כן ירדו המסחר וחרשת המעשה וכן נקלו לעיני עם הארץ, גם כל הפקידים ובעלי השלטון הילום ויעותו את בעליהם בריבם מדי היות להם דבר עם בעל פקודות או עם אחד האצילים בעלי הזכויות"².

אז החלו היהודים להאחז בכל המקומות אשר פנו לפניהם הרומנים ויהיו תחתם: "הרוכל אשר היה לאציל סגר את בית מסחרו—ויפתחו היהודי; בן סוחר העורות היה לשר-הנציב (אינספקטאר) ויבא סוחר-עורות יהודי תחתיו עושה הנעלים הרומני היה לשומר הסובב בעיר, משמרת יום או משמרת לילה, ויעשה לו היהודי בית מעשה נעלים"³.

המעט כי מלאו אנשי המלאכה היהודים את כל המקומות אשר הניחו הרומנים, כי קראו להם גם קרוא לבא לשבת במאלדוויא, לפי דברת ה' עפורהאנו⁴ אשר היה קרוב אל הימים ההם. הלא כה דבריו: "אחרי אשר הראנו לנו מן החוץ את כל מעשה חרשת ארצות המערב, היה עלינו להביא גם עושי מלאכה; כי האנשים אשר עשו לנו את הבגדים הנושנים לפי משפט יושב הארץ לפנינו, לא יכלו לעשות את האפוד (פראק) ואת המעיל, לא יכלו לפעול ולהכין לנו את כל כלי החמדה וכל החפצים המתאימים עם דרכי החיים החדשים ומשפטי הגוים אשר סביבותינו, אשר הואלנו ללכת כם גם אננו. מחסורנו החדש הזה הביא לרגליו עוד הפעם יהודים חדשים בארץ, הם עושי המלאכה וחכמי חרשים. ואדוני הארץ הגינו עליהם תמיד, אמצום אף עזרום אף תמכום בימינם כי לא יכול העם לעמוד בלעדם".

(¹) מ. ק. עפורהאנו. שאלה היהודים לפני הכופטים ביאסס, יאססי 1867 ז' 48.

(²) העליאדע — ראדולעסקו, היהודים ברומניה וכו'. בוק. 1865 ז' 8—67.

והנה מעשים כאלה נזכרו ושנו פעמים רבות בנתי המחקקים, בספרים וכתבי עתים ויקומו על פי אנשים אשר היו בימים ההם ועיניהם ראו ולא זכר. — א. ד. קסענאפאל, בספרו דברי ימי רומניה, לראשית למודים, בוק. 1879, יאמר: "מלבד זאת ההעמנו כל האצילים על החבל הנעים—לבדתי שלם כל חרומה ומכס, וכראות העם את האצילים שואפים למשול בארץ, ויחתרו כם גם המה ולא מנעו את נפשם מכל דברי שפלות ועבדות לפני אדוני הארץ למען השגי מאווי לבדם".

(³) מ. עמינעסקו, במאמרו המזכר, ז' 172.

(⁴) בספרו המזכר, ז' 42, 44.

והדבר אשר יוסף להפליא אותנו הוא כי גם בתי חרשת ועבדה רבה (ניאססאינדוסטריע) כוננו היהודים בארץ בימים אשר לא נסה איש לעשות בדבר הזה מבלעדם. דברנו זה על היהודים יקום על פי כתבי מלכות (אפיציעלל). בכתב הדת אשר נתן הנסיך גרינארע יאהן קאלימאך בשנת 1768 בשלשים יום לחדש מארץ, נתן הרשיון ליהודי הערצעל מארקאוויטש לכונן שני בתי חרשת, האחד למעשה ניר והשני למעשה זכוכית, ויתן לו חקים טובים לחזק את ידיו, אז בנה לו היהודי את שני הבתים הגדולים ורבי הערך האלה, והעבודה החלה תחת פקודת שלשה שרי הנצבים וששים עושי מלאכה. גם לקח לו הוויזיר הערצעל את האיטלקי פטר מאגי עזר כנגדו ובשנת 1772 בשלישי לחדש סעפטעמבער נתן כתב הדת שנית וכתוב בו כי רצה סוד שרי (דיוואן) מאלדווא את ההתחברות הזאת וכי מעתה יש גם לבעל בריתו זה חלק ונחלה בכתבי החרשת וכחקים הטובים אשר נתנו לבעליהם.

בתעודה אחרת משנת 1784 נחזה כי מת האיטלקי וכי כחן שר הפלך את ספרי החשבונות¹. ראו זה דבר חדש; דבר חפץ הוא לנו, וכו' נחזה ונשפוט על מעשים כאלה אשר לא נודעו לנו עד כה כי רבים הם.

ג.

החקים והמשפטים (געזעמצע אונד געברייכע).

כשתי הארצות נחשבו היהודים בעיני המושלים ועם הארץ כזרים, ויראו אותם תמיד ככני בלי אָמון ועובדי אלילים; ויותר נמצא את היהודי עם הארמיני יחד בחוברת, בכל זאת שפחה נחלת הארמינים מנחלת היהודים. ימים רבים מאחרי כן, בימי משול הפֶּנְרוֹוִיטִים בארץ (מאה השמונה עשרה) החלו לשית גם את היהודים בכנים אף כי היו מעולם חוסי ממלכות נכריות או בנים-זרים (Rajah²).

המס אשר שלמו היהודים היה גדול מאשר שלמו האחרים³ מכס היהודים (יודענשטייער) הזה לא שכת עד אחרית תקופת הפֶּנְרוֹוִיטִים (ראשית המאה הי"ט), אז בא עליו הקץ, אל נכון בדבר התוגרמים. הלא זה דבר, כתב הדת אשר נתן ממעם השולטן על אדות זכויות הארץ, ואשר נקרא בסוד שרי מאנטעניא בשנת 1802 כחדש נאוועמבער: „את תרומת המסים אשר ירימו כל עבדי תוגרמה שנה שנה, תקחו מאת כל איש כערכו, ולא יהיו האמת והמשפט נעדרים בהסר מעל אחד עבדי תוגרמה את עול המס ושום אותו על שכמ רעהו לתת משנה, הדברים האלה אשר אנכי מצוכם יהיו על לבבכם, ושמרתם לעשות משפט וצדק“⁴.

¹ פראגערייטעלטע, טנה רביעיט (1882) זל 183, 199.

² ד. קאנטעמיר, נספרו הנוכח זל 243 — ³ טס.

⁴ חוזה ספרי זכרונות דס"י II, זל 313.

בשנת תקע"ג (1814) יצא כתב הדת מאת הנסיך געארנע קאראשע, שם שם חק ומשפט „להעריך גם את הארמינים ואת היהודים הכתובים בשמותם בספרי אוצר המדינה לתת את המס איש כערכו.⁽¹⁾ במאלדוויא שבת המס הזה עוד מראשית ממשלת הפנריומים, אז היתה לחק, כנראה, כי יתנו כל היהודים את מתנותם יחד, מתכנת כסף אחת, לכל העדה, וכל פקיד או שומר לא התערב במעשיהם בהרימם את תרומתם, כי אם היהודים המה אספו את הכסף על ידי שרי המסים אשר הקימו להם מקרבם מאחיהם ויתנוהו על יד עושי המלאכה המפקדים בבית אוצר המלכות.⁽²⁾

ואלה המשפטים (רעכטע) אשר היו להם: את הארץ יכלו לסחור לכל אות נפשם גם במסחר הגדול גם במסחר הקטן, ככל ילידי הארץ ובני הנכר אשר נמנו שם אהלם לשבת.

רק הזרים העוברים בארץ, אשר לא ארכו להם שם הימים ואשר היו נכונים לשוב על עקבם אחרי מכרם סחורתם, לא יכלו לשלוח ידם כי אם במסחר הגדול.

במאה הזאת נראו במאלדוויא כה וכה חקים מעיקים קלי ערך אשר לא האריכו ימים רבים על הארץ.⁽³⁾ גם בחרשת המעשה ובכל מלאכה יכול לשלוח ידיו כל החפץ, כאשר נראה מספר זכרון הסדרים החדשים אשר עשה מאוורא קארדאט, נסיך מאלדוויא בארצו⁽⁴⁾; אך לא יכלו חכמי החרשים העברים לקחת להם עובדים נוצרים למלאכתם.

היהודים יכלו לקחת משרתים נוצרים לביתם, אם זכר או נקבה, נער או זקן, ורק בשנת תק"א (1741) פקד הנסיך מאווראקארדאט לבלתי יעמוד לשרת בבית יהודי איש מילדי הנוצרים לפני מלאת לו שלשים שנה לזכר או לנקבה.⁽⁵⁾ היהודים יכלו לשבת כחפצם בערים בחצרים או בכפרים; עד כה לא נמצא כל זכר כי הוצבו גבולות ברומניה למושב בני ישראל (גהעמטא), בחצי המאה השמונה עשרה השני הוחל לצוות עליהם לבלתי שבת בכפרים, לבלתי עשות שם כל מקנה וקנין, ולבל יוסיפו לקחת שדות מאת האצילים לאכול את תבואתם. האסר הזה נשנה פעמים רבות ועל ידי נסיכים רבים — אות הוא כי לא הואיל איש הלך אחרי צו כזה וכי גם האצילים, אשר חרדו

(1) שם נד 385.

(2) כהב הדת מבנת 1826, מעשה ידי הנסיך יאקן סאנד סטורדזא. יצא לאור במכה"ע „רעוויססאז חירזאעלעטא" (הנפסה ליהודים) מאת דר. א. שווארפעלד, 1874, נד 7.

(3) כהבי הדת אשר לנסיך סאנדא סטורדזא וזו על היהודים לבלתי עשות נרות דוגם לבתי חפלות הגוֹלֵרִים (האסר הזה יצא לאור על פי הכתב הראשון), ולחסם למאכל הנוצרים; גם לא יכלו להחזיק בתי ממכר סמי מרפא, לרוח הקי אויסטריא צימים ההם. (המודיע אה כל דברי המלוכה" 4 דע. 1858).

(4) ספר משפטי הארץ, II, נד 9—8.

(5) „אוריקאל", חלק רביעי, נד 405.

אליהם הנסיכים את החרדה הזאת והיו להם כדורשי שלומם ושובתם, לא חפצו בו ולא חשבוהו כי לא היה דרוש לחפציהם¹.

ובערים, במאלדוויא, יכלו לקנות בית או חלקה ולעשות בהם כרצונם אך במאנמטעניא, לפי ראות עינינו, לא היה להם מעולם המשפט לעשות כן, כי הניאו חקי הארץ אותם, לבד אם החרישו להם אדוני הארץ ויסבו עיניהם מנגד החקים והמשפטים. בשנת תקכ"ד (1764) שם הנסיך שמעפאן מיכאל ראקאוויץ חק לכל הזרים (יונים, אלבנים, סרבים ואחרים): "כל זר, לבד המאלדוים אשר יבאו הנה לגור בארץ, לא יוכל לקנות נחלת שדה וכרם, בית או בית-רחים או חנות או כל דבר אשר לא ביד יקח, והאיש אשר קנה עד עת צאת דברי זה לו יהיה ואך הדבר אשר דברנו ראשונה יקום עליו", לאמר: לבלתי היות לו כל צדקה לעוק ולדרוש מאומה². במאלדוויא נגזל מהם המשפט הזה בדת אשר נתן סאנד סמורדזא בשנת 1827 על פי אצילי הארץ: "מן היום הזה והלאה לא יוכלו עוד הארמינים והיהודים לקנות בערים או בחצרים כל דבר אשר לא ביד יקח"³.

לפי משפטי הארץ הישנים לא יכלו היהודים לקנות שדות בכסף בשתי הארצות; אך המשפט הזה, אשר נאסף אחרי כן אל ספרי החקים אשר לנסיך קאלימאך במאלדוויא (1816) ואשר לנסיך יאהן קארדאגא במאנמטעניא (1817) יהי לחק בארץ, לא השתמר מעולם נגד הזרים האחרים ואף לא נגד הארמינים⁴ אשר היו תמיד נבזים ושפלים בארץ, ע"כ צדק ה' מ. זענידע⁵ בעשותו פדות בין "הזרים הנוצרים" ובין "הזרים אשר לא מורע הנוצרים". ויצג אותם זה לעמת זה כי כן היה תמיד גבול בין אלה ובין אלה אף כי החקים לא הכדילו ביניהם. גם כרמים לא יכלו להיות ליהודים למקנה אף כי הכרמים היו תמיד במגרשי הערים ויחשבו על גבולן⁶. אך ברוב הימים צלח בידם לקנות להם כה זכה כרמים ולעשות בהם כרצונם⁷ ואיש לא כהה בהם, וכל האסרים אשר אסרו עליהם אדוני הארץ לא קמו⁸.

(1) כתב הדת משנת 1830 (ספר משפטי הארץ, I, 525) ואחרים.

(2) חוקר דברי הימים, גוק, 1846, II, 179.

(3) "אוריקאל", II, 206.

(4) חירות רבים על זה נתן לנו מלכי זדק בספרו הנזכר.

(5) במדברנו על אדות הזרים ברומניה, נדפס ב"מוניטור אפיפיאלי" שנת 1884 22 אויגוסט.

(6) האסר הזה והאחרים הנלוים אליו אשר נסעחו על משפטי הארץ ויאספו גם אל ספרי החקים אשר לקארדאגא וקאלימאך, מואלס מקדס מימי הקיסר הרומי גאזול (במאה התשיעית למספר), כאשר הוכיח א. דאָניצי; הקיסר ההוא שם לחק כי "היהודים לא יוכלו לקנות אחוזה כי אם בתים וחמורות, והלרמנים יוכלו לקנות גם כרמים; והחק הזה כאשר אמרנו, נספח על משפטי הרומנים ואחר נאסף אל ספר החקים (קאלימאך, סעיף 1430, 1431).

(7) ספר משפטי הארץ, I, 527.

(8) י. פסנתור, דברי הימים, יאססי, 1871, 22.

אך אם נשה איש יהודי (וכן כל זר מעם אחר) כסף בנוצרי לא היה לו כל מעצור לקחת את כרמו ואת שדהו עד עת מועד (פראוויזאריש) ולאכול את תבואתם עד כדי שלומת נשיו או למכור אותם כפי ערכם ולקחת את נשיו מכסף ממכרם. נקל להבין כי המעשה הזה לא עשה הנושה כי אם לפני צאת דבר מלכות מלפני סוד השרים למלא את ידו¹.

מכשולים רבים וגדולים מאלה נתנו לפני היהודים בעבודת אלהיהם. מצות רבות אשר לא תעשינה. את בתי התפלה לא יכלו לבנות בתי אבן כי אם עץ². וגם לא בכל המקום אשר אוו להם, כי נטל עליהם לשום גבול בינם ובין בתי תפלות הנוצרים אשר היו מעולם רבים מאד בארץ; על פי מנהג ישן נושן היה לחק במאלדוויא בשנת תר"ד (1844) לשום קוץ כאלף מעטר בין בית תפלת הנוצרים ובין בית התפלה אשר ליהודים בהבנתו ולא תהיה זאת לפוקה ולדרך עצב (רעליגיאזער שקאנדאל) בהרום בעלי האמונה האחת לבא בגבול השנית; גם שמו המושלים לחק כי יבנו היהודים את בתי תפלותיהם לפי ערך מספרם ובתי התפלה העודפים הרם יהרסו וכן אם לא הרחיקו אותם בונים מבתי תפלות הנוצרים כמשפטם. רק לזאת נשאו פני היהודים: להבדיל בין בתי תפלה ובין בתי מועד (צווישען סינאגאגען אונד בעטהייזער) — כי אמנם היו ליהודים גם שניהם עד היום הזה —³. את בתי המועד יכלו היהודים לבנות להם לכל אות נפשם ואת בתי התפלה לא בנו כי אם לפי דבר המושל⁴, והרשיון הזה היה יקר בימים ההם ולא נתן כי אם כדי זהב ובדי עמל, ויש אשר הושב אחור אחרי הנתנו בפשע יועצי בליעל אשר המו בסתר את לב הנסיך עליהם לרעה⁵.

מן הדברים אשר דבר אנדרעאס וואלף בספרו (יצא לאור בשנת תקס"ה 1865)⁶ נראה כי היו בתי תפלות היהודים על אף אדוני הארץ להסידם מעל פניהם. הוא יגיד לנו "כי בכל אשר נבקש לא נראה ולא נמצא בית תפלת

(1) כתב הדח משנה 1626 מעשה ידי אלכסנדר חיליש הנסיך מאזנענוא, (פאטשילעסקו, הגזירה סמאקא ז' 14) וספר המקנה של היהודי Cerbu (נ"י) משנה 1710 אשר התמו עליו בוכטי העיר יאססי לקיים דבר.

(2) קאנטעמיר, בספרו הזכר, במקום ההוא.

(3) כתבי הדח משנות 1844, 1852, יואל לאור בספר משטרי הארץ, I, ז' 30—529. כתב הדח על אדות בית התפלה בעיר ניאמן משנה 1855 (י"ל במכה"ט פראט. שנה רביעית ז' 31) יראו כי נהרס בית התפלה על פי מאווי לב הכהנים.

(4) "בחדש המושל, כאשר יאמר ככהז הדח משנה 1844. מלבד החעודה הזאת ומאלו עוד אחרות על אדות קהלות ניאמן, פיאטרא, בוקארעסס, אשר נזכיר חוץ לפניהם זכה.

(5) כלה כתב הדח משנה 1766 מעשה ידי הנסיך אלכסנדר גהיקא (י"ל במכה"ט פראט. שנה ד' ז' 377), החעודה העברית משנה 1776 על אדות ניאמן (י"ל במכה"ט פראט. שנה ששית, ז' 550) וסגסם ביה"כ הגדול אשר בבוקארעסס (נעתק במנהג האגודה ההסטורית).

(6) בספרו הזכר, ז' 173.

יהודים אף כי רב מאד מספרם בארץ והם נפוצים על פני כל מאלדוויא יושבים יָשָׁב וסָחֹר את הארץ ויותר ביאססי. והם עובדים את אלהיהם ושופכים לפניו שיחו פעם בבית האחד מנכנדי עדתם פעם בבית משנהו. — אף כי דבריו אלה אינם מתאימים בכל עם האמת¹, בכל זאת היו יחיו לנו לאות כי אמנם היו בתי התפלה מעטים מאד רחוקים מרחובות העיר וראש מרומי קרת וגם היו שפלי קומה ולא נכרו לעיני כל עובר². ולולא זאת כי אז לא נכחד עצמם מאיש נוואלף אשר ישב במאלדוויא ימים רבים ויהי שם רופא חולים. יש אשר השיגה יד היהודים פה ושם להפיק רצון מהמושל על כנות בית תפלה קירות אבן, אך אמנם רק פה ושם צלח חפצם זה בידם והיה ככא עת תִּזְק את בדק הבית וחדש הרבותיו שנית והנה מכשולים חדשים וחתחתים בדרכם ופעמים רבות היו אנוסים לבנותו בשנית שהיה עץ³.

ובדבר דין ומשפט היתה חקה אחת לכל יושבי הארץ למחלקותיהם לבד חקים מגבילים מעטים. היהודים נחשבו לדבר הזה על הסוחרים עושי מקנה וקנין; אך תחת אשר נפלגו כל יושבי הארץ איש על דגלו לפי משלח ידיהם ונשיאיהם (סמאראסמטס) עליהם, כי היה זה משפט קדומים בארץ, וגם לארמינים אשר במאלדוויא היה מימי קדם נשיאים כאלה, אשר הכירו אותם הנסיכים⁴, אשר יצאו לפנייהם ואשר באו לפנייהם וישמרו עליהם בעת רעתם ולא הניחו לבעלי הפקודות הרבים הסובבים בארץ, לעשקם — לא נתן ליהודים חק ומשפט בזה עד ימי ממשלת הסנרוזים.

היהודי לא יכול לקום עד בנוצרי לכל עון ולכל חטאת; בהיות ריב בין יהודי ובין נוצרי לא יכול להשבע שבועה⁵, ורק הנסיך ממאנמעניא קאראגא, (1817) הסיר החרפה הזאת מעל היהודים ויתן חק כי יכשר גם היהודי לעד בנוצרי. במאלדוויא לא הוסר האסר הזה עד ימי העשות הסדורים החדשים בארץ (32—1831).

שבועת היהודים היתה תמיד שונה משבועת הנוצרים וכן היא עד היום הזה. הנוצרים נשבעו בבית השופט, בצלב, או בבית תפלתם, לפי גדל הדבר אשר עליו המשפט; אך ליהודים היתה השבועה — ועודנה כיום — עול כרזל כי באה ברוב ענין והבלים ודברים הרבה מרבים הבל וכעס, פרי מחשבת יועצי בליעל מימי הבינים אשר קראוה — לצחוק — בשם: השבועה כחק לישראל

¹ באלפימארע במסעותיו יזכיר בית הפלת יהודים ביאססי, ואשר לערים אחרות דלה כחצי הדא המונחלים למעלה.

² ענגעל בספרו הנזכר ז' 378 יספר כי בית התפלה האחד אשר היה אז לעדת היהודים בזוק. עמד בחת הסנות בקצה העיר.

³ התעודה העברית המזכרת, משנת 1776, ועוד תעודות אחרות.

⁴ האסדוויא, קורות הסבלנות הדתית ברומניה, ז' 64.

⁵ כהן הדת של הנסיך וואסילע לוסו משנת 1646 ומאח הנסיך מאזבי באסאראב משנת 1652.

(more judaico) — השבועה המזרה הזאת השתמרה עד היום אך תארה שנה מעט פעמים אחרות⁽¹⁾.

אם רצח איש נוצרי נפש יהודי לא נקה המכה, דם נחשב לאיש ההוא, במאלדוויא-וואלאכיא כאשר בארץ פולין⁽²⁾, ושפטים עשו בו או נתנו נפש תחת נפש⁽³⁾.

אם נמצא החלל באחד הכפרים או אצל גבולו סביב (ועל יושביו, האכרים, היה לשמור את בתיהם וקנינם משך כי יבא, כאשר הוא עד היום הזה) ועקבות הרוצח לא נודעו אז הושם „על כל יושבי הכפר או על כל חבל הארץ הקרוב אל החלל ענש כסף רב כפר נפשו“ והכסף נתן למשפחת הנרצח; כה נדרש גם דם היהודי ככל האדם ויכפר בדם שופכו או בכפר⁽⁴⁾.

יען אשר אנחנו מודיעים בפעם הראשונה את המנהג הזה במדרש אשר שמנו לפני הקוראים, עלינו לכאר אותו באר היטב למען דעת מה שרש דבר נמצא בו.

מעשה המסחר לא נקל היה בימים ההם וגם אחרי כן בעשרות הראשונות למאה הזאת; כי היה דרוש לבעליו אמן לב. ורוח כביר העשוי לכלי חת. הן גם היום לא יוכל כל סוחר להיות תקוע במקום נאמן, שוקט על שמריו מבלי לצאת אנה ואנה אף כי בימים ההם אשר היה כל דבר המסחר מלמלה נצחת. כל אשר שלח ידיו במסחר עליו היה להכין לו בידיו את הכל ויהי תמיד משומם בארץ ושואל לנתיבות עולם. ובימים ההם לא ידעו כל עובדי דרך שלו בנפשם, כי היו משמרי משמרת הארץ ויושביה מעטים ורעים טתת כמחון לכל עובר ושב, יערים קדומים אשר אין מוצא לכל הבא בסבכם השתרעו על פני כל הארץ

⁽¹⁾ נוסח השבועה הראשון אשר נודע לנו יצא מאת סוד שרי מאלדוויא בשנת 1786 ביום 18 נאו. ראש מועד היהודים ברומניה מאת דר. א. שווארפלדל בספר השנה ליהודים שנה ח' נד 15—16.

⁽²⁾ גראמין בספרו היום נד 482; הדבר הזה יקום גם ע"פ שאלה מספר שו"ת מאת בנימין (משנת ש"ע) שם יסופר כי הומה איש נוצרי פולני על דבר אשר רצה איש יהודי מנאליה על אדמת מאלדוויא.

⁽³⁾ שו"ת משאל בנימין שאלה מ"ד (משנת ש"י). שם יאמר כי הרואים נהנו הודם „כאשר הוצאו למוח“.

⁽⁴⁾ ר' חיים טשערנאוויצקי, סדורו של שנה, שאלה ג', משנת הק"נ „והנה עד עתה שהיה המדינה (בוקאווינא) החת ממבלה ישמאל היו מוכרחים להסחיר מעשה ההרגה כאשר ידוע נמוסייה כי ימצא חלל לא נודע מי הרגו מחויבים יושבי המדינה הקרובים אל החלל ליתן קנס סך עטס ע"כ כל מוצאו דרכו להשליכו למים כי ירא סן יכולע הדבר למלך“. גם משו"ת אחרות אשר הזכרנו פעמים רבות נדע כי היו מסחירים אל החלל. על אדות הכופר אשר הושם על כל פני הכפר יש לנו כתי העדות רומניות, האחת משנת 1553 מוואלאכיא (י"ל ברומאנו) 10 יוני 1879) והשנית משנת 1708 ממאלדוויא (ברומ. ליב. 19 אקט. 1886). כסף העונשים היה רב מאד כפי אשר נדרשו יושבי הכפר „הנבזלים“ וימלפו על נפשם אל כל המקום אשר יכלו למען יחלצו מן הענש הכבד הזה.

עיניהם וכאשר ידענו מזכרונות האצורים בשירות העם). על כן היו האכרים אשר שמרו את משמרת הכפרים והדרכים, נכונים תמיד לחמול ולכסות עליהם ועל עלילותיהם להסתיר מעיני השופטים ובעלי חקירות ולא להוציאם אל הורג, וכן היה תמיד באמת. ורק דרך אחד לבדו נשאר לעשות בהם שפטים ולבער יסוד וחמס מן הארץ; לאכף על האכרים, לבלתי ככות על השודדים, להמריצם לגלות על עונם ולתת אותם ביד השופטים, על כן היתה לחק לבקש דם החלל הנמצא מיד כל האכרים השוכנים מסביב אם לא נודע המרצח.

ולו הושם פדות בֶּהָרָג חלל בין עם לעם, לו לא נדרש דם היהודי השפוך כדם הנוצרי, כי אז לא הגיעה הממשלה אל מטרתה ועונות חרב ושוד אשר פרצו בארץ לא חדלו, כי יען אשר דמה מלבוש היהודים במראהו למלבוש הרומנים הפולנים והתוגרמים ואיש לא יכול להבדיל ביניהם למראה עינים היה השער פתוח לרוחה לפני כל איש דמים ומרמה להצמדק בפיו על הרג הרגוי באמור לפני השופט כי שננה היא, "רמיתי להכות יהודי ואכה נוצרי", כי קרוב אליו הדבר מאד; מלבד אשר היה היהודי דרוש מאד לארץ ויושביה על אדות מסחרו על כן היתה זאת חקה אחת ומשפט אחד לכל.

ובהגיע תור ממשלת הפְּנֵרְיוֹסִים, בראשיתה, החלו להסיר גבולות עולם אשר היו מבדילים בין היהודים ובין הנוצרים בדבר חק ומשפט.

כאשר חפץ בית מלכות השולטן לשלם כעל גמולות לאחר מבחיריו ו נסתלי כהן מעיר פֶּראַנקֶפֹּרט, אשר התילד על משפחה נכבדה ויהי לו יד ושם בחכמת ישראל (מת בקאנסטאנטינאפול בשנת תפ"ד 1724 א'), יסד על מושלי רומניה לעשות חדשה בארץ לכונן את כהונת חכם באשי ולתת את המשרה הזאת על שכם אחד מבניו להיותו עליון על קהל עדת ישראל בשתי המדינות¹. משפט הכהונה הזאת ברומניה היה כמשפטה בתוגרמה — כי היא היתה לה למופת — והכהן הגדול מאחיו עלה מטעם המושל על כל יתר הרכנים לעשר ולכבוד ונתנו לו חקים טובים להרבות לו תכואתו. הרב חכם באשי ישב ביאסטי ונציבים שם לו בבוקארעשט ובכל ערי מאלדוויא-וואלאכיא. אחרי כן היתה ארץ מאלדוויא לבדה לנחלה לו והיהודים היושבים במאנמעניא החלו לבחור להם רב אחר, כחצות המאה התשע עשרה באה הכהונה הזאת עד קצה; אדות מאלדוויא ידענו אל נכון את עצם היום: 4 סעפטעמבער 1834. במאנמעניא עוד, מרם שבתה בשנה ההיא². כל רבני המדינה (חכם-באשי) אשר היו במאלדוויא היו

(1) שנת מותו זאת כהונה על מזבז קבורה, הערקה ממנה ה"י האגודה הסטטורית.

(2) זאת דע מכתב הדם של רחאקוויץ: סדק מאלדוויא (מבנה 1764). גם יסן הקציון להחכם באשי יחקו. לשם לו נציב בבוק. ומכתובת מבנה יבנה בבוקארעשט מבנה הקציון, גם נחזה כי מה שם בן החכם באשי בלאל כהן מיאסטי, נראה מזה כי אחד מבני המשפחה הזאת ישב בבוקארעשט למלא שם את מקום החכם באשי. הכהונה ההיא יקרה לנו גם בזה כי הקהל את האיש ההוא בלאל כהן אב"ד (אב בית דין) ור"מ (וריס מהיבחה) דק' יאסי.
(3) בספר מופטי כיהודים במאנמעניא מבנה 1832 יאמר בסעיף 4: "אלף החכם באשי ופקדיו יהיו רק מקרב כיהודים." זאת כי היתה לו הכהונה ההיא בלחן כקדם.

המר מגזע הרב ר' נפתלי כהן ויהיו נודעים בשם נפתלאוויטש¹. במאלדוויא בא הקץ לכהונה הכבודה הזאת באשמת הרב חכם באשי האחרון אשר היה בן לא חכם ולא היה תמים בדרכיו ככל אבותיו, כי נהסך לעדתו סורי הגפן נכריה ויגדיל עליה עקב וילחצנה בשבט הנוגש אשר בידו. ויהי כי נלאו היהודים החדשים יוצאי פולין לשאת את עול האיש אשר לא בא עד אחד חבריהם הקטנים, האיש אשר נשאו היהודים עליו חרפה ויהי להם ולדתם למקוש ולמחתה ויחתרו בכל מאמצי כחם להעביר את הכהונה הזאת מן הארץ וגם יכלו².

ובעת ההיא, בראשית ממשלת הפֶּנְרוֹיטִים, החלו גם היהודים להתחבר יחדיו ולהיות לאגודה (בראסלא, צונקט) לבדה ברשיון מושלי הארץ, ויקרא לה, אגודת היהודים³. וראשים שמו עליהם בכל עדה ועדה הנודעים בשם אלופים (סמאראסמע צונקטמייסער), אשר שמרו את משמרת פקודתם עד עת מועד ולתקופת הימים נבחרו ראשים שנית והבחרים היו יהודים רומנים מילידי הארץ. במאנמעניא היה ליהודים גם נשיאי ראש (ראש מדינה או מנהיג מדינה). בעיר בוקארעשט, ויבדל להגדילו ולהאדירו מיתר אחיו ויהיו לו חקים טובים לבדו וממשל רב על כל הקהלות כאשר היה לחכם באשי⁴, הראשון אשר נתנה לו המשרה הזאת היה לפי ראות עיניו האיש מרדכי בן יהודה אשר נפל כהרב מרצחים בשנת תע"ה (1715) כאשר תראה לנו כתבת מצבה עתיקה בבוקארעשט (הקדוש) ויקרא בשם האלוף הראש המנהיג מדינה⁵.

¹ כהני הדת, הנודעים לנו עד כה, על אדות כהונת חכם באשי הן שמונה במספר, כהונות בין שנות 1834—1753, ראה דר. שווארצפעלד, מושב היהודים ברומניה, ז' 9—3. — הזכרון הראשון לחכם באשי נמצא בספר זכרונות רומניה, "יל ט"ז מ. קאנאליטעשעלט, בוק. III, 1874, ז' 210, שם יסופר: "אז לקחוהו וויבילוהו ברחוב העיר אזל ציה החכם באשי ויתלוהו אזל אחת התנויות ויהי הלוי על העץ שלשה ימים. — זאת היתה לנו לעדה כי כבר היתה אז הכהונה הזאת נודעת בארץ, וכסאה נכון מאז.

² מ. פֶּעֶלְדֶמֶאכֶן, ראשי הקהלות, יאססו.

³ מ. קאנאליטעשעלט, בספרו הנזכר ז' 391 יאמר כי בראשית התקופה הזאת (מאה הי"ח) גם הכסף מאוורקאקנדאט לחק כי סוחרי העיר בוק. ואגודות הבוחרים אשר בערים קראיאווא, סיליסמריא, בראסאו, ארמינים ויהודים יהיו אחת פקודת השר היושב ראשונה במלכות וכלד 459 יאמר כי המחלקה ההיכונית (עם הארץ) נפלגה לאגודות רבות וכל אגודה בחרה לה אלוף (סמאראסמע) לראש אשר סבך השר ההוא את ידו עליו. היהודים היו האגודה הבחי עברה. — ⁴ י. שפירא, קהלת פלאטעשט, בהוספה.

⁵ הכהונות הזאת, והאחרות, נעקרו בידי האנשים אשר בלחה האגודה ההסטורית לחור את קננות היהודים בבוק. ; צייטקן נמצאו עוד בלשה אלופים - ראשים, האחד. מרדכי בן זבי, מח בשנת ה'ת"ה; השני, אברהם בן חיים, מח הקליה; השלישי: דוד מנהיג מדינה, חרות על מצבה בזה אשר מהה בשנת הקע"ב. בהעודה עבריה, כהונה בשנת הק"ב בעיר בוקארעשט (ההערה) נמצא בידי האגודה ההסטורית) נמצא בין החתומים ; זבי הירש בן יבראל מנהיג-מדינה ועמו מחה הכהונה הזאת לפי דברת המסורה.

האלופים האלה, והרבנים אשר ישבו לכסא בעיר ועיר ברשיון רב המדינה (כחם באש) שפטו את העם לכל דבר והיו ממשלת הנשיאים וממשלת הכהנים אשר ליהודים; אך לא גדל כחם בממשלתם כנשיאי הכהנים ונשיאי העם (בישאָפֶע אונד סטאראסטעס) אשר לנוצרים, כי המה רמים שפטו (אין האַכסמער אינסטאנץ) את הכהנים ואת העם היושבים בגבול נחלתם ואיש לא שנה אחרי משפטם, לכך משפט כל מכה נפש אשר הוכא אל הנסיך. ורב המדינה ליהודים שפט גם הוא כל דברי ריבות בשעריו אך הנשפט יכול להגיש דברו אל השר היושב ראשונה במלכות ואחריו אל הנסיך. נוסף ממנו ביקר וגדולה ועז משפט היה לפי ראות עיניו, רב המדינה כמאנט: ניא וברת אשר נתנה בארץ בשנת תקצ"ב (1832) לשנות מעט את "משפטי הארץ הקדומים" הושם לחק בציון I, כי כל דברי הריבות אשר יהיו ביניהם אשר היה משפטם עד הנה להביאם אל השר היושב ראשונה במלכות יובאו מן הוא והלאה אל שר בית הפקודות והוא יגישם אל המקום אשר משם יצא אור משפטם כדת" וכציון 4 יאמר כי על רב המדינה ופקודיו והאלופים (נשיאי האגודות) "להיות נכונים בכל עת לבא להועד בבית פקודות העיר מדי יקראו שמה לשפוט כל דברי ריבות ולישר העקב" (1). כל כהונה ומשמרת בעדה קמה ונהיתה בדבר מלכות, בכתבי הדת אשר הוציא המושל, קרואי מועד נבחרו מקרב העדה על פי משפט כתוב (נאך פֶאָר-שריפט) והמושל או — אם לא היתה כהונה נכבדה — אחד השרים הראשונים סמך את ידו עליו (2).

רב המדינה — ואולי גם האלוף-הראש אשר לכני ישראל כמאנטעניא — הוקם תמיד במשמרתו על פי המושל.

חוסי הממלכות הנכריות עמדו תחת חסות נציבי הארצות ההן והם עשו משפטם ודינם, לא יכלו להבחר אל אחת הכהונות בעדה או להקים להם לבדם שוחטים ומכחים מוכרי בשר (3). כמאנטעניא נתן הרשיון ליהודים הרוסים והאויסטרים בשנת תר"ט (1849) לשום להם סדרים לבדם וליחד להם ראשים כלבכם ולקחת חלקם במכס הבשר, מבלי היות להם שלחנות (פֶלייטשנאנקע) לממכר בשר לבדם (4).

חוסי הממלכות פרצו אז לרוב בשתי המדינות, לא רק בגלל רבות הבאים מן הארצות השכנות כי אם בגלל אשר הרבו היהודים הנולדים בארץ לבא לחסות תחת כנפי הממלכות הנכריות; כי היו חוסיהן מאשרים בארץ, חבלים נפלו להם בנעימים, חקים ומשפטים טובים, אף חסותם עמדה להם להצילם מכף כל מעול וחומץ, מעשק הפקידים והות נפשם, ע"כ בחרו להם יהודים רבים החסות בצל

(1) ספר המשפטים, ז' 3, 4.

(2) ראה ההעדות אשר יצאו לאור בלוציקאל חלק רביעי ז' 125, 126, והדברים המובאים למעלה כ"ס קאנזאליטשענאון.

(3) כהן דה אשר כותב סטורדז, נסיך מאלוויא, כנה 1823.

(4) ספר ההקדמה, ז' 16.

הממלכות האחרות כאשר עשו גם רומנים רבים¹, גם רכני-המדינה (חכם באשי) והאלופים ושוטריהם ונעריהם הכבירו את ידם מאד על בני עדתם וירעצום ויווצצום עד כי קצרה נפש המשכילים בעם ויקוצו בחייהם מפניהם ויש אשר עזבו את עמם ואת אלהיהם מכעס לוחציהם אלה ע"כ החישו רבים מהם מפלט להם למחסה הממלכות הנכריות ויהי הדבר הזה ליהודים הרומנים למוקש ולהפריד בין עצומים. אך אמנם לא על נקלה ולא משוב לב בחרו להם מגנים חדשים, על הרוב לא נעשה כדבר הזה כי אם ברגע אשר לא היה להם עוד דרך לנמיות²; והחסות הזאת — כאשר יבין כל איש — לא נתנה להם אם לא הרבו מר ומתן.

בהעשות סדרים חדשים בארץ (1832), נתנו ליהודים ויותר ליושבים במאלדוויא, חקים לא טובים, ומשלחת משפטים רעים שלחה בהם — "לחכות את הנודדים (וואגאבונדען) העוברים בארץ; אז הוחל לנשל שנית את יושבי הכפרים מנחלתם ולמען דעת מה דרך הרוח אשר נשבה אז בארץ מפאת ארץ אחרת... נשים כה לעיני הקוראים דברים אחדים לקוחים מן "פקודת המשנה ליושב הראש משנת 1830 ששה סעפס. ציון 6856 אל סוד השופטים":

"בדבר האחוזות השכורות ליהודים פקד עלי ראש השלישים קיססעלעוו לשום לב אל הדבר כי ביום אשר תשמע תלונה על אחד היהודים כי השיג גבול או לקח דבר מה בלא משפט, ידרש ויחקר הדבר היטב בכל תקף ועז משפט והיה אם יודע כי הפר היהודי אף מעט מזער מכל הכתוב בספר הברית הכרותה בינו ובין בעל השדה הנרש יגרש מן האחוזת בעצם היום ההוא". מארץ אחרת נפתחה הרעה אל היהודים היושבים ברומניה, הנצנים הרעים, אשר היו להם למשחית איבת עולם, נראו בארץ, משם יצאה שאלת היהודים במאלדוויא בריאה חדשה לא נודעה לפנים ותעבור אחיב גם לוואלאכיא. אך פה לא יכלה הרעה להתגדל על כל ולהכאיב כל חלקה טובה כאשר במאלדוויא, הארץ אשר ישבו בה יהודים רבים מאד גם בימים ההם; ורבים מעם הארץ, אנשים צעירים בעלי נפש מטהרה ויתרון הכשר חכמה, שמרו ברית אחים ליהודים ויהי לבם נכון עמם, ובהיות המרד, בשנת 1848, נתנו ראשי המתפרצים, שלימי המדינה בעת ההיא, רת לתת את החפש לעם ואת משפטי האזרחים ליהודים³. וכרדת השלימים מכסאותם בשנה ההיא אחרי ממשל שלשת ירחים, והחקים הטובים אשר הבטיחו לתת לעם לא קמו, ירדה גם תקות היהודים עמם שאולה ויהיו כאשר היו מקדם, רצוצי משפט, אף כי הגדילו לעשות ולהראות אותות אהבה לארץ ולעם כאשר אנו המקרים ההם לידם.

¹ כזאת הודיעו כופרים שונים פעמים רבות וגם צבית המחוקקים נכמע כזאת לא אחת ולא פעם.

² בדבר הזה נודע היטב שיש העודות ואזוהות שונים, ראה גם בספר "קבוצת הפקודות והתקנות וכו' מלח ס. סאטסטיא יאכסי 1865, II, 197.

³ בקול הקורא (פראקלאמאצאן) אשר ערכי לעם, סעיף 21.

בטרם נכלה את הפרק הזה נעשה זכר למשפטים הכתובים בספרי החקים לדברי אמונה ודת מעשה ידי וואסילא לופו ומתיא באססאראב בחצי הראשון למאה השבע עשרה אשר נעשו לרוח ספרי החקים היונים.

שני ספרי מתיא באססאראב יאסרו אסר על היהודים והנוצרים להתחתן איש באחיו והאסר הזה היה לחק עד היום הזה ונכתב בספרי החקים החדשים לשתי הארצות; "עוד יצוה עליהם לבלתי בא אל בתי תפלותיהם; לבלתי קדש את שבתותיהם ומועדיהם; לבלתי התענות בכל אשר יתענו בימי הצומות; לבלתי בא אל המשתה אשר יעשו או לאכול את הנותר ממשתיהם ולא את המצות אשר יאכלו בססח, ותקמן עוד זאת בעיניו ויצום על המצות לאמר "כראותכם ענית מצות היהודים וינקתם בם"; לבלתי אכול עמהם יחדיו; "וכל אשר יגע בו היהודי יין או חמאה או כל מאכל, ממא הוא לכם לא יאכל, עד בא הכהן וחמא אותו וקדשו ואחר יאכל".

והאיש אשר עשה אחת מכל המצות האלה אשר לא תעשינה ויהי משפטו לכרוע על ברכיו, להתודות ולהנחם או — להבדל מתוך הקהל (חרם); ואם הכהן יחמא לעבור על אחד החקים האלה יגרע חקו במניות הכהנים או יבדל מקרב העדה.

עוד יצוה מתיא באססאראב בספר חקיו לבלתי התרפא מידי רופא יהודי ולבלתי רחון עמם יחד במים והעובר יבדל מתוך הקהל, אך במשפט, וואסילא לופו כתוב לאמר: "כל אשר יאמר הרופא, על כל פצע, נאמין בו גם אם לא ישבע שבועה, ואם יהיה הרופא איש יהודי או בן אמונה אחרת אז יגדל מבטחנו בו יותר".

וכי יתיחד הנוצרי (גם אלה חקות מתיא באססאראב) ונחם ושב אל עמו ואל אלהיו, וספר לו תשע שנים להנחם על חטאתו ואחר יביא את מנחתו לחם סנים, לבית התפלה, והנחם עוד עד מלאת לו השנה העשירית ואחר יטהר ונקדש בקדושה⁽¹⁾. לפי ספרי החקים אשר לשתי הארצות — כי יתנצר היהודי ונחשב לו היום הזה כיום הולדו והימים הראשונים יפלו, גם כל חטאתיו אשר עשה לא תזכרנה לו ולא יובא במשפט עליהן או "יקל מעליו ענשו, כי נטהר מכל פשעיו" ולא נותרה עליו כל ממאה וגם כהן יוכל להיות אם יחפוץ⁽²⁾.

נקל להבין כי המון הכהנים ודלת העם אשר לא ידע ספר, או ידע רק מעט מזער, גם בימינו אלה ואף כי בימים ההם לא חשב את כל המצות האלה, מורשת ימי הבינים, ולא שם אליהן לבו; רק המצות אשר דמות חקים להנה, כמו התחתן היהודים בנוצרים והקם עדות בין עם לעם, וכאלה, השתמרו בכל תקף ועז משפט.

(1) ספר החקים, סעיף 31.

(2) כל המצוה והחקים הלה לקוחים ממספר החקים למתיא באססאראב, סעיף 7, 24, 29, 37, 38, 69, 88, 369, ומספר החקים לוואסילא לופו, הוצאה שנת 1547 וז' 154.

כל התלאה אשר מצאתם.

מה היה משפט עם הארץ את היהודים ומה היה חלקם בארץ הזאת ? על השאלות האלה כבר לתת מענה ברור ומפורש בכל פרשת הדברים בגלל חסר תעודות. בכל זאת נוכל להוציא לאמת משפט מן הזכרונות המעטים הנמצאים בידנו עד הנה כי לא ישבו שלווים ושקטים ולא היו מאשרים בארץ. התלאות הרבות אשר מצאו את הרומנים השיגו גם אותם. כמוהם ראו עני גם המה פעם במלחמות הרבות אשר סבכו את הארץ ותגרת ידי הגוים הפראים אשר עלו עליה לשלול שלל ולשבות ממנה שבי⁽¹⁾. פעם בשבט המושל ומשרתיו הרשעים, ופעם ברשעת הגוים הרבים יושבי הארץ ושכניה הרעים אשר על גבולה סביב. הדברים אשר נשים בזה לפני קוראינו יערכו דמות לקורות אחינו בימים ראשונים לפני הכנות בית התפלה הגדול אשר בבוקארעשט (שנת תר"ז), הלא הם כתובים על ספר הזכרון (פנקס) אשר כתבו אחינו ביום הוסדו ויניחוהו למשמרת לדרותם.

"מקרים ופגעים רבים עברו עליהם (על היהודים היושבים בבוקארעשט), רעות רבות וצרות מצאו אותם, יומם לא נחו, לילה לא שקטו, נפשם היתה בכפם תמיד מרוב התלאות והמצוקות, המלחמות והחליים הרעים מרוב הגזרות והשמדות (העברה על דת) אשר המיטו עליהם מבקשי נפשם. עד אשר הקים ד' מושיע לישראל את הנסיך קאראגא בשנת תקע"ה (1815)⁽²⁾.

כפי ראות עינינו מצאו את היהודים היושבים במאנמטניא צרות רבות ומסות גדולות מאשר מצאו את אחיהם יושבי מאלדוויא. מספרם היה תמיד מעט ממספר אחיהם ההם ובכל זאת נכוננו להם שפטים ומכאובים רבים מאת המושלים ועם הארץ. ככל דברי הפנקס הגיד גם מענדל וויזנער אשר היה אלוף העדה (סמאראסמא) בבוקארעשט⁽³⁾. גם הסופר דראגיצי⁽⁴⁾ השמיענו כזאת כי "גורל היהודים בבוק. היה רע ומר מגורל הצוענים". ברחובות רבים לא ערכו את לבם להתלאות החוצה אם לא התחפשו, ובהכיר אותם שוכניהם הפראים והנה צרה וחשכה ותלאה רבה⁽⁵⁾. מדי חגנו עם הארץ את חג יוחנן המטביל הקריבו את

⁽¹⁾ תעודה משנת תקס"ד (1804) אשר יצאה לאור במכה"ע רעוו. חיזר. שנה ח' 70—569 חלחל אותנו כי הלכו היהודים שבי פעמים רבות לפני התחרים.

⁽²⁾ כפי המסופר עלה הנסיך הזה על כסאו בעזרת איש יהודי הנקרא בשם (Basargen-Pascha) אשר היחה לו יד חזקה בחצר השולטן. היהודי דרש ממנו חלק חסדו זה כי ייטיב עם היהודים יושבי רומניה ויהי להם למגן ומושיע והוא הבטיחו לעשות כן וגם הקים את נדו באמונה ובישרת לב.

⁽³⁾ פס נחזר. קורות היהודים ברומניה, 113—114.

⁽⁴⁾ בספרו הנה, I, 75.

⁽⁵⁾ מ. עזאל, היועץ, 21 יענער, 1884.

קרננס לנהר דימבאוויצא — כל יהודי אשר נקרה במקום ההוא מסביב, ועיני המלך רואות¹). כל עלילה אשר לא נמצא בה שרש דבר, הרגיזה את לב ההמון כים נגיש ותשובכ אותם לפרוץ ביהודים ולהכות בהם חללים. עד כה נודעו לנו חמשה ימי מהומה ומבוסה כאלה ליהודים אשר בכוק, כי התקומם עליהם ההמון מבלי כל סבה ויעשה בהם שפטים כאכזריות חמה. בשנות תק"ל², תקמ"ה³, תקס"א⁴, תקס"ו⁵, תק"פ⁶.

הדבר אשר אליו נשא המון העם הנבער והקנא את נפשו מדי קרא על היהודים מלחמה היה: לאכופ על היהודים להמיר את דתם. מנמת פניו זאת נגלתה בעצם חמס הבימי הבהלות אשר היו בשנת תק"ל (1770) ובשנת תקס"ו (1806), ואשר נשארנו לנו על אדותם זכרונות רבים ומפורשים.

בשנת תק"ל בימי המהפכה היה הדבר הזה, — חזות קשה ונפלאה ממפלאות העם הזה הנגש ונענה כל הימים על אלהיו.

אשה עבריה החישה מפלט לה ולארבעת הילדים אשר ברנליה אל בית אחד האצילים אשר ברחוב Calici, כאשר עשו אז משפחות עבריות רבות; אך בהיותה קרובה אל מקום מקלטה זה בטרם סגר הבית בריחיו בעדה והנה עדת המתפרצים הרביקוה ויתפשו בכף אותה ואת ילדיה. אז שמו לפניו שתיים דרכים: להמיר את דתה היא ובניה או לעבור בשלח. ותען אותם האשה: "אנכי הנני לעשות כדברכם אך את בני לא אתן להעביר לאל זה, טוב לי כי תמיתום, הדבר יצא מפיה והילדים הומתו לעיניה אחד אחר רעהו וקמון הילדים השתפכה נפשו אל חיק אמו; ואחר צוו האכזרים אבירי הלב על האשה להקים את דברה להמיר דתה. ותענם האשה: "הוי בוערים! אנכי זחלתי ואירא פן תהרגו אותי לבדי ואת בני תקחו בחזקה להעבירם על דתם; עתה — הנה אימתכם לא תבעתני ...". ותשא מרום עיניה ותקרא "שמע ישראל" והמרצחים שסעו את בטנה וישטמיה ויעבירו על גיה סוסים עד אשר נפחה נפשה.

מדי קם המון העם לפרוע פרעות ביהודים, קמו האצילים, אשר היה בינם ובין היהודים ברית ידידות וברית מסחר, להם למושיעים ויטבו לראשם ביום רעה. בכל ימי המהומות ההם החישו היהודים מפלט להם להצריהם ולמירותם אשר היו בימי קדם בנויים לתלפיות חומה גבוהה ובריחי ברזל איתן, שם אספו אותם בחסד וברחמים עד עבור הזעם והסער המתחולל. ובכא על האצילים עת צרה וצוקה מצאו גם המה מעוז ומחסה ביהודים ובצל קורתם חסו בעת מרד היונים (1821) בעלות התוגרמים כשואה על מאלדוויא וואלאכיא וחרב נוקמת בידם, ולא אחת ולא שתיים עמדו היהודים לפני הפחות (פאשאס) לדבר עליהם טובות

¹ ס. כ. גנלין מן 28 יענר 1884.

² פסניחוק, קורות היהודים, 61—59.

³ מ. שווארצפעלד, דויען באלג, כספר השנה ליהודים, שנה ט, 74.

⁴ ראש הלילה.

⁵ במאמר הנז. זיון 2, 75.

⁶ ס. כ. זיון 1, 75—99.

ולחשיב את הקמה אשר נתכה עליהם מאת התוגרמים כאשר כוננו להשחיתם וגם צלה חפצם בידם כי היו רבים מהם גדולים מאד בעיני התוגרמים ונשואי פנים. במאלדוויא נהיה כדבר הזה פעמים רבות.

והמאלדוים אף כי האמינו כי כל הורג נפש תוגרמי, תתרי או יהודי . . . או כל שוללם לא יחשב ד' לו עון" וגם היו פניהם מועדים תמיד לשוד ורצח, ככל זאת בחרו לארוב עליהם בדרך במסלות, להרוג אותם ולשלול שללם, מבלי אשר יכה לבם אותם אחרי כן, מקום עליהם בערים ברוב עם למען הביא אותם ביד חזקה במסורת ברית אלהיהם. לבם לא הלך אחרי מעשים כאלה. גם לא ידענו גם לא שמענו אנחנו ואבותינו כי קם המון העם במאלדוויא על היהודים לפרוץ בהם בקנאות אשר דת רק פעם אחת נהיה כדבר הזה בעיר מורגול אקנא בשנת תקצ"ה (1835) ופעמים אחדות בגאלאטין ששם ישבו מעולם בני עממים שונים ערב רב מאד ויותר יונים, שונאי היהודים בנפש; גם עלילות הדם אשר שמו להם במאלדוויא לא המישו עליהם רעה רבה כאשר במאנמעניא; וגם אלה כרבתם ילדו על ברכי בני הנכר, היונים והבולגארים צוררי היהודים אשר שאפו תמיד לראות אותם מכים ומענים ובתיהם וקנינם להם לבזה. מימי הבלחות אשר היו בגאלאטין בשנת תקנ"ז (1797) נשאר לנו זכר מקרה אחד אשר יהיה לנו לעד על הכהנים הרומנים כי ישרה נפשם בהם. יספר לדור כי אינאן כהן בית תפלת סמ. ארכאנגלי אשר ננע עד לבו דבר הפרעות אשר נעשו ביהודים, רצה למראה עינים, את כל מעשה הקנאים היונים ויתראה גם הוא כמו נכסוף נכסף להרוג בידיו יהודים רבים כאשר יוכל, פורעי הפרעות הביאו לו עד מהרה שבועים איש ויקחם ויחביאם בכית התפלה ויכלכלם לחם ומזון ויתר ידם לבשל ולהכין להם שם את אכלם.

לא רק הרונים ופצועים ומכות חדרי במן היו מנת חלק היהודים מדי קם עליהם המון העם, ילדי הארץ או בני הנכר, במאלדוויא או בוואלאכיא, כי גם בתיהם וכל רכושם לא נקו. כגנבים ושודדי לילה פשטו גרוד על כל אשר להם ויבוזו וישושו ויעשו אתם בחמה בכל שאטם בנפש, וגם על בתי תפלות היהודים וספרי התורות בא הקרץ כאשר היה בגאלאטין.

עלילות הדם, זאת הרשעה אשר היתה למשחית ברוב ארצות אירופא להכרית נפשות תמימות לאלפים מיום צאתה על הארץ, המיטה רעות רבות וצרות על קהלות רבות בערי מאלדוויא וואלאכיא או על קצה יושביהן היהודים. במדינות האלה הכתה הרבה הרעה הזאת שרשיה פורי רוש בימי ממשלת הפנריוטים. אז הוחל לקרא בשם הדת הנוצרית בכל עז ומחזיקה בעתים, המושלים והכהנים, התאמצו לשפוך את רוחה על היהודים ולתפוש אותם בלכם לבחור להם אלהים חדשים, ובגלל הדבר הזה הביאו אל הארץ מטעי חוץ, המון ספרים מלאים שמעויות רעות ודברי שקר ושמנה על היהודים ועל דתם. ובראשם — קחת היהודים דם נוצרים לחג פסחם. את ספרי הכדים האלה העתיקו ויוציאו לאור ברומנית וגם שנו את תארים ואת מתכנתם לפי טעם העם הזה לפי שכלו ויעשו לו מטעמים כאשר אהב למען ירבה לקרא בהם ולטעום את אשר יקראו ויען אשר הדפיסו אותם הכהנים הגדולים (מעטראפאליטע) מכספם נפוצו הרבה.

בין העם על ידי אנשי מעשיהם ואנשי עצתם. ובכן שרשה גם ברומניה העלילה הכוזבת והנתעבת הזאת אשר נלחמו אליה אחרי כן גם רבים מהרומנים, 'כל איש אשר ישרה נפשו בו, ולא יכלו לה, והיהודים היו השם לעולה על מזבח הקנאות אשר בנו הכהנים והכמרים ויכוננוהו עליון.

השטנה הראשונה מכל הנודעות לנו עד עתה, נשמעה בארצנו ביום 5 אפריל 1710 למספרם בעיר גיאמץ ויוצרה היה איש יהודי אשר פנה ערף לעמו ואלהיו. אז היו בתי היהודים ורכושם לבז, חמשה יהודים נפלו חללים ועשרים ושנים נתנו אל המהפכת, אסירי עני וברזל.

השניה היתה בעיר אַניצקני (באססאראביען) היא היתה רבת העלילה ותקם שאון רב מסביב ע"כ נכתבה בכל פרשת הדברים זכרון ב"ספר זכרונות מאלדווא" אשר לא ידענו את שם בעליו ובזכרונות הסופר Neculcea. הנסיך מיכאל דאקאוויץ אשר בקש תואנה מיהודים לנגוש אותם כסף וזהב "אסף את ישריו לאספה ויקרא למשפט את כל היהודים היושבים ביאססי ואת התוגומים ואת כל האצילים מקמן ועד גדול" ואף כי האיש אשר השיא הנסיך אותו עון הכות נפש הילד התכחש — לפי דברת הסופר ההוא — ויאמר לא חטאתי, בכל זאת צעקו היהודים עליו כי עבר אותם ויתמכר בכסף, לא נודע לנו איכה היה הדבר ועד מה כבד עליהם אכפו. הנסיך לא שם משפט מית על הנאשמים כי אם צוה להביא את ילד האיש, אשר לא חדל להגיד לפני השופטים כי נקי הוא מן הדם אשר הם מכקשים מידו, ויאמר לאכופ על האב להמית בנו בידיו כמשפט אשר המית את הילד הנוצרי — על דברת שוטניו — כמצות חכם היהודים אשר בעיר קראקווא, וגם אחרי כן שמו את האנשים אשר שם אשם נפשם, בכור ולמית לא נתנם. עד אשר עלתה צעקת היהודים הנענים לפני החכם באשא אשר בקאנסטאנטינאפעל וימהר לזוהתם לשועתם וידבר להם אל ממשלת תוגרמה והיא שלחה מלאכה ליאססי ויוציא אותם לחפשי.

בעיר בוקארעשט באה שואה על היהודים לרגלי השטנה הזאת ביום 8 אפריל 1801 ויפלו חללים ומכי חרב 128 איש. בכל העמל אשר עמלו האצילים להגן עליהם ולמלט ממות נפשות רבות ככל אשר יכלו.

ובשנת 1847 ביום 26, 27 דעצעמבער קם העם הפרוע על היהודים בשאון ובחמת נקם אף כי לא היה שם כל משפט מקח-דמים כפעם בפעם כי אם זוב דם מעט מזרוע איש שכור אשר נגלה לעיני כל כי אך מקרה הוא היה לו. ויקרא העם השוכב ביום ההוא למהלומות, להרגו, לנתוש ולהרוס, לחלל צפוני בתי התפלות ולשלול שלל רב מבלי אשר חשכו אותם בעלי פקודות העיר. ורק ביד צירי הממלכות הנכריות צלח ברוב עמל להרגיע את העיר ולשום קץ לכל המהומות.

שפטים רעים ובהלות כאלה באו על היהודים (לרגלי עלילת הדם) עד שנת 1850 תשע פעמים במאלדווא ושלש במאנמעניא. רבים חללים הפילה גם המפלצת הזאת ותמיד לבשו כלמה שוטנם ונתגלה נבלותם לעיני השמש אך דבר השטנה לא יעבור מתוך ההמון וזכרה לא יסוף מקרבו כי אם הכתה שרשיה בלב כל נעוה-לב ביתר שאת ויתר עז.

מן המון מעשים כאלה אשר היה יוצרם ועושים עם הארץ נעבור אל המון המעשים והעלילות אשר משלשון הארץ מוצאם, מאת המושל כי בידו היתה כל ממשלת הארץ בימים ההם.

המושל הראשון אשר עשה עם היהודים מעשים אשר לא יעשו היה ולד צעפיש נסיך וולאכיא (כמאה החמש עשרה לספ"ה) (אשר היה משפמו להמית את אנשי חרמו ביתדות חדות), עליו יספר כי העביר ביתדות „נוצרים” יהודים ועוכדי אלילים הרבה מאד.

בספר הזכרונות למלכות תוגרמה מאת ר' אליהו קאפסלי יספר המחבר על הנסיך הזה את הדברים האלה (אשר אין להם התחברות לפי ראות עינינו עם דבר היתדות המספר למעלה):

„ובשנת ה' רל"ו עלה המלך האדיר זוכא זאן (?) והוא הנקרא היום שופי (צעפיש?) ויבא בעם כבד וביד חזקה להלחם נגד התוגר וכו' ויהי כשמוע כל המלכים אשר היו כבושים תחת יד האדון כי זוכא זאן יורד עליו למלחמה שמחו כשמחת בקציר ויאמרו: עתה יספה מחמיט בידו ולא יעצר כח נגדו, כאשר עשה לנו כן שלם לו האלהים, זה היום שקיוונו מצאנו ראינו ויתנו כתף סורת לתוגרים פעם בסתר פעם בגלוי, ויקלו במוראם אחת הנה ואחת הנה ומכללם האדון של וולאכיא, אך של וולאכיא הקמנה; כי יבני מלכי וולאכיא הם: של וולאכיא הגדולה ושל וולאכיא הקמנה, עם היות ארצו קמנה ואנשים בה מעט כלם נבורים ושוכנים בהרים ובנאות, ומי ערב את לבו לנשת אליהם? וכשמוע כי זוכא זאן בא נגד אדוניו שולמן מחמיט חשב מחשבות ועשתונות משתנות, ותחת יד השליך מוראו וסבלו מעל שכמו יסור אך לא בפרסום כי אם בהחבא מכסה מפה ומגלה מספחיים. — בימים ההם נמצא יהודים סוחרים אשר הלכו סחור ארץ וולאכיא להסתחר, ויצו מלך וולאכיא, ויאספו אותם במשמר שלשת ימים, ביום השלישי בהיותם כואבים צוה המלך ויביאום לפניו, וידבר אתם קשות לתת לו כל אחד פדיון נפשו אלף כסף ואם אין ינקור להם כל עין ימין כפשומו ולא בדרך הדרש, וישימם [וישימם?] חרפה על כל ישראל. ויענו אליו: עבדי התוגר אנחנו, למה תקח אותנו ואת סמונו לעבדים? ויעקו אליו: הושיעה אדוננו המלך! ואין קול ואין עונה ואין קשב, ככל זאת לא שב מלך וולאכיא מדרכו הרעה, עשה את אשר זמם, וינאץ בעם אפו מלך ושרים ולקח להם [מהם?] כל ממונם תחת פדיון נפשם, ואשר אין לו כסף נקר את עיניו או קטע את אזניו או קצץ את כפיו כמשמעו לא כפירושו; ויעש בהם שפטים. —”

סמר ראריש נסיך מאלדוויא (46—1527) קשר את הסוחרים התוגרמים, האומינים והעברים בסופים וישמעם חיים ככה יעשה כל הימים לסוחרים אשר נסלו לידו. ויגיסמוגד אינוסם מלך ליסהווען יסר אותם על האכזריות הזאת.

ובשנת שלים (1579) התאספו אצילי הארץ, וכל הסוחרים המאלדוים על פי הנסיך סמר הצולע להועץ על דברים רבים מדברי המסחר אשר היה בימים ההם בין מאלדוויא ובין פולוניה ויצא דבר מלכות מלפניהם לגרש את כל היהודים אשר במאלדוויא. הדת הזאת נתנה — לפי דברת הנסיך אל סחרי לעמבערג בהודיעו להם מה ראה על ככה — „לא משרירות לב כי אם

יען אשר סוחרינו עומדים על הגבול עם מקניהם ועיניהם תכלינה לשוא אל בוא קוני בהמתם ועוד המה עומדים ומכנים על הגבול והנה היהודים עוברים על ידם את גבולות הארץ עם גלומי הבד אשר יביאו בידם ואחרי מכרם אותם בארץ הם קונים את הבהמה אשר בקרב הארץ פנימה וינהגו וילכו וסוחרינו עומדים עם מקניהם על הגבולות ועיניהם רואות וכלות, אנחנו לא נחשוך אותם מקנות בהמתם גם בתוך הארץ אם לא ישפוק להם הנמצא אצל הגבול; אך לא נוכל לראות בַּתְּרֵשׁ סוחרינו ולעמוד מנגד.

הרברים האלה (אשר הבאנום פה כתמם) אשר כתב הנסיך אל סוחריו לעמבערג להצטרך על מחשבתו הרעה, יראונו מעבר מזה כי היה כל חפץ הסוחרים וכל אות נפשם ללכת מנגד למלחמת התחרות, ומעבר מזה — כי לא נחשב העם בעיני אדוני הארץ למאומה גם מוכתו לא דרשו כי לו היה עקב רב בקנות סוחר-המקנה את בהמתם ישר מִיִּדִי בעליה להוציא אותם החוצה.

גם המעשה הזה אשר אמר לעשות גם הרברים אשר דבר להצטרך עליו הם רשע כשל, פרי מחשבות לב עקוב, והדבר הזה יזכיר לנו אולת הסוחרים האשכנזים אשר בקראקוא אשר צעקו, ברבע השלישי למאה השש עשרה, (בימי מלך פטר הצולע) אל מלך פולין על הסוחרים היהודים ויאשימום על הביאם אל הארץ את יבול וואלאכיא למכור ולהוציא החוצה את הכסף הנמצא — כי בקשו להסיר אותם מעל פניהם לבל יתחרו בהם במסחר.

לאמר: הרומנים השיאו אותם עון אשמה על הרחיבים את גבולות המסחר כארצם בהוציאם את בהמת הארץ החוצה, והסוחרים הגרמנים-הפולנים צעקו עליהם אל מלכם על המציאם לעם הארץ את כל מחסוריהם אשר לא יקום איש בלעדם והורידם את מחירם!

עצת הנסיך ואציליו ומחשבתם הרעה על היהודים לא קמו או הופרו עד מהרה, כאשר נודע לנו — בשל מי ובשל מה היה הדבר הזה? על זאת שרם נוכל לענות.

בעלות הנסיך מיכאל הגבור לשבת על כסא מאנטעניא וימצא את אוצר המלכות נעור ורך ואת העם בזו ושסוי עשוק ורצוף מפני התוגרמים והאינמישצארים ויאמר לקנות לו את לב העם לאהבה ויַעֲזֵץ עצת בליעל לחלק את הארץ ואת אוצר המלכות מכל הנושים התוגרמים, היונים והעברים יום אחד. ויקהל את כלם ביום 13 נאוועמבער 1593 לבוקארעשט אל בית שר האוצרות ויהי בהראותם איש את ספר-חובותיו ויענו אותם אנשיו אשר הקים להם אורכים, כאש ורעם כלי מפץ ויצת עליהם את הבית כאש למען השמידם; והנם מפני האש נפל בחדר אנשי הצבא והעם אשר קראו אותם מסביב ליום מועד. ויהיו המתים ביום ההרג ההוא אלפים נפש ובתוכם גם יהודים רבים.

והעם ראה את אשר עשה מלכו ויעשרה כן גם הוא ויהרג כל תוגרמי או יהודי הבא לקראתו בפגזו בו.

ובשנת שני"ד (1594) "שב חיל מיכאל הגבור ממלחמתו בתוגרמה אחרי אשר היתה העיר רוסמשוק לשרפה ולמשסה, אל ארצו להדוף את שארית אויביו מפניו ויכון מטבח לתוגרמים וליהודים אשר בארץ ויך אותם מכת חרב והרג ואבדן".

בעצם השנה ההיא הכריע אהרן נסיך מאלדוויא למכח את התוגרמים — כי חרה אפו בם על אשר אסרו להורידו מכסאו — ואת היהודים-התוגרמים ויהי מספר ההרוגים מן היהודים תשעה עשר איש.

הנסיך אהרן הזה אשר היה מושל עריץ מאד, הסגיר ביד אויב רופא יהודי מקאנסטאנטנאפול, אשר היה לו מעירו לעזור להושיבו על כסא מאלדוויא. כאשר בא אליו לדרוש מאתו ארבעת אלפים שקל כסף, שכרו אשר נקב עליו בהושיבו אותו לכסא; „ואף כי היהודי ההוא העריך אותו (וידך) לרצונו חמשה וארבעים אלף שקל כסף לתת כפר נפשו בכל זאת הסגיר אותו בשבוי חרב אל נסיך טראנסילוואניא, עד כה גדלו זדונו ורוע לבבו ושכחו את כל תגמולוהי עליו.

ובמלכות מיכאל ראקאוויץ נסיך מאלדוויא (5—1704, 10—1708) מצאו את היהודים צרות רבות ורעות, אותם ואת כל המון הזרים המתגוררים בארץ, כי החרים את רכושם ויתן אותם לבז ולמשסה, מעשים אשר לא יעשו עשה עמם.

שטעפאן קאנטאקוויץ נסיך מאלדוויא (16—1714) אשר רעתו עברה תמיד על כל יושבי ארצו אין נקי, לחץ את היהודים גם הוא וציק להם מאד. הוא הרס את בית תפלת היהודים, בית-עץ, אשר בנוקארעשט, אף כי עמד באחד הפנות בקצה העיר ועל היהודים צוה לבלתי האסף יחד לאספה למען עבוד את אלהיהם במקהלות ולשפוך לפניו שיחה, כי חפץ להתאם עם אלהיו לעיני בני עמו. המושל הזה „היה איש תהפוכות מאין כמוה ויאהב את העשק ואת המרוצה לעשות כפי אשר לא נמצא בכל הכתרים או בני העם, האצילים או הסוחרים הקטנים והגדולים אשר בארץ איש אשר לא ידע את ידו הקשה ולא היה לו הוא ורכושו לבז ולמשסה“.

עתה עוד עלינו להודיע את תלאות היהודים ואת כל ענותם אשר ענו בידי גדודי הגוים הנכרים אשר באו בארץ כפעם כפעם לרעת יושבי בה ויותר לרעת היהודים.

בשנת תי"ג (1653) באו בשערי מאלדוויא גדודי הקזקים ברגלי חמילניצקי, הוא חמילניצקי אשר השאיר אחריו זכרונות נוראים בדברי ימי היהודים הרוסים והפולנים (תי"ח—9—1648) — להסיר את הנסיך געארגע שטעפאן מנכיר ולהושיב על כסאו את וואסילע לופו, ויהי כי גברה ידם ויעשו את אשר זממו ששמו על הארץ לשלול שלל ולהכחיד ולהשמיד את כל האיש אשר היה מעון ליריבו הנסיך, „אז — כה יספר לנו פויל דע אלעפסא אשר נסע בארץ הזאת יחד עם הכהן-הראש מעיר אנטיכיא — נפלה על היהודים והתוגרמים אימתה ופחד, הנה ושאה אשר לא היתה כמוה. כי הקזקים עשו אתם באף ובאכזריות חמה נוראה מאד ולולא אדוננו הכהן-הראש (Macarie) שהיה להם כי עתה היתה אחריתם נכרתה. מאת אויבים עריצים מרי נפש היתה זאת, לא נפלאה היא בעינינו. גם במאלדאווים עשו הקזקים שפמים רעים כאלה וכאלה. ואת היהודים נתנו כסוגר בצריחים ויכוס ויענוש שם כל הלילות למען אשר יודיעו להם את צפוני אוצרותם. לבנו נשכר בקרבנו לקול יללת משפחות רבות כאלה וילדיהן“.

בשנת תקמ"ט (1789) צרו הרוסים על איזמאיל וביקעוהו אליהם ויבאו וישימו שטות בעיר ועשו מבח גדול בכל יושביה. והנוספים, תוגרמים, ארמנים ויהודים ששים אלף איש.

בשנת תקע"ב בא ברנלי צבא הרוסים הבאים. בוקארעשטא גרוד מאחד שבתי התתרים הנקראים קלמזקים. כפראים במדבר אכלו את כל אשר מצאו מת או חי גם בשר אדם לא היה להם לזר. כבואם נתן שר הצבא קאמענסקי צו ליושבי העיר לשמור מפניהם את הילדים והילדות ולאסוף אותם הביתה; על כתף סוסיהם עברו בדהרות אבירים את המעברות אשר לפני מושבות היהודים וכראותם ילד או ילדה מילדי העברים קל מהרה ידרו מעל הסוס כנשר ימוש עלי אוכל ויחמסוהו וישימוהו בילקוט אשר על הסוס וירצו המחנה לאחיהם ובליילה צלו אותו צלי אש כתמו ויהי לבורות להם. היהודים צעקו: ליהם אל שרי החילים כי הם מורפים את ילדיהם ויתנו כסף רב שחד לקאמענסקי וישמע את צעקתם ויציא את חיתו (הארדע) זאת מעיר בוקארעשט ויועידנה אל מקום אחר. אז נחלצו היהודים מן הצרה הזאת.

תלאות רבות ורעות מאלה מצאו את היהודים אשר בשתי המדינות בשנת תקפ"א (1821) בכל ימי מרד היונים. המתפרצים שמו שטות ושערוות במאלדווא וואלאכיא בכל המקומות אשר דרכה כף רגלם בס אך את היהודים הכדילו לרעה מכל יושבי הארץ וירבו להשקותם את קבעת כוס חמתם כאשר עשו נוסעי הצלב לפנים. אנשים ונשים ומפ הרגו באכזריות נוראה ולא שמו רחמים לאיש. גם אל מראם המלו היהודים ודמיהם קפאו בעורקיהם. ביאססי חגנו בימים ההם איש ואשתו את יום חתונתם בחצר בית הכנסת הגדול ויהי המה מטיבים את לבם והנה קול רעש וקול פחדים באזניהם: היונים באים! וימותו תחתם החתן והכלה ואחוזת מרעיהם מפחד פתאום. יהודים למאות נפלו בחרבות המרצחים העריצים ההם, יהודים למאות מתו מפחד ואימה וכל אשר לא מלטו את נפשיתם מתוך ההפכה ידרו פלאים ויורשו כלה מפני השוד והחמס אשר מלאו את הארץ ומפני אשר שבת כל מסחר וכל מקנה וקנין בכל הארץ. התוגרמים חלצו את הרומנים ואת היהודים מן הצרה הגדולה הזאת ויתנו להם נקמות מאויביהם מן הפראים המתפרצים האלה.

אחרית דבר.

אם נשים לבנו רגע אחד אל כל התלאות והרעות, הסערות והזועות אשר עברו על היהודים האמללים בכל הארצות המהלכות עתה לאור הדעת והמשפטים הצדיקים; אם נעביר על פנינו במחזה את המון החקים והמעשים הרעים אשר נשפטו כם את היהודים כל מושלי ואצילי המדינה או עם הארץ במשוכתו ואחר נתבונן אל גורל היהודים במדינות מאלדווא-וואלאכיא, ויפלט את מצבם פה ושם זה לעמת זה — כי רק בדרך הזה יצא לאמת כל משפט — נמצא כי נתנו הרומנים חנינה ליהודים וישאו את פניהם (מאלעיריטען זיא).

הדברים אשר המו את לב הרומנים עליהם לחסד ולרחמים לבלתי עצבם

רבים המה:

(א) רפיון האמונה והדת בקרב דלות העם ואי-דעת הכהנים והכמרים, על זאת נתנו עדיהם סופרים שונים מבני הרומנים ומעמים אחרים וגם כתבים עתיקים, הרומני ויותר המאלדווי לא התעבר מעולם על דברי אמונה ודת ולא הביט און באיש ואיש העוכר את אלהיו על פי דרכו וכמשפט העם כן היה משפט כהניו וכמריו. על כן לא יכלו להיות זה שעורות ומהומות כאשר היו ביתר הארצות אשר היו יושביהן דבקים בדתם ברוח קנאה עזה וכנהיהם מאמינים כי הסת את קנאי עמם ביהודים, בני בלי-אמוץ לעשות כם נקמות — נבחר לה מזבח.

(ב) דרך הגוים השכנים ומשפטים עם היהודים, התוגרמים, הפולנים וגם האונגארים אשר משלו בארצות האלה חליפות וישפכו את רוחם עליה משכו את היהודים חסד וימיכו עמם, ותקמן עוד זאת בעיניהם ויבדילו אותם גם הבדל לטובה מיתר עם הארץ כתת להם לכרם חקים טובים וכקחת מבניהם לשרים רואי פני המלך ומכחוריהם לחורים (מאנאמען).

(ג) כח היהודים-התוגרמים בקאנסטאנטינאפל כי גדל בימים ההם, ויותר במאה החמש עשרה והשש עשרה לספירה, והחן והחסד אשר נשאו רבים מהם לפני השולטנים, המשנים (וועזירע) והפחות עד ימינו אלה עצרו בעד המושלים והאצילים מעשות ביהודים יושבי מאלדווי כרצונם וכשרירות לבם; כי ראשונה נשאו גם המה עיניהם אל היהודים בחרי השולטן ושריו אשר בקאנסטאנטינאפל מדי כואם בין המצרים או בעלות עליהם רוח המושל או רוח קנאות בין איש ובין רעהו על דבר הכסא (כאשר הגדנו והשמענו כזאת בראשונה), וזאת שנית כי היהודים אשר במאלדווי וואלאכיא מצאו תמיד בקרב אחיהם התוגרמים גואלים ומושיעים לכל עת ופגע, מדי קרא אותם הרעה מדי התחולל על ראשם כל סער וכל דבר רע פנו אליהם ויושעו, ויש אשר נקרעה הממלכה מיד הנסיך בעולו אשר עשה לאחר היהודים כאשר קרה את יאהן מאווראקארדאט נסיך מאלדווי (1747—1744).

(ד) כי לא נמצא ביהודים כל דבר רע ודרך עצב להיות לתואנה ביד מבקשי רעתם, כי כל מעשיהם היו לעזר ולהועיל לעם הארץ ודבר לא היה להם עם אדם להעציבו וחמתם ודעתם בדברי מסחר וידיהם החרוצות האמנות על האבנים היו חסן רב לארץ וליושביה האצילים והעם גם כל צוריהם לא מצא בהם ערות דבר. בימי ממשלת הנסיך וואסילע לופו, בקום עם הארץ על היונים השוללים אותם וישפכו עליהם חמת אפס היו היהודים יוצאים ובאים בתוך העם ויעברו שלום ואיש לא התגר כם כי לא העירו עליהם חמת העם ולא קם שטן עליהם לשמנם. עדות נאמנה וטובה מעשרה עדים נתן לנו העם הרומני מבלי אמר ודברים — הלא בספרותו: המונים המונים נמצא בספרת העם הזה שירות וספורים מלאים אלות ודברי נאצות על היוני התוגרמי ויתר משפחות הגוים, ונותנים את שמם לחרפה ולקללה, תאלתם להם, אך לא שירה אחת לא הגדה לא שיחה אחת אשר ימצא בה על היהודים כדברים האלה.

הרומנים היו טובים ליהודים — ככל תגמוליהם לארץ מולדתם וכצדקם וכתמם עם העם היושב עליה.